

אדמ"ה

אקולוגיה דרך מקורות היהדות

כיתה ה'

ארץ ישראל

התכנית הופקה בסיועה הנדיב של קרן עזריאלי

צוות התכנית

ריכוז ועריכה: איילת גרשוני

כתיבה: תהילה סולטנה שפר

עריכת לשון: לילך צ'לנוב

ייעוץ: עינט קרמר

הפקה: דינה טלר, מנהלת אגף משאבי למידה, קרן תל"י

קרן החינוך למען בתי ספר תל"י

The TALi Education Fund

רח' אברהם גרנות 4, ירושלים

טלפון: 074-7800756

פקס: 02-6481361

מען למכתבים: ת"ד 16080, ירושלים 91160

אתר אינטרנט: www.tali.org.il

© כל הזכויות שמורות 2017, האגף למשאבי למידה בקרן החינוך למען בתי ספר תל"י

© כל הזכויות שמורות למחברים ולאקו"ם.

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט, בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר – כל חלק שהוא מן החומר שבתכנית זו. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בתכנית זו אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל.

תכנית אדם"ה: אקולוגיה דרך מקורות היהדות

כיתה ה': ארץ ישראל

הקדמה לתכנית השנתית

השנה נעסוק בארץ ישראל. ארץ ישראל היא המרחב הגאוגרפי העיקרי שהמקורות היהודיים עוסקים בו. הלכות ותפיסות ערכיות ורוחניות הקשורות באדמה מכוונות במקורות האלה לארץ ישראל דווקא. במהלך השנה נלמד על הלכות הקשורות בארץ, כגון לקט, פאה ושכחה, נתעמק במצוות השמיטה ובפן האקולוגי-חברתי שלה, נלמד על האקלים בארץ ישראל ועל הצמחייה המקומית שלה דרך מקורות יהודיים, נכיר את חשיבותם של עצים בתפיסה המקראית, נעמיק בלימוד על תלותה של הארץ בגשמים ונעסוק גם בזמנים מודרניים יותר – בחלוצים ובקשר העמוק שלהם לארץ ישראל.

הערה: כאן, במדריך למורה, נכנה את מקום הפעילות "מרחב חקלאי" או "גינה". את הפעילויות שנציע לעשות במרחב הזה אפשר להתאים לכל סוג של גינה, חורשה או פינת חי.

החלוקה הפנימית של השיעורים

בכל שיעור שלושה חלקים:

- א. החלק המרכזי של השיעור מתמקד בנושא הקשור ללימודי הסביבה והטבע בעקבות מקור יהודי (או כמה מקורות) הקשור לנושא.
- ב. לקראת סוף כל שיעור נבדוק את ההקבלות בין הטבע ועצמנו, ונצל זאת ללימוד "שיעורי חיים". חלק זה של התכנית נקרא "האדם עץ השדה".
- ג. בסוף כל שיעור נכוון לעבודה במרחב החקלאי (או בגינה) ונציע כיצד לחבר את הנושא הנלמד לעבודת האדמה.

אופי הלימוד

לפי הדגם המוצע בתכנית, הלימוד יתחלק בין שיעורים עיוניים בכיתה לבין שיעורים במרחב החקלאי. לאחר כל שיעור עיוני יתקיימו שניים או שלושה שיעורים במרחב החקלאי. כאשר יוצאים למרחב החקלאי המורה תזכיר לתלמידים את מה שלמדו בשיעור ותחבר את מה שלמדו לפעילות שהם עומדים לעשות. אפשר כמובן לפעול לפי דגמים אחרים.

חשוב מאוד להסביר לתלמידים בתחילת השנה את מבנה השיעורים ולתאם ציפיות. השיעורים כתובים כמערכי שיעור למורה וכוללים דפי עבודה לתלמידים לצילום.

הנושאים שבהם נעסוק השנה:

- שיעור ראשון: "ארץ זבת חלב ודבש – אגדות התלמוד על שפע הארץ
- שיעור שני: צמחי ארץ ישראל בספרות ובתרבות
- שיעור שלישי: ארץ ישראל ותלותה בגשמים
- שיעור רביעי: נטיעת עצים והקשר לארץ
- שיעור חמישי: חקלאות עם פנים לאחר – מצוות התלויות בארץ
- שיעור שישי: כמה גישות לעבודת האדמה
- שיעור שביעי: שמיטה ורעיון חברת הצדק

שנת לימוד מוצלחת ומבורכת!

שיעור ראשון: "ארץ זבת חלב ודבש"

אגדות התלמוד על שפע הארץ

השיעור הראשון יעסוק בתפיסת התורה שארץ ישראל היא "ארץ זבת חלב ודבש". נלמד את משמעות הביטוי וכיצד הוא בא לידי ביטוי בטבע הארץ-ישראל. כמו כן, נכיר מדרשים מהתלמוד המתארים את התממשות ההבטחה המקראית לשפע בצורת "גוזמאות". ננסה לבחון כיצד אפשר לקשר בימינו בין המציאות בארץ ישראל לתיאור "ארץ זבת חלב ודבש".

מטרות השיעור:

- התלמידים יכירו ויבינו את משמעות הביטוי "ארץ זבת חלב ודבש".
- התלמידים יתרשמו מטובה של הארץ ומהשפע שבה כפי שהם מתוארים בספרות חז"ל.
- התלמידים ינסו לקשר בין התיאור במקרא למציאות בארץ ישראל בימינו.

האביזרים הדרושים:

מאכלים לטעימה, למשל, משקה סויה, משקה קוקוס, חלב פרה, חלב עזים, שיק פירות או מיץ פירות, תאנה, תמר, דבש)
כיסויי עיניים
כפיות
דף עבודה (נספח א') כמספר התלמידים
אפשרי – מקרן ומחשב

מבנה השיעור:

חלק א': מהו חלב ומהו דבש?
חלק ב': שוחים בדבש – ארץ ישראל בעיני חז"ל
חלק ג': חלב ודבש בעיניים שלנו

חלק א': מהו חלב ומהו דבש?

מבקשים מתנדבים לטעום משקאות ומאכלים לפני הכיתה. מזמינים את המתנדבים ומכסים את עיניהם. נותנים לכל אחד מהם לטעום את המאכלים והמשקאות בשני "סבבים".

בסבב הראשון: משקה סויה, משקה קוקוס, חלב פרה, חלב עזים, שיק פירות או מיץ פירות.

אחרי כל טעימה מבקשים מהטועמים לנסות לזהות מה הם טעמו, לדעתם, ובסוף הסבב שואלים מה משותף לכל מה שטעמו בסבב הזה.

בסבב השני נותנים להם לטעום: תאנה, תמר ודבש, ובסופו שוב שואלים מה טעמו ומה משותף לכולם.

אם התלמידים יתהו על החלוקה (למשל, מדוע שיק הפירות נכלל בקבוצה הראשונה והדבש בשנייה), אמרו שמיד נסביר זאת.

כעת מקריאים לתלמידים את הפסוק מספר דברים ועונים על השאלות יחד במליאה.

הפסוק מופיע בתורה במסגרת הציווי לתת מעשרות (עשירית מהיבול שמצווה לתת לעניים). לאחר נתינת

המעשרות הנותן מבקש מאלוהים לברך את העם ואת אדמת ארץ ישראל.

הַשְּׂקִיפָה (הסתכל) מִמְּעוֹן קִדְשְׁךָ (ממקומך הקדוש) מִן הַשָּׁמַיִם וּבֵרַךְ אֶת עַמְּךָ אֶת יִשְׂרָאֵל
וְאֵת הָאָדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לָנוּ כְּאֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לְאַבְתָּינוּ אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וּדְבַשׁ.
(דברים כ"ו, ט"ו)

שואלים:

- אל מי פונה הפסוק? מי נמצא ב"מעון קדשך"?
- את מי ואת מה מבקשים ממנו לברך?
- מהי הברכה שמברכים? מה משמעותה?

מסבירים שעל פי כמה פרשנים, המילה "חלב" בתורה אינה מציינת רק חלב פרה או חלב עזים, אלא גם "חלב" של גידולים למיניהם, למשל, עסיס (מיץ) פירות, ו"דבש" בתורה ובפסוק הזה הוא כינוי לדבש דבורים המוכר לנו, וגם לפירות שונים שהעסיס שלהם מתוק במיוחד, כמו תאנים ותמרים.

העשרה למורה:

הברכה שארץ ישראל תהיה "ארץ חלב ודבש", מבטאת תקווה לשפע. מעבר לברכה שבדבש ובחלב עצמם הברכה מבקשת שהם יתקיימו יחד בשפע, מצב שאינו מובן מאליו. בדרך כלל נדרש החקלאי לבחור בין השקעת המשאבים (המים, האדמה, העבודה) בגידול צאן ובקר, לבין השקעתם בגידול עצים. חוקר התנ"ך ישראל רוזנסון מסביר:

החלב הוא החלב מן החי, והדבש הוא ביטוי כולל לדבש הפירות. אולם שפע מרעה (צאן ובקר) ופירות רבים עלולים להיות "תרת דסתר" (סתירה), וכדי לקיימם בשלום זה בצד זה צריך אכן ברכה מיוחדת, אך זו לא תהיה סתם ברכת השפע, אלא ברכת שיווי המשקל והאיזון וההדדיות.

(ישראל רוזנסון, "כרמי יהודה בנבואות ישעיהו", בתוך ח"ז ארליך (עורך), פרקים בנחלת יהודה – קובץ מחקרים בגיאוגרפיה היסטורית, א, אריאל תשנ"ה, עמ' 47-51)

חלק ב': שוחים בדבש – ארץ ישראל בעיני חז"ל

אם כן, ראינו שלעיתים המילה "דבש" מציינת עסיס פירות, כעת נכיר כמה סיפורים מהתלמוד המפרשים את הביטוי "ארץ זבת" (נוטפת) חלב ודבש" פירוש מילולי. קוראים מדרש מעובד מהתלמוד המתאר את שפעה של הארץ בעיני חז"ל. מומלץ להציג לתלמידים את הגרסה מונפשת של המדרש [באתר גלים](#) או להשמיע להם אותו מאתר [ספר האגדה](#). אפשר לחלק לתלמידים עותק לקריאה (נספח א'). להלן המקור המתורגם מהתלמוד:

רמי בר יחזקאל נזדמן לבני ברק, ראה עזים שאוכלות תחת תאנים. והיה דבש נוטף מן התאנים וחלב מטפטף מן העזים ומתערבים זה בזה. אמר: זהו "ארץ זבת חלב ודבש" (שמות ג', י"ז). אמר ר' יעקב בן דוסתאי: מלד לאונו שלוש מילין. פעם אחת קדמתי בנשף (יצאתי עוד לפני הזריחה) והלכתי עד קרסלי בדבש של תאנים. אמר ריש לקיש: בעצמי ראיתי חלב ודבש (ממלאים את הקרקע) בצפורי, אחד עשר מילין על אחד עשר מילין. אמר רבה בר בר חנה: בעצמי ראיתי חלב ודבש על כל ארץ ישראל. (תרגום מהתלמוד הבבלי, כתובות קי"א עמוד ב)

לאחר הקריאה עונים על השאלות האלה (אם חילקתם דף לקריאה אישית, התלמידים יכולים לענות לבדם או בזוגות לפני הדיון במליאה):

- בעקבות מה שלמדנו, מהו, לדעתכם, ה"דבש" המוזכר בכל הסיפורים?
- האם, לדעתכם, הסיפורים שמספרים החכמים קרו באמת?
- כותבי המדרש ישבו בבבל הרחוקה, הארץ שאליה הגיעו בעקבות חורבן בית המקדש והגליית יהודים רבים מהארץ. אם כן, מה יכולה להיות הסיבה של החכמים האלה להגזים בתיאור טובה של ארץ ישראל?
- מה דעתכם על ההגזמה בתיאור השפע בארץ? כיצד גישה כזאת יכולה להועיל, כיצד היא יכולה להזיק?
- האם, לפי דעתכם, רוב האנשים מגזימים לטובה או לרעה? ואתם?
- אם הייתם מצטרפים לשיחת החכמים, מה הייתם אומרים? האם הייתם מאמינים להם? מה הייתם רוצים לשאול אותם?

מסבירים שהמדרש נכתב בבבל לאחר שחלק מהעם גלה לבבל בעל כורחו. ייתכן שהמרחק הוליד געגועים לארץ ישראל, והם התבטאו, בין היתר, במדרשים שנכתבו באותה תקופה. חכמים סיפרו סיפורים מוגזמים ("גוזמות") על ארץ ישראל משום שאהבו את הארץ ורצו להוכיח שהברכה של "ארץ זבת חלב ודבש" התממשה. ואולי באמת ככה היה?

חלק ג': חלב ודבש בעיניים שלנו

מבקשים מכל הילדים לענות על השאלה בסבב: אילו דברים טובים יש בארץ ישראל? הילדים מוזמנים לספר מחוויותיהם ומידיעותיהם האישיות (מקום שראו, משהו שהם אוהבים בארץ ישראל, תופעה מיוחדת, תוצרת חקלאית משגשגת וכולי). כל הדברים שהם יזכירו הם, למעשה, הדבש והחלב של ארץ ישראל היום. הם הדברים הטובים והמתוקים בארץ.

בחלק האחרון של דף העבודה (נספח א') התלמידים מוזמנים לכתוב מדרש עכשווי על טוב הארץ. המדרש צריך להתבסס על הביטוי "ארץ זבת חלב ודבש", כלומר לפרש את המילים "חלב" ו"דבש" פירוש יצירתי לפי הבנתם. אפשר גם להציע לתלמידים לצייר את המדרש שלהם (למשל בקומיקס). אפשרות נוספת היא להכין פרסומת לביקור בארץ ישראל. הפרסומת תציג את הדברים היפים והמיוחדים בטבע של ארץ ישראל. הפעילות יכולה להתאים גם לעבודת בית.

סיכום

ארץ ישראל מכונה בתורה "ארץ זבת חלב ודבש". בתורה הביטוי הזה הוא גם ברכה. הברכה היא ברכה לשפע תנובה, לפירות מלאי עסיס ולצאן ובקר שופעי חלב. חכמים האמינו שארץ ישראל היא אכן ארץ מבורכת בשפע, או שכך ביקשו לדמיון אותה. גם בימינו הארץ מבורכת בשפע של תנובה, גם בדבש וחלב ממש (כאלה שמקורם בפירות ובבעלי חיים) וגם בהישגים וביבולים מיוחדים ושופעים אחרים, ובפעילות כתיבת המדרשים הצענו מהם לדעתנו ה"דבש" וה"חלב" בישראל היום.

האדם עץ השדה

המדרש שקראנו מדגים חשיבה חיובית. האם באמת היה שפע כזה בארץ בתקופה שבה נדרש המדרש? ייתכן שהמצב בארץ ישראל בפועל לא דמה לברכת "ארץ זבת חלב ודבש" אבל חכמים בחרו לספר בשבח הארץ, ואפילו להגזים בכך. הגברת הראייה החיובית, עד כדי אבסורד יכולה אולי לעזור לנו לקבל את המציאות, שאינה חיובית כל כך תמיד.

- איך אפשר להיעזר בראייה חיובית כזאת?
- חשבו על דברים שאינכם אוהבים סביבכם ובעצמכם, ונסו לדבר עליהם בצורה חיובית, אולי אפילו להגזים בכך.

במרחב החקלאי:

- אפשר לפתוח את השיעור בקריאת עוד סיפור מהתלמוד המתאר את שפע הארץ (נספח ב'). יש במדרש לא מעט מילים קשות, לכן עדיף לספר את הסיפור בעל פה, בעיבוד טבעי.
- השפע המתואר במדרשים ובתורה, לא תואם תמיד את מה שאנו רואים בעינינו בארץ. גם במרחב החקלאי יש כישלונות ואכזבות. לא תמיד כמות הגידולים, מראם ואיכותם מספקים את הציפיות של התלמידים שעמלו לגדלם. אולם ייתכן שתשומת לב לטוב הקיים והתפעלות ממנו יכולות לשנות את ההרגשה ואת הגישה כלפי העבודה המתמשכת. הנאה מהעבודה וציפייה לפירות הן "דלק" להמשך הדרך.
- נוסף על כך, אפשר לסייע להצלחת הגידול והגברת היבול בדרכים רבות, גיזום, שמירה על פירות ממזיקים, דישון, חיפוי ועוד. אפשר גם ללמוד על השלבים בצמיחת הגידולים ועל ציוני הדרך המרגשים במיוחד עד הבשלת הפרי – החל בזריעה, דרך נביטת נבט, הופעת עלים, פריחת הפרחים, וכלה בהבשלת הפרי.

הידעת?

חז"ל הם ראשי תיבות של "חכמינו זכרם לברכה", וזהו שמם של החכמים שחיו לפני כ-1,500-2000 שנה בארץ ישראל ובבל.

שוחים בדבש

קראו את המדרש המתאר את ארץ ישראל בעיני חז"ל, וענו על השאלות.

הארץ המתוקה

פעם הגיע לבני ברק רב בשם רמי בר יחזקאל. שעה ארצה טייל רבי רמי בשדות, מפזם מנגינות פזות, חושב על פי הבריאה וכמה נפלאה היא ארץ ישראל שהוא מטייל בה להנאתו. לפתע ראה מתחת לעץ תאנה כמה עזים אוכלות עשב. דבש התאנים נטף מהעץ, והחלב מהעטינים של העזים טפף. התפעל רמי בר יחזקאל מאד ואמר: "עכשו אני מבין את פרוש הפסוק 'ארץ זבת חלב ודבש'. הדבש של הפרות מתערבב ונמקה בחלב של הבהמות. איזה יפי כמה יפה היא ארץ ישראל".

עבר שם רבי יעקב בן דוסתאי ואמר לרמי בר יחזקאל: "רמי, רמי – זה 'ארץ זבת חלב ודבש' זה? שתי עזים וכמה תאנים? נו, באמת, אל תצחיק אותי. פעם לפנות בקר הלכתי מלוד ועד בקעת אונו מרחק של חמשה קילומטרים לפחות, והדבש מלא את כל הדרך והגיע לי עד לקרסלים. זה נקרא 'ארץ זבת חלב ודבש'. זאת ארץ ישראל הטובה והיפה שלנו".

עבר שם ריש לקיש, עוד חכם שחי באותה תקופה, ואמר: "בן דוסתאי, בן דוסתאי – זה 'ארץ זבת חלב ודבש' זה? כמה קילומטרים של דבש שמגיע עד לקרסלים? נו, באמת, אל תצחיק אותי. אני הלכתי פעם לצפרי בגליל וראיתי שם דבש על כל האדמה בשטח של עשרים קילומטר ארד ועשרים קילומטר רחב. רק דבש. אתה מבין? זאת ארץ זבת חלב ודבש. זה מה שאני קורא לו ארץ ישראל המתוקה".

עבר שם רבה בר בר חנה ואמר: "ריש לקיש, ריש לקיש – זה 'ארץ זבת חלב ודבש' זה? עשרים קילומטר על עשרים קילומטר מספנים בגליל? נו, באמת, אל תצחיק אותי. אני הלכתי פעם וראיתי דבש מכסה את כל האדמה של כל ארץ ישראל. דבר כזה לא ראיתם בחיים שלכם. הכל דבש שהגיע לי עד לברכים והמשיך לעלות ולעלות, ואם לא הייתי רץ מהר בטח הייתי טובע. זה נקרא 'ארץ זבת חלב ודבש'. זאת ארץ ישראל כמו שאני אוהב. כל הארץ דבש, לא להאמין..."

פתאם הגיע עוד רב אחד, אבל רמי בר יחזקאל ויעקב בן דוסתאי, ריש לקיש ורבה בר בר חנה אמרו לו: "עשה טובה, אנחנו כבר יודעים מה אתה רוצה להגיד, ושללא נצחיק אותך וכל זה. תרצה אולי לטעם קצת מהדבש של התאנה פה?"

"חבל", אמר האיש, "דוקא רציתי לספר לכם משהו שעוד לא שמעתם בחיים שלכם..." אבל החכמים השתיקו אותו: "שמענו, שמענו כבר הכל והבנו את הענין". ישבו כלם מתחת לעץ, לטפו את העזים, אכלו תאנים ונהנו מכל רגע.

(על פי תלמוד בבלי, כתובות ק"א, עמוד ב. עיבד אורי אורבך, מתוך [אתר ספר האגדה](#))

- האם, לדעתכם, הסיפורים שמספרים החכמים קרו באמת?
- על פי מה שלמדתם, מה יכול להיות ה"דבש" שהחכמים מתארים?
- מדוע, לדעתכם, הגוימו החכמים בתיאור טובה של ארץ ישראל?
- אם הייתם מתערבים בשיחה של החכמים – מה הייתם אומרים? מה הייתם אתם מספרים על ארץ ישראל?

המדרש שלי

כתבו מדרש משלכם על הביטוי "אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבֶשׁ", מדרש שיתאר את טוב הארץ בימינו. מומלץ לנסות לכתוב בסגנון שהמדרש כתוב בו. במדרש שלכם נסו להזכיר את הדברים הטובים בארץ ישראל לפי דעתכם, ופרשו את המילים "דבש" ו"חלב" על פי הפרשנות האישית שלכם לטוב הארץ (ולאו דווקא כמזונות). אפשר גם לצייר את פרשנותכם ל"חלב" ו"דבש", למשל, בקומיקס.

השליח מלודקיא והשמן של גוש חלב

"וַיִּטְבֵּל בְּשֶׁמֶן רְגֵלוֹ" (דברים ל"ג, כ"ד)
 פעם אחת נזקקו אנשי לודקיא (שם מקום) לשמן. מנו להן שליח אחד.
 אמרו לו: "לך והבא לנו שמן במאה רבוא מטבעות כסף (כיוון שהיו צריכים שמן לכל העיר)".
 הלך לירושלים. אמרו לו בירושלים: "לך לצור (שם מקום)".
 הלך לצור. אמרו לו בצור: "לך לגוש חלב (שם מקום)".
 הלך לגוש חלב. אמרו לו בגוש חלב: "לך אצל פלוני" (לשדה מסוים).
 הלך השליח מלודקיא ומצא את אותו האיש שהיה עוֹדֵר תחת זיתיו.
 אמר לו השליח: "יש לך שמן למכר לי במאה רבוא שאני צריך?"
 אמר לו בעל מטעי הזיתים: "המתן לי עד שאסיים מלאכתי".
 לאחר שאכלו ושתו מדד לו בעל הזיתים שמן במאה רבוא.
 שאל בעל המטע את השליח מלודקיא:
 "אתה צריך יותר שמן מזה?"
 אמר לו השליח: "כן, אלא שאין לי דמים (כסף)".
 אמר לו האיש: "אם אתה רוצה עוד שמן – קח, ואני אלך עמך לעירך ואטל דמיו (ושם אבקש תשלום)".
 מדד לו שמן נוסף בשמונה עשר רבוא.
 אמרו: "לא הניח אותו האיש לא סוס ולא פֶרֶד ולא גמל ולא חמור בארץ ישראל שלא שָׁכְרוּ כְּדֵי לְשִׂאת עָלָיו אֶת
 הַשֶּׁמֶן".
 (על פי תלמוד בבלי, מנחות פ"ה עמוד ב)

פירושי מילים:

לודקיא – העיר לטקיה, היום בסוריה
 מאה רבוא – מיליון
 צור – עיר לחוף הים התיכון (היום בלבנון)
 גוש חלב – עיר יהודית בגליל בימי בית המקדש השני. כיום הכפר הערבי ג'ש
 פלוני – איש מסוים
 הלז – הזה
 כלום – האם
 דמים – כסף
 אטל דמיו – אקבל את הכסף
 רבוא – עשרת אלפים
 שמונה עשר רבוא – 180,000
 הניח – השאיר

שיעור שני: צמחי ארץ ישראל בספרות ובתרבות

לצמחי ארץ ישראל ייצוגים רבים בתרבות היהודית, הצמחים מייצגים את התרבות המקומית ומסמלים את הערכים החשובים בכל תקופה. בשיעור השני נכיר את חשיבותם של צמחים מקומיים, ובעיקר של שבעת המינים, דרך מקורות מהתורה, מספרות חז"ל ומהתרבות הישראלית העכשווית, ובמרחב החקלאי נלמד על חשיבותם של הצמחים במערכת האקולוגית, ונראה כיצד הם יכולים ללמד אותנו עוד על עצמנו.

מטרות השיעור:

- התלמידים ילמדו מקורות על צמחי ארץ ישראל ויתודעו לחשיבותם בתרבות המקומית.
- התלמידים יחשפו לסמלים ולדימויים התרבותיים המבוססים על צמחי ארץ ישראל.
- התלמידים יכירו בחשיבותם של הצמחים המקומיים למערכת האקולוגית המקומית.

האביזרים הדרושים:

מקורות על שבעת המינים (נספח א'), בריסטולים וצבעים.
חיבור למרשתת ואמצעי השמעה
"תעודות זהות" לתלמידים (נספח ג')

מבנה השיעור:

חלק א': שבעת המינים – תעודות זהות
חלק ב': הצבר – סמל לאומי
חלק ג': תעודת הזהות שלי

מהלך השיעור:

חלק א': שבעת המינים – תעודות זהות

קוראים את הפסוקים מספר דברים המתארים את ארץ ישראל הפורייה והשופעת:

אֶרֶץ נְחָלִי מַיִם עֵינַת וּתְהֵמַת, יִצְאִים בְּבִקְעָה וּבְהָר.
אֶרֶץ חֹטָה וּשְׁעָרָה, וְגִפְנֵי וּתְאֵנָה וְרִמּוֹן. אֶרֶץ זֵית־שֶׁמֶן וּדְבַשׁ.
אֶרֶץ אֲשֶׁר... לֹא תִחַסֵּר כָּל בָּהּ.
(דברים ח', ז'–י')

שאלים:

- בשיעור הקודם דיברנו על טוב הארץ דרך התיאור "זבת חלב ודבש". מה מוסיפים הפסוקים האלה לתיאור הארץ?
- מדוע מפרטים הפסוקים האלה אילו צמחים גדלים בארץ?
- מה הייתה, לדעתכם, חשיבותם של הצמחים האלה למי שחיו בארץ ישראל בעבר?

מסבירים שאף על פי שגם בימי המקרא ובתקופת חז"ל היה מסחר, והיו מגיעות לארץ סחורות של מזונות מארצות אחרות, הרגלי המזון היו שונים מאוד מימינו, ורוב מזונם של בני האדם היה מבוסס על תוצרת מקומית. תזונתם של בני האדם בתקופה ההיא הייתה תלויה בשבעת המינים המוזכרים בפסוק: חיטה (לחם ומאפים למיניהם), שעורה (מאכל לבהמות), גפן (ענבים – יין וצימוקים), תאנה (הפרי הטרי והמיובש, דבלים, ששימש גם להמתקה), רימון, זית (שמן), תמר (מכונה בפסוק "דבש", ושימש גם להמתקה). את מוצרי המזון שהכינו משבעת המינים אפשר לשמר לזמן רב בעזרת ייבוש, כבישה, מיצוי וכדומה, והם היו חשובים לתזונה לאורך כל השנה, גם לאחר עונתם. מפני ששבעת המינים היו חשובים כל כך לתזונה ולכלכלה, השגשוג והשפע שלהם היה הביטוי העיקרי לטובה של הארץ, ומשום כך הם מופיעים הרבה במקורות – במשלים ובסיפורים מהמקרא ומספרות חז"ל.

מחלקים את התלמידים לשש קבוצות. כל קבוצה תכין תעודת זהות לאחד המינים (את חיטה ושעורה איחדנו לכרטיסיה אחת, משום שבמקורות רבים הם מופיעים יחד) בעזרת המקורות שבנספח א'. אפשר להכין תעודת זהות על בריסטול, תעודת זהות מומחזת או מושרת, או בכל דרך מתאימה אחרת להצגה לפני הכיתה. אין צורך להשתמש בכל המקורות. בעת הצגת תעודות הזהות, אפשר להתמקד במקור אחד בלבד או בכמה מקורות יחד.

חלק ב': הצבר – סמל לאומי

קוראים את השיר של להקת פיקוד צפון על דמות הצבר (נספח ב'). אפשר, כמובן, [להשמיע את השיר](#). הערה: כמו כל מקור, השיר מבטא את התפיסה שהייתה מקובלת בתקופה שהוא נכתב בה (בעשורים הראשונים אחרי קום המדינה). השיר מהלל את דמות הגבר הלוחם, ואילו היום רבים מבקרים את התפיסה הזאת, הן משום שהיא מקטינה את תפקידן של נשים, הן משום שהיא מדגישה את היציאה למלחמה (ולא את השאיפה לשלום).

צָבֵר

מילים : דודו ברק

לחן : אורי קריב

נולד לאור	לְעִיר קְדוֹשָׁה	צָבֵר –
נולד לְשִׁמְשׁ	לְכַפָּר פּוֹרַח	שָׁרְשׁוּ יָכָה בְּרֵאשׁ הָהָר
לְיוֹם שְׁלוֹם	וּלְקִבוּץ –	צָבֵר –
וּמְלַחְמָה.	בּו חֲמֻדָּתוֹ.	פְּרוֹת יִתֵּן בְּנֵה מְדָבֵר.
נולד טְהוֹר	דְּמוּתוֹ קֶשֶׁה,	גְּבָעוֹת דוֹהֵר וְיָם יַחְבֵּק
לְשָׁדוֹת הַקָּמֶשׁ	בָּה לֵב זוֹרַח	דוֹקֵר, סוֹעֵר, כָּל כֶּךָ מְתוֹק –
לְאֵב חֶכֶם	וּבָה	צָבֵר.
וְאִם תִּמָּה.	שְׁלֵהֶבֶת נִשְׁמָתוֹ.	

העשרה למורה

למעשה, הצבר אינו צמח ארץ-ישראלי במקורו, וככל הנראה הוא הגיע לאזור ארץ-ישראל לא לפני המאה ה-16. מקורו של הצמח במרכז אמריקה, אך הוא נקלט בקלות באדמת ארץ ישראל המדברית והתפשט בה בהצלחה. מבחינה זו דומה הצבר דווקא למהגרים שהגיעו לישראל ונקלטו בארץ (ולא לילדי הארץ). הצמח נקרא בעברית "צָבֵר" משום שגבעוליו "צוברים" כמות מים רבה, וכך הוא שומר על חיוניותו בתנאי מדבר. בערבית המילה "סי'בר" פירושה סבלנות, ואולי שמו של הצמח ניתן לו בשל הסבלנות שיש להתאזר בה עד שנהנים מפריו המתוק. החקלאים הערבים בארץ הרבו להשתמש בצבר לסימון גבולות בין בתים וחלקות וגם למאכל, ולכן הוא היה נפוץ כל כך בארץ ישראל בתחילת המאה ה-20.

צמח הצבר גדל באזורים רבים בארץ ישראל, והוא נעשה לסמל ליהודים ילידי הארץ (להבדיל מהיהודים שעלו אליה מארצות אחרות) בתחילת המאה ה-20, ובעיקר לפני מלחמת העצמאות ואחריה. הצבר הוא צמח קוצני וגם פריו קוצני, אך תוכו של הפרי מתוק, ואותו אנו אוכלים. תיאור הישראליים בכינוי "צברים" ביטא את התפיסה שהישראלים "דוקרניים מבחוץ אך עסיסיים ומתוקים מבפנים". הדימוי של הצבר היה מקובל מאוד בתרבות הארץ-ישראלית, והוא הופיע בספרות, בתאטרון, בקולנוע, בפזמונים ובקריקטורות, וכמובן, לקראת סוף המאה ה-20 גם בסדרת הטלוויזיה המיתולוגית לילדים "מה פתאום", שבה הדמות הראשית – "קישקשתא" – הייתה בובת צבר מדברת.

שואלים :

- אילו בתים בשיר מדברים על הישראלי הצבר ואילו מתארים את הצמח?
- האם יש הבחנה ברורה ביניהם בכל הבתים?
- אילו תכונות ומאפיינים יש למי שהם "דוקרניים מבחוץ אבל מתוקים מבפנים"? אילו התנהגויות מתאימות לבעלי אופי כזה?
- גם בחלק הקודם של השיעור (חלק א' – תעודות הזהות) קראנו מקורות שבהם צמחים הם דימויים ומשלים לבני אדם ותכונותיהם. אילו דימויים מצאנו בהם?
- מדוע, לדעתכם, "משתמשים" בצמחים כדי לתאר אופי של אנשים? מדוע ממשלים בני אדם לצמחים הגדלים באותו האזור דווקא?

מסבירים שבתרבויות רבות הצמחים המקומיים הם דימויים לאופיים של בני המקום, ותופעה זו מבטאת את הרעיון ש"האדם הוא תבנית נוף מולדתו". האדם, כמו הצמח המקומי, מתמודד עם האקלים המסוים במקום, עם הטופוגרפיה ועם גורמים סביבתיים אחרים המאפיינים אותו. ההנחה היא שחום או קור, גשם או שמש, משפיעים גם על אופיים של בני האדם, כמו על צמחים. אנו קשורים בטבע המקומי לא פחות מהצומח באזורנו, והטבע מעצב גם אותנו.

חלק ג': תעודת הזהות שלי

בעקבות מה שלמדנו על צמחים מקומיים ועל השימוש בהם לתיאור בני המקום אופיים ותרבותם, מכינים תעודת זהות אישית (ראו דף העבודה בנספח ג'). בתעודת הזהות התלמידים צריכים לחשוב על כמה צמחים (צמחים שהוזכרו בשיעור או אחרים) שיכולים לאפיין אותם, ועליהם להסביר כיצד הצמחים האלה מבטאים את התכונות שלהם, או מהם התכונות והמאפיינים המשותפים להם ולצמחים. במילוי תעודת הזהות התלמידים מתבקשים להביא ציור או תצלום של הצמח שמאפיין אותם. אם בחרו כמה צמחים הם יוכלו לבחור אחד מהם לתמונה או לצייר ציור המשלב בין כל הצמחים. פעילות זו יכולה להתאים גם למשימת בית.

סיכום

צמחים מקומיים הם יסוד חשוב ומרכזי בתרבות היהודית והישראלית. הם מופיעים במשלים, בשירים, במדרשים ובאמנות. חשיבותם מתבטאת גם בהיותם דימויים לאופי האנושי המקומי. כך במדרשי חז"ל על שבעת המינים, וכך במקומו של הצבר בתרבות הישראלית הציונית.

האדם עץ השדה

כפי שראינו, יש צמחים שמקורם אינו בארץ ישראל, אך מכיוון שהם מתאימים לאקלים בארץ הם "נקלטו" בה היטב ומשגשגים בה, וכעבור זמן הם קיבלו "מעמד" של צמח מקומי. למשל, הרימון, שהוא אחד משבעת המינים, מקורו בפרס, וכמובן, הצבר, שמקורו במרכז אמריקה. גם אנחנו, בני האדם, נעים ונדים ממקום למקום, ולפעמים מגיעים לסביבה שאינה "טבעית" לנו; וכמו שצמח שנשתל באדמה ובאקלים שאינם מתאימים לו מתקשה לצמוח, גם אדם המרגיש זר למקום ולתרבות שהוא חי בהם ירגיש קושי. שואלים:

- האם חוויתם מעבר ממקום מוכר למקום חדש (מעבר מארץ לארץ, שינוי מקום מגורים, מעבר דירה, מעבר לכיתה או לבית ספר אחרים)? אם כן, ספרו על החוויה.
- האם הרגשתם זרים או שמיד הרגשתם שייכים לקבוצה ולמקום?
- אם היו לכם קשיים, איך התגברתם עליהם?

אפשר ללמוד את השיר "אורן" של לאה גולדברג (נספח ד'). השיר מתאר את תחושת ה"פיצול" שהמשוררת חווה, בין השתייכות לארץ שנולדה וגדלה בה, לבין השתייכות לארץ שהיא חיה בה כעת, והיא משווה את תחושתה לעצי האורן שמקורם ברוסיה וניטעו בארץ ישראל (השיר נלמד גם בכיתה ב', בשיעור הרביעי, בהקשר לעיסוק באזורי מחיה).

במרחב החקלאי

- מחפשים את הצמחים המקומיים במרחב החקלאי ומתאימים להם מקורות מנספח א'. אפשר לקרוא אגדה על שבעת המינים (נספח ה').
- מדברים על חשיבות השמירה על צמחים מקומיים באזוריהם, כחלק מהשמירה על האיזון האקולוגי המקומי. מדברים על מינים פולשים ומתארים מה קורה כאשר בני אדם מתערבים בטבע ומביאים למקום מסוים מין זר (כמו האיקליפטוס – ראו העשרה למורה, והאילנתה הבלוטית שהוגדרה מין פולש במקומות רבים בעולם. צמח זה מקורו בסין והוא עמיד בתנאים קיצוניים, מתרבה ומשתרש בקלות, וקשה מאוד "להיפטר" ממנו. האילנתה הבלוטית הובאה לארץ בתחילה כדי לקשט את מדרכות ירושלים, וכיום היא מהווה סכנה אקולוגית).
- בהמשך לקריאה בשיר "אורן" של לאה גולדברג, אפשר לדבר על הצמחים שבמרחב החקלאי – אילו מהם מקורם בארץ, ואילו "נשתלו פעמיים"?

העשרה למורה

איקליפטוס המקור הגדל בארץ, מקורו באוסטרליה. הוא הגיע לארץ ישראל בשנות השמונים של המאה ה-19, בתחילה בידי אנשים פרטיים שהעבירו לארץ זרעים ספורים מתוך עניין בצמח הזה, ואחר כך בידי הממסד הציוני לשם ייבוש ביצות. אחרי כארבעים שנה התברר שהאיקליפטוס אינו תורם למטרה שלשמה הובא לארץ, אבל מאות העצים שכבר נשתלו בארץ נקלטו בה והתרבו. כיום יש מחלוקת מקצועית בין האקולוגים אם איקליפטוס המקור ראוי לכינוי "מין פולש" או לא. התומכים בהגדרה זו מביאים לראייה את הנזקים האקולוגיים שהצמח הזה גורם לסביבה המקומית – באזורים מסוימים האיקליפטוס מתרבה ביתר קלות בהשוואה לצמחייה המקומית ותופס את מקומה, ובכך הוא פוגע באיזון המקומי בין צמחיית הבר ובעלי החיים. נוסף על כך, עלי האיקליפטוס מכילים חומרים חריפים שהטבע הארץ-ישראלי אינו רגיל בהם ועל כן מתקשה לפרקם, והעלים המגיעים למים מזיקים לצומח ולחי.

המתנגדים להגדרת האיקליפטוס "מין פולש" טוענים שמאז הובא ארצה נעשה האיקליפטוס למין מקומי, ולכן יוצאים נגד עקירתם וכריתתם של עצי האיקליפטוס. לטענתם האיקליפטוס הוא אמנם מין חזק ושתלני, אבל אין הוא שונה במובן זה ממינים חזקים אחרים שהם מקומיים, כגון הזית.

חיטה ושעורה

זמן קציר חיטים ושעורים

תכין בקיץ לחמה, אגרה בקציר מאכלה.
(משלי ו', ח') – כלומר זמן הקציר הוא הקיץ.

גידול חיטים דורש עבודה רבה!

אמר רבי חנינא בן פזי: הקוצים הללו אינן לא מתנכשים ולא נזרעים (אין צורך להכין את השדה לקוצים), מאליהם (לבד) הם יוצאים ומתמרים (גדלים) ועולים. החיטים הללו – כמה צער וכמה יגיעה (מאמץ) עד שלא יעלו.

(בראשית רבה מ"ה, ד')

הפעולות הנדרשות לגידול חיטים והכנת לחם הן: חריש (הכנת האדמה לקראת הזריעה), זריעה, השקיה, קציר, דיש (הפרדת הגרגרים מהמוץ, מהקליפה), טחינה, הכנת בצק ואפייה.

שיבולת בשדה / מתתיהו שלם

שְׂבֹלֶת בְּשָׂדֵה
כּוֹרְעָה בְרוּחַ
מֵעֵמֶס גְּרָעִינִים כִּי רַב.
וּבְמִרְחַב הָרִים
יוֹם כָּבֵד יָפוּחַ
הַשָּׁמַשׁ כֶּתֶם וְזָהַב.
עוֹרוּ הוּי עוֹרוּ
שׁוּרוּ בְּנֵי כְּפָרִים
קָמָה הֵן בְּשִׁלְהָ כָּבֵד
עַל פְּנֵי הַכְּרִים.
קִצְרוּ שְׁלָחוּ מִגֵּל
עַת רֵאשִׁית הַקִּצִּיר.

שְׂדֵה שְׁעוֹרִים תִּמָּה
זֶר חַג עוֹטְרָת,
שִׁפְעַת יָבֹול וּבְרִיכָה.
לְקִרְאֵת בּוֹא הַקּוֹצְרִים
בְּזֶהָר מִזְהָרָת,
חֲרָשׁ לְעֵמֶר מִחִכָּה.
הִבּוּ הַנִּיפּוּ
נִירוּ לְכֶם נִיר
חַג לְקָמָה,
עַת רֵאשִׁית הַקִּצִּיר.
קִצְרוּ, שְׁלָחוּ מִגֵּל
עַת רֵאשִׁית הַקִּצִּיר.

חיטה ושעורה – מידע כללי

בימי קדם היה הדגן מרכיב עיקרי בתזונת האדם, ולכן גם סמל לשפע חקלאי. העיטורים בדגם השיבולים היו שכיחים באמנות היהודית בתקופת השלטון הרומי בארץ, והם ביטאו תקווה לתחייה לאומית. החיטה, וכנראה גם השעורה, היו הגידולים החשובים ביותר והקדומים ביותר בארץ. גידול חיטה החל בארץ ישראל לפני כ-10,000 שנה. הכלים החקלאיים לגידול החיטה (לחריש, לזריעה ולדיש), לטחינתה לקמח ולאפיה התפתחו והשתנו במשך הדורות, ושרידיהם הם בין הממצאים הארכאולוגיים החשובים. עד היום לחם חיטה הוא המאכל החשוב ביותר בחלק גדול של העולם. בתקופת חז"ל הייתה המילה "לחם" שם נרדף למזון בכלל, והברכה שנקבעה על הלחם היא הברכה החשובה ביותר בסעודה. סעודה בלא לחם לא נחשבה סעודה ממש.

קמח שעורה היה "לחם עוני", מזונם של עניים ושל בהמות הבית. השעורה יכולה לצמוח גם באזורים דלים בגשם שהחיטה אינה יכולה לצמוח בהם. השעורה מבשילה ראשונה בתקופת האביב (לפני החיטה), וביהדות מציינים את תחילת האביב ועונת הקציר בהקרבת קורבן ה"עומר" משעורים בסוף חג הפסח, ורק לאחר שנקצרו השעורים לקורבן העומר היה מותר לכל העם לקצור את יבולם. את תחילת קציר החיטים מציינים בחג השבועות.

מטבעות מעוטרים בשיבולים מתקופת בית הורדוס

גפן

חלקי הגפן

שריג: ענף ירוק של הגפן.
זמורה: ענף מעוּצָה וחום של הגפן. הזמורות הן השריגים של השנה שעברה.
קנוקנת: מעין חוט מגולגל הצומח מן השריג ועוזר לו להיאחז בחוטי ההדליה.
סמדר: פריחת הגפן.
עינב: גרגר בודד של פרי הגפן.
ציפה: החלק הבשרי והעסיסי של הפרי.
זג: הקליפה הדקה של פרי הגפן, הענבים.
אשכול: קבוצה של ענבים המחוברים יחד בשזרה.
עוֹלָה: אשכול ענבים דל, המכיל גרגרים בודדים. הפרי שנשאר על הגפן אחרי הבציר.

מתי בוצרים (קוטפים) את הענבים?

יצא (נגמר) קציר חיטים ונכנס (התחיל) בציר (ענבים), יצא בציר ונכנס מסיק (זיתים).
(תוספתא שבועות ד', כ')

הגפן סמל לשפע ולשלום

אֶשְׁתַּדֵּךְ כְּגֵפֶן פְּרִיָּה בְּיַרְכְּתֵי בֵיתְךָ.
(תהלים קכ"ח, ג')

וַיֵּשְׁבוּ אִישׁ תַּחַת גִּפְנוֹ וְתַחַת תְּאֲנָתוֹ וְאֵין מִחְרִיד (סכנה, דאגה).
(מיכה ד', ד')

תוצר הגפן – היין:

וַיֵּין יִשְׁמַח לִבֵּב אָנוּשׁ.
(תהלים ק"ד, ט"ו)

שיר הכרם / יעקב שבתאי

טל צוֹנֵן עַל הַגְּפָנִים
וְטַל עַל הַפְּנִים
צוֹנֵן הַטַּל בְּאֶשְׁכּוֹלוֹת
קֶם הַבְּקָר וְרִגְלֵי קִלוֹת
בְּקָר, בְּקָר לְהָאִיר
וְאִיר בְּקָרָם.

אור עוֹלָה עַל הַהָרִים
וְאוֹר עַל הַבּוֹצְרִים
עוֹלָה הָאוֹר מֵעַרְפְּלִים
שִׁיר לְגֵפֶן יִרְקוֹת עֲלִים

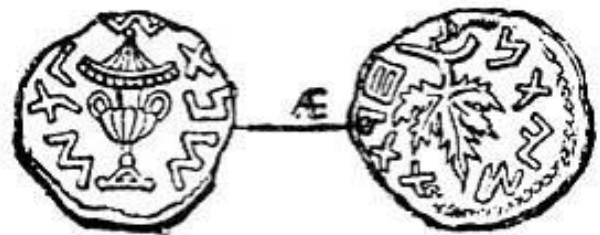
גָּפֶן, גָּפֶן לְהַלֵּל
הַלֵּל בְּכָרֶם.

חֹם כָּבֵד נוֹשֵׁב בְּאוֹר
וְחֹם וְאִין צְפוֹר
כָּבֵד הַחֹם עַל הַפְּנִים
נַח הַיִּין בְּעֵנְבֵי כְּרָמִים
יִין, יִין חֲכָלִילִי
שְׁלִי בְּכָרֶם

רַד הַיּוֹם עַל פְּנֵי שְׂדוֹת
רַד בְּגֵאִיוֹת
הַיּוֹם רַד אֶל הַצְּלָלִים
לְלָה לְלָה שׁוֹעֲלִים קִטְנִים
עַד הַבְּקָר כּוֹכְבִים
כְּבִים בְּכָרֶם.

מידע כללי: גפן

גפן היין היא שיח משתרע או מטפס, והיא עומדת בשלכת בחורף. תוצרי הגפן רבים ומגוונים: את עלי הגפן מבשלים, את הענבים אוכלים טריים, ומכינים מהם צימוקים וריבות, ובעיקר יין. בארץ ישראל מגדלים גפנים מימי קדם, וגתות עתיקות לדריכת יין נמצאו במקומות רבים בארץ. הגפן סימלה את פוריות הארץ, ועם ישראל נמשל לגפן. הענבים סימלו גם שמחה וחיי נצח, ועיטרו מטבעות מתקופת החשמונאים ומימי בר כוכבא. העיטורים נועדו להזכיר את בית המקדש, שבו ניצבה גפן עשויה זהב. אשכול הגפן, העלים והקנוקנות היו שכיחים בעיטורים שנעשו בארץ, בבתי כנסת קדומים, על ארונות קבורה ועוד.

עלי גפן על מטבעות מתקופת בר כוכבא,
המאה השנייה לספירה

”פסיפס הציפורים” – פסיפס ארמני מהמאה
השישית לספירה (לפני כ-1,500 שנה), ובו עיטורי
גפנים. התגלה בקיסריה

תאנה

עלי התאנה – הבגד הראשון

ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאנה הוא לעינים ונחמד העץ להשכיל ותקח מפריו ותאכל, ותתן גם לאישה עמה ויאכל. ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי עירמם הם, ויתפרו עלה תאנה ויעשו להם חגרת. (בראשית ג', ו-ז')

התורה נמשלה לתאנה

למה נמשלו דברי תורה כתאנה? מה תאנה זו, כל זמן שאדם ממשמש (מחפש) בה מוצא בה תאנים – אף דברי תורה, כל זמן שאדם הוגה (לומד) בהן – מוצא בהן טעם (חכמה). (תלמוד בבלי, עירובין נ"ד עמוד א')

למה נמשלה תורה לתאנה? שרוב האילנות הזית והגפן והתמרה נלקטים (נאספים) באחד (בבת אחת), והתאנה נלקטה מעט מעט. וכך התורה – היום לומד מעט ולמחר הרבה, לפי שאינה מתלמדת לא בשנה ולא בשתיים. (מדרש תנחומא, פרשת פנחס, סימן י"א ד"ה יפקוד ה')

למה נמשלה תורה לתאנה? אלא כל הפירות יש בהם פסולת: תמרים יש בהם גרעינים, ענבים יש בהם חרצנים, רימונים יש בהם קליפות, אבל תאנה כולה יפה לאכול. (ילקוט שמעוני, יהושע א', רמז ב', בשם "ילמדנו")

חשיבות התאנה לתזונה

אין הבית עומד אלא על שני דברים הללו, הזית והתאנה. (על פי תלמוד ירושלמי, ביכורים פרק א', הלכה ג')

התאנה סמל לשלום

וישבו איש תחת גפנו ותחת תאנתו ואין מחריד". (מיכה ד', ד')

התאנה סמל לשפע

מעשה בר' יוחנן בן אלעזר, שהיה יושב תחת תאנה אחת, והיתה התאנה מלאה תאנים לפות. ירד טל והיו התאנים שואבות דבש (נוטפות דבש פירות), והיה הרוח מגבלו (מערבב אותו) בעפר. באה עז אחת והיתה מנטפת (מעטיניה) חלב בדבש, וקרא לתלמידים ואמר להם: באו וראו דגמא מעין העולם הבא (דבר הדומה לחזון המתאר את העתיד). (מדרש תנחומא, פרשת תצוה, סימן י')

תאנה – מידע כללי

עצי תאנה צומחים בר ליד מעיינות ונחלים בארץ ישראל. התאנה עומדת בשלכת בחורף, ובאביב היא מבלבת ומצמיחה פגות – תפרחות סגורות בצורת כדור המתפתחות לפרי התאנה. פירות התאנה מבשילים במשך הקיץ, והם נאכלים טריים, או מיובשים לדבלים, ואלו יכולים להישמר שנה ויותר. במשק הקדום הייתה לתאנה חשיבות רבה.

במקורות היהודיים התאנה היא חלק מתיאור חיי השלווה והשקט: "וַיֵּשְׁבוּ אִישׁ תַּחַת גִּפְנוֹ וְתַחַת תְּאֲנָתוֹ וְאֵין מִחָרִיד" (מיכה ד', ד'). משלים ודימויים במקרא ובספרות חז"ל קושרים את התאנה עם עם ישראל, ופירותיה הם אחד הביטויים לתנובת הארץ. בעקבות המסורת המזהה את עץ הדעת עם התאנה, היא אף נקשרת לתורה. התאנים מכונות גם "קִיץ" ויש סברה ששמן הוא המקור לשם העונה, משום שאז הן מבשילות, וכדי לקוטפן יש "לקצוץ" אותן ביד.

עיטור של עלי תאנה על אבן גיר, בית הכנסת בכפר נחום, המאה הרביעית-המאה השישית לספירה

רימון

הרימון סמל ליופי

הרוצה לראות את יופיו של רבי יוחנן (שנחשב איש יפה תואר) ייטול גביע כסף, וימלא אותו גרגרי רימון אדומים, ויקשט את פיו בוורד אדום, ויניחו בין השמש לצל. (תרגום על פי תלמוד בבלי, בבא מציעא פ"ד עמוד א')

הרימון סמל לשפע

בראש השנה מברכים "שירבו זכויותינו כרימון" – שנרבה במעשים טובים כמו הגרגרים הרבים שברימון. על פי המסורת, ברימון 613 גרגרים שהוא מספר המצוות בתורה.

הרואה רימונים בחלום: קטנים – יפרה וירבה עסקו כרימונים; גדולים – יפרח עסקו כרימון. (תלמוד בבלי, ברכות נ"ז עמוד א')

עץ הרימון

יעקב אורלנד

עץ הרימון נתן ריחו

בין גם הפלח ליריחו.

שב, חומתי, גודדך מנדוד,

שב, תמתי, דודך מדוד.

אוצרות אופיר וצרי גלעד

רכב מצרים שללתי לך, בת.

אלף הזמר אתלה לך מגן

מן היאור עד הירדן.

את כלולה מכל פלות,

את דגולה פנדגלות

שתים עיניך כשתים יונים

וקוליקולך פעמונים.

לך התרועות, לך הזרים,

לך כל שלטי הגבורים,

מה לי חיל אלף ומה רבבה?

לכבי מת מאהבה.

שב אל הקשת, שב החץ,

שב הרמון אל ראש העץ.

לך ואלוף החיל יוחל,

בואי פלה, פי רד הליל.

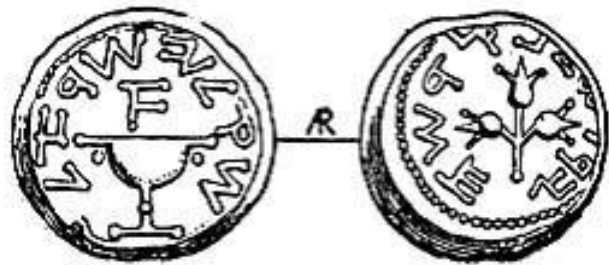
לך התרועות, לך הזרים,
לך כל שליטי הגבורים,
מה לי חיל אלף ומה רבבה?
לכבי מת מאהבה.

רימון – מידע כללי

פרי הרימון הגדוש בעסיס ומרובה בגרעינים היה סמל מקובל לפיריון האדם, החי והצומח, ומשום כך עוצבו כלי פולחן, כגון כדים, תליונים ושרביטים, בדמות פרי הרימון. למשל, עיטורים בצורת רימון קישטו את שולי בגדו של הכהן הגדול, ורימוני נחושת עיטרו את יכין ובוועז – העמודים שניצבו בחזית המקדש. בגלל צורתו המתאימה לקישוט, נהוג לעטר בו גם את קישוטי עצי החיים (המוטות) של ספרי התורה, ומכאן שם – "רימונים". הרימון הוא שיח גדול או עץ שמקורו באזור איראן, והוא אינו גדל בר בארץ ישראל. אין כמעט צמחים נוספים במשפחתו, ולא ידוע מקורם של עצי ההדר שמהם פותח המין התרבותי. רימונים גודלו בארץ כבר מימי קדם. הרימון עומד בשלכת חורף, מלבב באביב ופורח בשפע פרחים אדומים, שמהם מתפתח הפרי – כדור גדול ואדום ש"כתר" בראשו – בסוף הקיץ. הפרי מלא גרגרים אדומים עסיסיים, ואפשר לשמור אותו חודשים ארוכים, לאכול אותו טרי או להפיק ממנו יין.

נחום גוטמן, רימונים, 1920

פרי הרימון על מטבעות מתקופת בר כוכבא

כלי דמוי רימון בעל מסננת וחדק,
התקופה הישראלית (תקופת הברזל)
המאוחרת (586-1000 לפני הספירה)

זית

בתורה

וַתָּבֵא אֵלָיו הַיּוֹנָה לְעֵת עֶרְבַּ וְהָיָה עָלֶיהָ זֵית טָרָף בְּפִיָּהּ, וַיַּדַּע נֹחַ כִּי קָלוּ הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ.
(בראשית ח', י"א)

מתי מוסקים (קוטפים) את הזיתים?

יצא קציר חיטים ונכנס בציר, יצא בציר ונכנס מסיק.
(תוספתא, שבועות ד', כ').

מסיק הזיתים מתחיל לאחר תום בציר הענבים, סמוך לראשית הגשמים.

הזית במשל ובאגדה

מדוע הביאה היונה ששחרר נח אחרי המבול ענפי זית דווקא? המדרש אומר:
אמרה היונה לפני הקדוש ברוך הוא: "ריבונו של עולם, יהיו מזונותי מרים כזית זה ומסורים בידך,
ואל יהיו מתוקים כדבש ומסורים ביד בשר ודם."
(בראשית רבא ל"ג; סנהדרין ק"ח עמוד ב').

זֵית רֶעֶן יִפֶּה פְּרֵי תֵּאֵר קָרָא ה' שְׁמֶךָ.

(ירמיהו יא, טז)

הנביא מדמה את עם ישראל לזית שהעלים שלו רעננים ושומרים על חיות ולחות גם בקיץ וגם בחורף, ועל כן הפרי שלו נשמר יפה.

מה ראה ירמיה למשול אבותינו כזית? אלא כל המשקים מתערבים זה בזה והשמן אינו מתערב, אלא עומד.
כך ישראל, אינם מתערבים עם העובדי כוכבים (עובדי עבודה זרה).
(שמות רבה, ל"ו)

אמר רבי יהושע בן לוי: למה נמשלו ישראל לזית? לומר לך: מה זית אין עליו נושרים לא בימות החמה ולא בימות הגשמים, אף ישראל אין להם בטילה עולמית (לא יאבדו ויעלמו לעד) לא בעולם הזה ולא בעולם הבא.
ואמר רבי יוחנן: למה נמשלו ישראל לזית? לומר לך: מה זית אינו מוציא שמנו אלא על ידי כתיתה (מעיקה), אף ישראל אין חוזרים למוטב אלא על ידי ייסורים (קשיים).
(תלמוד בבלי, מנחות נ"ג, עמוד ב').

חשיבות הזית

אין הבית עומד אלא על שני דברים הללו, הזית והתאנה.
(על פי תלמוד ירושלמי, ביכורים פרק א', הלכה ג').

יש לי תמונה בבית
של יונה עם עֵלָה שֶׁל זֵית
מעליה גלגל החמה
לרגליה פגעי מלחמה,
היונה של השלום
על חרבותיה של אמה אחרת
תמונה משלמת
חלומות בתוך מסגרת.

יונה עם עֵלָה שֶׁל זֵית
צאי מן התמונה
השיבי את האמונה
שהשלום גבוא בעקבותיך.

יש לי תמונה בבית
של יונה עם עֵלָה שֶׁל זֵית
וילדי מתבונן ומקשה
תגידי, מה יש לה בפה?
היונה של השלום
סוף מלחמה היא מבשרת,
יונה משלמת
של שלום בתוך מסגרת.
יונה עם עֵלָה שֶׁל זֵית...

יש לי תמונה בבית
של יונה עם עֵלָה שֶׁל זֵית
מזכירה לי השכם והערב
שבחוץ על הברוש יש עורב.
היונה של השלום
לאף מקום איננה ממהרת
יונה תיגרת
לעולם אינה נשארת.
יונה עם עֵלָה שֶׁל זֵית...

יונה עם עֵלָה שֶׁל זֵית
תלוייה אצלי בבית.

זית – מידע כללי

הזית ירוק העד הוא משל ליופי, לפוריות ולחוסן, ומסמל שלום ותקווה, חכמה ואושר. הזית נזכר במקורות היהודיים פעמים רבות, והיה מוצר ייצוא ראשון במעלה מארץ ישראל. פריו ושמןו שימשו את תושבי הארץ בדרכים רבות לאורך דורות. שמן הזית נחשב השמן המעולה ביותר, והוא שימש להדלקת המנורה במשכן ובמקדש, וכמובן, סביב פך שמן זית נכתב סיפור נס חנוכה. עלי הזית נעשו סמל לשלום אולי בעקבות המתואר בבראשית לאחר המבול, והם מופיעים גם בסמלים רבים בני זמננו – סמל מדינת ישראל, סמל האו"ם ועוד. בתרבות היהודית והישראלית הזית הוא גם סמל לשורשיות בגלל אורך שנות חייו של העץ – אלף ואפילו אלפיים שנה.

הזית גדל בר בארץ ישראל, ומקורו התרבותי בארץ ישראל ובלבנון. העץ ירוק עד, מאריך ימים ומניב פרי במשך עשרות שנים. הפרי נכבש, ירוק או שחור (תלוי בזמן המסיק), ומזמנים קדומים מפיקים ממנו שמן. מתקני הפקה (בית הבד על מתקניו) נמצאו בארץ מאז ימי קדם ועד ימינו. חומר העצה של הזית משמש לייצור רהיטים וחפצי נוי.

מקומות רבים בארץ נקראו על שם עץ הזית, פריו ושמןו, כגון הר הזיתים (הר בירושלים), עין זיתים (מעיין בגליל העליון), בית זית (מושב בהרי ירושלים), מושב זיתן (ליד לוד), הר המשחה (בירושלים) ובן שמן (מושב וכפר נוער ליד מודיעין).

חרס מעוטר בזר ענפי זית (בשורה הראשונה),
בזמורות גפן (בשורה האמצעית)
ובענף עץ רימון (בשורה התחתונה)
התקופה רומית המאוחרת (70-324 לספירה)

סמל מדינת ישראל: מנורת הזהב שעמדה בבית המקדש ומשני צדיה ענפי זית

תמר

הצדיקים נמשלו לתמר

כתיב (תהלים צב, יג): "צדיק כַּתְמָר יִפְרַח [כְּאֶרֶז בְּלִבְנוֹן יִשְׁגָּה]".
מה התמרה הזו וארז אין בהם לא עקומים (עקימות) ולא סיקוסים (בליטות), כך הצדיקים אין בהם לא עקומים
ולא סיקוסים...
(בראשית רבה מ"א)

עם ישראל נמשל לתמר

מה תמרה זו אין בה פסולת אלא תמרים לאכילה, לולבים להלל, חריות (כפות הדקל) לסכוד, סיבין לחבלים,
סנסנים (הענף עליו הפרי) לכברה (ליצירת כלים), שפעת קורות לקרות בהן את הבית, כך הם ישראל אין בהם
פסולת אלא מהם בעלי מקרא, מהם בעלי משנה, מהם בעלי גמרא, מהם בעלי אגדה.
(ילקוט שמעוני פרק צ"ב, רמז תתמה)

התמר סמל לזקיפות קומה

זאת קומתך דמתה לתמר. (שיר השירים ז', ח')

על הכתוב "צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה" אמר המגיד ממזריטש: "שני מיני צדיקים הם. הללו (הסוג
הראשון, הנמשל לתמר) קרובים אצל כל הבריות, מזהירים ומלמדים אותם. והללו (הסוג השני, הנמשל לארז)
יושבים לבדם על התורה. הראשונים נושאים פירות מזינים כמו עץ תמר, והאחרונים הם כמו הארז, נעלים
ועקרים".

(מרטין בובר, אור הגנוז, שוקן 1979, עמ' 109)

בין נהר פרת ונהר חידקל / חיים נחמן ביאליק

בין נהר פרת ונהר חידקל
על הקר מתמר דקל.
ובדקל, בין עפאיו,
תשכן לה דוכיפת זֶהב.

צפור זֶהב! עופי, חוגי,
צאי ובקשי לי בן זוגי,
ובאשר תמצאיהו –
כפתי אותו וְהביאיהו.

תמר [דבש] – מידע כללי

התמר, מעצי הפרי הקדומים ביותר בארץ ישראל, היה מרכיב מרכזי בכלכלת תושבי האזור. ענפי התמר מסמלים את תנובת הארץ השופעת, אך גם את נדודי עם ישראל במדבר, משום שהלולב הוא אחד מארבעת המינים המשמשים בחג הסוכות. פיתוחים בדמות מקלעות של ענפי תמר עיטרו את הכתלים במקדש שלמה. עצי התמר צומחים בר ליד מעיינות בחלקים החמים של ארץ ישראל. לעץ התמר צורה אופיינית – גזע זקוף ועטרת של כפות ארוכות בראשו. אשכולות התמרים מבשילים בסוף הקיץ, ופריים נאכל טרי או נשמר מיובש למשך זמן רב.

דבורה הנביאה ישבה תחת התומר, שקומתו הגבוהה סימלה את מעמדה. במטבעות עתיקים בישראל התמר מסמל את השלטון המקומי. במטבעות "יודיאה קפטה" שהטביעו הרומים בישראל לאחר חורבן בית המקדש נראית "יהודה השבויה" – אישה כנועה ואבלה היושבת תחת התומר, והתומר מסמל את שלטונה שנגזל ממנה בידי הרומים.

בקבוק זכוכית דמוי פרי התמר, המאה השנייה-המאה השלישית לספירה

צָבֵר

מילים : דודו ברק

לחן : אורי קריב

נולד לָאור

נולד לְשֶׁמֶשׁ

לְיוֹם שְׁלוֹם

וּמְלַחְמָה.

נולד טְהוֹר

לְשִׁדוֹת הַקָּמֶשׁ

לְאֵב חָכֶם

וְאִם תִּמָּה.

לְעִיר קְדוּשָׁה

לְכַפֵּר פּוֹרַחַ

וּלְקַבּוּץ –

בו חֲמֻדָּתוֹ.

דְמוּתוֹ קֶשֶׁה,

בָּה לֵב זוֹרַחַ

וּבָה

שְׁלֵהֶבֶת נִשְׁמָתוֹ.

– צָבֵר –

שְׁרִשׁוּ יָכָה בְּרֵאשׁ הָהָר

– צָבֵר –

פְּרוֹת יִתְּנוּ בְּנֵיה מִדְּבָר.

גְּבָעוֹת דוֹהַר וְגַם יַחֲבֹק

דוֹקֵר, סוֹעֵר, כָּל כָּף מְתוֹק –

צָבֵר.

תעודת הזהות שלי

שם: _____

צמחים שדומים לי שאני דומה להם: _____

תכונות אופי:

אני _____ (תכונת אופי) כמו _____ (צמח)

אני _____ כמו _____

אני _____ כמו _____

אני _____ כמו _____

מראה:

אני _____ (מאפייני מראה) כמו _____ (צמח)

אני _____ כמו _____

תצלום או ציור של "הצמח שאני":

אורן / לאה גולדברג

כָּאן לֹא אֶשְׁמַע אֶת קוֹל הַקּוֹקֵיָה.
כָּאן לֹא יִחַבֵּשׁ הָעֵץ מִצְנַפֵּת שְׁלֵג,
אָבֵל בְּצֵל הָאֲרָנִים הָאֵלֶּה
כָּל יִלְדוּתִי שְׁקֵמָה לְתַחֲיָה.

צְלֻזֹל הַמְּחֻטִּים : הִיָּה הָיָה
אֶקְרָא מוֹלְדֹת לְמֶרְחֵב הַשְּׁלֵג,
לְקֶרַח יִרְקֶרֶק כּוֹבֵל הַפֶּלֶג,
לְלִשׁוֹן הַשִּׁיר בְּאֶרֶץ נְכָרִיָּה.
אוֹלֵי רַק צְפָרִי מִסַּע יוֹדְעוֹת –
כְּשֶׁהֵן תְּלוּיּוֹת בֵּין אֶרֶץ וְשָׁמַיִם –
אֶת זֶה הַכָּאֵב שֶׁל שְׁתֵּי הַמוֹלְדוֹת.

אֶתְכֶם אֲנִי נִשְׁתַּלְּתִי פְעָמִים,
אֶתְכֶם אֲנִי צְמַחְתִּי, אֲרָנִים,
וְשָׂרְשֵׁי בְשָׁנֵי נוֹפִים שׁוֹנִים.

(מתוך : לאה גולדברג, שירים, ב, ספרית פועלים 1973, עמ' 143)

אגדה על שבעת המינים

על פי אליעזר טירקל

כשברא אלוהים את העצים ביום השלישי ביקש לשמוע באיזו ארץ יבחרו לצמוח. אמר הארז: "אני בוחר בהרי הלבנון המתנשאים בהוד, ואני בקומתי הזקופה, אפאר את ראשם". אמר עץ המנגו: "טע אותי בארץ הודו החמה, שם יעריצוני התושבים, ועל פרחיי יכתבו שירים". אמר עץ האיקליפטוס: "טע אותי בין הביצות, אייבש אותן, אשפר את איכות האוויר והאנשים יודו לי". וכך, עץ אחר עץ, ביקשו להם העצים ארץ לפי טעמם, נוחיותם וכבודם. רק קבוצת עצים ושיחים קטנה עמדה בפינה, לא נדחקה ולא השמיעה תביעותיה. היו אלו הזית, התאנה, התמר, הרימון, הגפן, החיטה והשעורה.

"ואתם?" שאל אלוהים, "אין אתם מבקשים לעצמכם כבוד, יקר, ושירי תהילה?"

לאחר דממה אזר הזית עוז בנפשו ואמר בקול שקט:

"אם נא מצאנו חן בעיניך, ואם הדבר טוב לפניך, יותן לנו חבל ארץ קטן וצחיח. בקשתנו היא כי יותן לנו לעזור לעם ישראל להפריח את שממות ארצו, לכסות את השדות בחיטה ובשעורה, את ההרים והעמקים בעצים ירוקים כדי שבני ישראל יאכלו ויחסו בצלנו וישכנו לבטח על אדמתם".

חיך אליהם הקדוש ברוך הוא ואמר להם באהבה גדולה:

"יען לא ביקשתם לכם פאר והדר, וכל רצונכם אינו אלא להביא ברכה על עמי ישראל לתת לו אוכל לשובע וצל לחסות בו, אף אני אתן לכם מברכתי ופיארתי את הרי ארצי ואת עמקיה, והייתם לשם ולברכה בעיני כל רואיכם. השתבחו בארץ ישראל ותשתבח ארץ ישראל בכם, וישבתם לבטח בארץ עד אחרית הימים".

שיעור שלישי: ארץ ישראל ותלותה בגשמים

בשיעורים הקודמים למדנו על טובה של ארץ ישראל דרך המגוון והשפע של הצמחייה הצומחת בה. בשיעור זה נלמד שמשק המים בארץ ישראל תלוי בירידת גשמים, ושעל פי תפיסת התורה השפע בארץ ישראל תלוי במעשי האדם.

מטרות השיעור:

- התלמידים ילמדו על חשיבות הגשמים להבטחת השפע בארץ ישראל.
- התלמידים יכירו את התפיסה במקרא ובמדרש, ולפיה מעשי האדם הם תנאי לירידת גשם, ומכאן ילמדו את הרעיון שלעתים השפעתם של מעשינו רחבה משנראה לנו.

האביזרים הדרושים:

דף עבודה (נספח א')
שלושה עותקים של המַחֵזָה (נספח ב')
תלבושות להצגה (לא הכרחי)

מבנה השיעור:

חלק א': התלות בגשמים
חלק ב': התנאי לירידת גשמים
חלק ג': איך מורידים גשם?

חלק א': התלות בגשמים

מזכירים לתלמידים את מה שלמדנו בשיעורים הקודמים על טובה של הארץ. שואלים את התלמידים אם יש משהו שבכל זאת, למרות טובה של הארץ, אנחנו תמיד שומעים בחדשות שיש מחסור בו? מסבירים שמבחינה סביבתית המחסור החשוב ביותר בארץ הוא המחסור במים. מקור המים העיקרי בארץ הוא הגשם, ולכן החקלאות בארץ ישראל תלויה בגשמים. אם יורדים גשמים, מעיינות ומי התהום מתמלאים מים ומרוויים את האדמה, ויש די מים לשתייה ולהשקיית השדות. אם לא יורדים גשמים עלולה להיות בצורת שבה שום גידול לא יעלה יפה.

משום שהצורך בגשמים בארץ ישראל הוא מכריע כל כך, המחסור בגשם גורם לבני האדם לחוש חוסר אונים. לאדם אין שליטה על ירידת הגשמים והוא תלוי לחלוטין בטבע. היום, עם התפתחות המדע והטכנולוגיה, אנחנו יכולים לשלוט בהרבה דברים שבעבר לא יכולנו לשלוט בהם (למשל, בתחום החקלאות, להאריך את עונות הגידול של ירקות ופרחים, לשנות שינויים גנטיים בצמחים ועוד), ובכל זאת, בירידת גשמים עדיין איננו שולטים. כאמור, האדם אינו יכול לשלוט בכמות הגשמים, בעוצמתם ובזמן ירידתם. לעתים גשמים יורדים בסוף האביב ומרטיבים יבול שעוד לא נקטף ופוגעים בו, או יורדים בשטף וגורמים להצפות. בארץ שלנו לעתים קרובות לא יורדים די גשמים עד כדי כך שנוצר מחסור במים להשקיה, ובעקבות זאת נוקטת המדינה מדיניות של צמצום במים גם לחקלאים וגם לאזרחים. בעבר מחסור בגשם היה מביא לרעב ממש, משום שלא היה אפשר לגדל די מזון והמזון שנאגר משנים קודמות נגמר.

העשרה למורה

משום שרוב בני האדם שחיו בארץ ישראל בתקופת המקרא היו חקלאים, כתובים רבים במקרא עוסקים בגשם ובחשיבותו. לפני הכניסה לארץ תיאר משה את הייחודיות של ארץ ישראל לעניין הגשמים לעומת מצרים:

כִּי הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה בָּא שָׁמָּה... לֹא כְּאֶרֶץ מִצְרַיִם הוּא אֲשֶׁר יִצְאֲתֶם מִשָּׁם אֲשֶׁר תִּזְרַע אֶת זְרַעְךָ וְהִשְׁקִיתָ בְּרִגְלֶךָ (השקיה מלאכותית, בתעלות) כְּגֵן הַיָּרֵק. וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים שָׁמָּה... אֶרֶץ הָרִים וּבִקְעַת לְמִטַּר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁטַף מֵיָם. (דברים י"א, י"ג-י"א)

לפי הפסוקים האלה, במצרים משקים את השדות במי הנילוס המובלים בתעלות. לעומת זאת, ארץ ישראל אינה שטוחה כמצרים ואין בה נהר גדול שממנו אפשר להביא מים לכל השדות. ארץ ישראל היא ארץ של הרים ובקעות, ומקור המים העיקרי בה הוא מטר השמים – הגשם. פרשני המקרא חלוקים בשאלה אם תיאור זה נאמר לשבח לארץ או לגנותה. רש"י מסביר שהגשם משקה בארץ ישראל את השדות בלי שהאדם עומל כלל, ועל כן יש בכך שבח. רמב"ן טוען שכל עוד שומרים בני ישראל על מצוות התורה, אלוהים ממטיר גשם, אבל כאשר הם עוברים על מצוותיו, לא יורד גשם, והארץ הופכת לארץ רעה, שחונה ומדברית שאינה מצמיחה דבר.

חוסר השליטה של האדם בגשם בא לידי ביטוי במדרש על "מפתח הגשמים". מחלקים לתלמידים את דף העבודה (נספח א'), קוראים יחד את המדרש ומסבירים.

שְׁלוּשָׁה מִפְתָּחוֹת בְּיַדוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא וְאֵין בְּרִיָּה שׁוֹלֵטָת עֲלֵיהֶם [...] וְאֵלוֹ הֵם:
מִפְתָּח שֶׁל תְּחִיַּת הַמָּתִים,
וּמִפְתָּח שֶׁל עֲקָרוֹת,
וּמִפְתָּח שֶׁל גְּשָׁמִים.
(דברים רבה ז', ו')

על פי המדרש האדם אינו יכול לעשות שלושה דברים: להחזיר מתים לחיים, ליצור חיים חדשים ולהוריד גשמים. שואלים:

- מה, לדעתכם, משותף לשלושת הדברים הללו? (שלושת המפתחות עוסקים בחיים. גשם חשוב לקיום ממש כמו הולדת ילדים).
- על פי רמת הכיתה אפשר לשאול: האם גם היום איננו יכולים לשלוט בשלושת הדברים האלה?

חלק ב': התנאי לירידת גשמים

כאמור, בתקופת המקרא היו למחסור בגשמים השלכות הרות גורל. בתורה מתוארות כמה וכמה תקופות בצורת שהביאו לרעב חמור. התלות של האדם בגשם וחוסר יכולתו לשלוט בו הביאו להתפתחות האמונה שירידת הגשם תלויה ברצון אלוהים. אולם על פי התורה רצון האלוהים אינו שרירותי לחלוטין, אלא מושפע מגורמים מסוימים, ובמיוחד ממעשיהם של בני האדם.

בדף העבודה (נספח א'), תחת הכותרת "גשם גשם משמים", מובאים שני מקורות העוסקים בגורמים לירידת גשמים לפי התורה ולפי המדרש. המקור השני, המדרש, מתקשר למדרש על "מפתח הגשמים" שהובא בחלק הקודם. אפשר לבחור אם להשתמש בו או לא על פי תכנון הזמן בשיעור. עובדים על דף העבודה בזוגות או ביחידים. כדאי לעבור בין התלמידים ולוודא שהבינו את לשון המקורות. מומלץ ללמוד יחד במליאה מקור אחד לפחות.

הפסוקים מהתורה הם משפטי תנאי: אם "תשמעו אל מצוותי", אז "נתתי מטר ארצכם בעתו". הטבלה שבדף העבודה תעזור לתלמידים להבין את פירוש הפסוקים.

וְהָיָה (כאשר) אִם שָׁמַעְתֶּם תִּשְׁמְעוּ אֶל מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אֶנְכִי (אלוהים) מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם, לְאֲהַבְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וּלְעִבְדוֹ בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם. (אז) וְנָתַתִּי מִטֶּר אֲרָצְכֶם בְּעֵתוֹ (בזמן הנכון) יוֹרֶה (הגשם הראשון) וּמִלְקוֹשׁ, (הגשם האחרון) וְאֶסְפֶּת דְגָנְךָ (חיטה) וְתִירְשֶׁךָ (גפן) וְיִצְהַרְךָ (זית). וְנָתַתִּי עֵשֶׂב בְּשָׂדֶךָ לְבְהֵמְתֶךָ, וְאֶכְלַתְּ וּשְׂבַעְתָּ. הַשְּׁמֵרוּ לְכֶם (היזהרו) פֶּן (שלא) יִפְתָּה (יתפתה) לְבַבְכֶם, וְסָרְתֶם (ותעזבו את אלוהים) וְעִבַדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם. (אם תנהגו כך אז) וְחָרָה אֵף (יכעס) ה' בְּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מִטֶּר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ, וְאֶבְדְּתֶם (תגורשו) מִחֶרֶד מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר ה' נָתַן לְכֶם. (דברים י"א, י"ג-י"ז)

אפשר להיעזר בשאלות מכוונות:

- בפסוקים י"ג-ט"ו אלוהים מבטיח לעם ישראל ברכה. מהי הברכה ומה התנאי לקבלתה?
- בפסוק ט"ז אלוהים מזהיר את עם ישראל. מפני מה הוא מזהיר אותם? מה אסור להם לעשות?
- בפסוק י"ז מופיעה התוצאה של מעשיהם של עם ישראל. מה יקרה אם לא יעמדו בתנאי, אם לא יקשיבו לאזהרה?

המקור מהמדרש מבטא רעיון זהה למקור מהתורה באמצעות משל:

ר' שמעון בן יוחאי אומר: מִשָּׁל לְמִלְךָ, שֶׁהָיוּ לוֹ בָּנִים וְעִבְדִים חֶרְבָּה, וְהָיָה הַמֶּלֶךְ דּוֹאֵג לְמִזּוֹן כָּלָם. וּמִפְתָּח שֶׁל הָאוֹצָר (מַחְסְנֵי הַמִּזּוֹן) הָיָה בְּיַד הַמֶּלֶךְ.

כְּשֶׁהֵם עוֹשִׂים רְצוֹנוֹ – הוּא פוֹתַח אֶת הָאוֹצָר, וְהֵם אוֹכְלִים וְשִׁבְעִים.

וּכְשֶׁאֵין עוֹשִׂים רְצוֹנוֹ – לֹקַח הָאוֹצָר, וְהֵם מֵתִים בְּרָעַב.

כִּדְּבָרֵי יִשְׂרָאֵל: כְּשֶׁהֵם עוֹשִׂים רְצוֹנוֹ שֶׁל אֱלֹהִים, מִתְגַּשֵּׁם הַפְּסוּק "וַיִּפְתַּח ה' לְךָ אֶת אוֹצְרוֹ הַטּוֹב אֶת הַשָּׁמַיִם" (דְּבָרִים כ"ח, י"ב), וּכְשֶׁאֵין עוֹשִׂים רְצוֹנוֹ שֶׁל אֱלֹהִים, מִתְגַּשֵּׁם הַפְּסוּק "וַתִּחַר אֶף ה' בְּכֶם וַעֲצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר" (דְּבָרִים י"א, י"ז).

(על פי מדרש ספרי, דברים י"א, י"ב)

- איך אפשר ליישב בין התפיסה המוצגת במדרש הזה לבין התפיסה המוצגת במדרש הקודם על מפתח הגשמים? (המפתח נותר בידיו של הקדוש ברוך הוא, אבל הוא מחליט אם להוריד גשמים או לא לפי מעשיהם של בני האדם)

במליאה חוזרים בקצרה על מה שלמדנו מהמקורות בדף העבודה: התנאי לירידת גשמים לפי התורה הוא קיום מצוות. על פי התורה, אם ישראל עושים את רצון אלוהים, יורד גשם והארץ שופעת בתבואה, בגפנים ובזיתים, ואם הם סרים מדרך האלוהים ועובדים אלוהים אחרים (בוחרים מערכת חוקים אחרת, לא זו שאלוהים נתן להם) לא יורד גשם ועם ישראל יגורש מארץ ישראל.

שואלים:

- אם כן, מה גורם לירידת גשמים לפי התורה?

בראי המדע

מובן שמבחינה מדעית אין קשר בין ירידת גשם למעשי בני האדם כפרטים, ובכלל זה לרמת שמירת המצוות שלהם. עם זאת, גם מדענים רבים טוענים שמעשים של המין האנושי בכללו, ובעיקר בעולם המערבי, משפיעים מאוד על תופעות טבע למיניהן, וגם על ירידת הגשמים. פגיעה בטבע והתערבות בו, כגון כריתה של יערות, משנה את מאזן המשקעים בכדור הארץ, וגורמות, למשל, למדבור (כלומר להתרחבות האזורים בעולם שבהם כמות משקעים מופחתת), ולשינויי אקלים בכדור הארץ, ובהם, למשל, לריבוי של סופות גשמים הרסניות.

יש לציין כי המחלוקת בין המדענים בשאלת חלקו של האדם בתופעות האלה גדולה. לקריאה נוספת, בקרו

[באתר גלילאו ובאתר מכון דוידסון.](#)

חלק ג': איך מורידים גשמים

בעיית הגשמים בארץ ישראל הטרידה את יושבי הארץ בכל התקופות. גם היום בכל שנה אנו מקווים לשנה ברוכה בגשמים, חרדים מירידת מפלס הכנרת ונוהרים לשמור על כל טיפה. חכמים התמודדו עם אותה הבעיה. לאור הנאמר בתורה הם האמינו ששנות הבצורת והיובש הן סימן שעם ישראל אינו ממלא את רצון אלוהים כראוי, ועל כן, בין השאר, הם קבעו "תעניות", ימי צום מיוחדים שבהם ביקשו סליחה, חזרו בתשובה והתפללו לירידת גשמים.

במסכת תענית בתלמוד מסופרים סיפורים רבים על תעניות ציבור ועל ניסיונות של חכמים לגרום לירידת גשמים. למרבה הפלא הסיפורים האלה אינם מדגישים את הצורך לקיים מצוות על פי ההלכה כדי להוריד גשמים, אלא

מתארים דווקא מעשים שאינם עולים בקנה אחד עם גישת הממסד הרבני, ולעתים אפילו מעשים חתרניים. כזאת היא, למשל, דמותו המתריסה של חוני המעגל, שקבע תנאי לאלוהים להורדת גשמים ואלוהים נשמע לו (ראו בתכנית לכיתה ג', ביחידה השנייה – חודש חשוון). סיפור נוסף על הורדת גשמים במסכת תענית מספר על אדם פשוט שהביא לירידת גשמים לעומת רב מכובד שקבע תענית ולא הצליח להביא לירידת גשמים (נספח ב'). אפשר לקרוא את המדרש עם התלמידים.

רב* הַזְדַּמֵּן לְמָקוֹם אֶחָד שֶׁלֹּא יָרֵד בּוֹ גֶשֶׁם.

גִּזַּר תַּעֲנִית* וְלֹא יָרְדוּ גֶשְׁמִים.

יָרַד לְפָנָיו שְׁלִיחַ צְבוּר* בְּתַפְלָה.

אָמַר שְׁלִיחַ הַצְּבוּר "מְשִׁיב הַרוּחַ"* – וְנִשְׁבָּה רוּחַ,

אָמַר "מֹרִיד הַגֶּשֶׁם"* – וְיָרְדוּ גֶשְׁמִים.

אָמַר לוֹ רַב: מָה מַעֲשֶׂיךָ, שְׂוֵדָאֵי בְּזֻכּוֹתֶם נִשְׁמָעָה תְּפִלַּתְךָ מִיָּד?

אָמַר לוֹ הָאִישׁ: מְלַמֵּד יְלָדִים אֲנִי,

וּמְלַמֵּד לְבָנֵי עֲנִיִּים כְּבָנֵי עֲשִׂירִים,

וּמִי שֶׁאֵין לוֹ כֶּסֶף – אֵינִי לֹקֵחַ מִמֶּנּוּ כָּלוּם.

וַיֵּשׁ לִי בְּרַכָּה שֶׁל דָּגִים,

וְכָל מִי שֶׁמְסַרְבַּ לְלַמֵּד, אֲנִי מִשְׁחָדוּ בְּדָגִים

וּמִשְׁדָּלוּ עַד שֶׁהוּא בָּא וְקוֹרָא.

(על פי תלמוד בבלי, תענית כ"ד, עמוד א')

פירושי מילים:

רב – שם של חכם

גזר תענית – ציווה על יום צום ותפילה לירידת גשמים

שליח ציבור – חזן, האדם המנחה את תפילת הציבור בבית הכנסת

ירד... בתפילה – עמד והתפלל

"משיב הרוח", "מוריד הגשם" – שמות התפילות המבקשות גשמים

אם יש זמן, אפשר להציג את המדרש. מזמינים שלושה תלמידים, מחלקים להם את המדרש המעובד למחזה (נספח ג') ומבקשים מהם להציג את הסיפור.

שאלים:

- לפי המדרש הזה, איזה סוג של התנהגות היא התנהגות ראויה, התנהגות שבזכותה יורדים גשמים? (עיסוק בחינוך, שמירה על שוויון בין בני אדם, כלומר מעשים טובים המגלים אכפתיות וכבוד לבני אדם אחרים ומקדמים את החברה)

סיכום

הגשם הכרחי לאדמת ארץ ישראל, לצמחייתה, לבעלי החיים שבה, וכמובן לבני האדם החיים בה. על פי התפיסה היהודית המסורתית, ירידת הגשם משקפת את טיב הקשר בין עם ישראל לאלוהיו – אם ישראל עומדים במחויבותם לקיים את מצוותיו של אלוהים יורדים גשמים, ואם הם חוטאים ואינם הולכים בדרכיו – לא יורדים

גשמים. המדרש ממסכת תענית מלמד אותנו שהמעשים הראויים והרצויים הם בתחום שבין אדם לחברו. עזרה לזולת, ראיית האחר וצרכיו ודאגה לחברה – הן הפעולות היכולות להביא לירידת גשמים. גם אם איננו מקבלים את התפיסה שמעשינו הפרטיים, הדתיים והחברתיים משפיעים על ירידת הגשמים, אפשר לקשור את הרעיון הזה לטענה שלמעשי בני האדם (הפרטים, הקהילות, המדינות) יש השפעה רבה על סביבתם, ושהתנהגות המין האנושי משפיעה, כנראה, אפילו על ירידת הגשמים.

האדם עץ השדה

אפשר לשוחח עם התלמידים על תחושת חוסר שליטה: מה אנחנו מרגישים כאשר קורים דברים לא רצויים אך אין לנו דרך להשפיע על המצב ולשנותו? האם אנחנו מצטערים? כועסים? מקבלים את המציאות בהשלמה? מאשימים אחרים? מקבלים אחריות בעצמנו? חושבים על דוגמאות למצבים כאלה ובודקים יחד איך אפשר להגיב להם וכיצד אפשר לנהוג בהם. נושא אחר שאפשר לדון בו הוא היכולת שלנו לעשות טוב ועל ההשפעה של מעשינו הטובים. הגשם הוא שפע היורד לעולם ומחיה אותו, ולפי מה שלמדנו בחלקים הקודמים, המעשים שלנו יוצרים את השפע, או לפחות יכולים להשפיע עליו. עשיית טוב מביאה טוב, ואם לא עושים טוב, מונעים מהשפע להגיע. מבקשים מהתלמידים לחשוב על מצבים שבהם עשו מעשה טוב למישהו אחר ומתוך כך נעשה טוב גם להם, או שהמעשה הטוב שלהם הוביל לדברים חיוביים נוספים.

במרחב החקלאי

- במרחב החקלאי כדאי לדון במיוחד בצורך בגשמים בגינה. במה שונה ההשקיה במי הגשם היורדים מהשמים מהשקיה באמצעים אחרים (בצינור, בממטרה, בטפטפות)?
- רצוי ללמד את כללי ההשקיה בגינה: אילו צמחים זקוקים לכמות מוגבלת של מים ואילו צמחים צמאים במיוחד? מאיזו זווית יש להשקות ובאילו שעות של היום? כדאי לשוחח על היתרון שבהשקיה בטפטפות ("פטנט" שפותח בישראל ושינה את פני החקלאות במקומות רבים בעולם). רצוי להזכיר מקור מים נוסף שאינו מנוצל דיו – הטל. כיום יש פיתוחים טכנולוגיים המאפשרים לאגור טל ולהשקות באמצעותו. אפשר אף להכין עם הילדים "טליה" – מעין מגש שמניחים על האדמה צמוד לגזע העץ ומטרתו להזרים את מי הטל אל שורשי העץ. אפשר להתבונן איך והיכן נשמר נאגרים מי הטל באדמה שאינה מעובדת – בזווית חללים ובפינות שבין האבנים והעלים (ריבוי שטח הפנים עוזר באגירת המים, כיוון שטיפות המים באוויר הופכות לטל במגע עם משטחים קרים).
- מלבד הדרכים לאגור מי גשמים, כדאי להסביר שאפשר לשמור את המים באדמה ולמנוע אידוי בעזרת חיפוי האדמה, למשל, לפרוש על האדמה יריעות חיפוי סינתטיות או לפזר גזם על הקרקע.
- אפשר לקשור את הדיון בדרכי שימור המים וניצולם הנכון לדיון בתפיסה שמעשי האדם משפיעים על ירידת הגשמים (תפיסה שפגשנו בתורה ובמדרשים). גם אם לא מקבלים את תפיסת התורה והמדרשים שהגשם הוא גמול על מילוי רצון האלוהים, אפשר להסכים שמעשי האדם משפיעים על כמות מי הגשמים המגיעים לאדמה ומנוצלים. למשל, הרס יערות הגשם גורם לעליית הטמפרטורות ומכאן לתופעת קיצוניות של המסת קרחונים ומדבור, ולעומת זאת, חיפוי האדמה במרחב החקלאי הקטן שלנו תרם לניצול טוב יותר של המים. גם שמירה על המים מפני זיהום היא בידינו. למשל, אם לא נשפוך למקורות המים חומרים מזהמים (למשל, בבית אפשר להשתמש בחומרי ניקיון אקולוגיים, שהם מזהמים פחות), נגדיל את כמות המים הראויים לשימוש חוזר.

העשרה למורה

כמות המשקעים בישראל אינה שונה מהכמות בערים מרכזיות אחרות באירופה (כמו פריז, ברלין או מוסקבה). ומכאן שהסיבה האמיתית למחסור במים בארץ אינה מחסור בגשמים, אלא שרק כרבע ממי הגשמים מנוצלים, ואילו היתר מתאדים או זורמים אל הים. ניצול נכון של מי הגשמים היה יכול לפתור את בעיית המים בישראל.

שימוש נכון במי גשמים כולל, בין השאר:

1. תכנון נכון של פני הקרקע, כמו בניית טרסות, חפירת תלמים בקרקע, חיפוי הקרקע ותכנון נוף עירוני נכון.

2. איסוף מי גשמים במכלים.

3. שימוש במים אפורים במשק הבית (להדחת האסלה) או בחקלאות.

חשיבותו של הגשם

1. מפתח גשמים

שְׁלוֹשָׁה מִפְתָּחוֹת בְּיָדוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא וְאֵין בְּרִיָּה שׁוֹלֵטת עֲלֵיהֶם [...] וְאֵלוֹ הֵם:
מִפְתַּח שֶׁל תְּחִיַּת הַמֵּתִים,
וּמִפְתַּח שֶׁל עֲקָרוֹת,
וּמִפְתַּח שֶׁל גְּשָׁמִים.
(דברים רבה ז', ו')

2. גשם גשם משמים

בפסוקים האלה מהתורה מתוארים התנאים לירידת גשמים. הסבירו את משמעות הפסוקים במילים שלכם.

דברים י"א	הסבר (במילים שלכם)
<p>התנאי (אם...) – י"ג וְהָיָה אִם שָׁמַעַ תִּשְׁמְעוּ אֶל מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אֲנֹכִי (אני, אלוהים) מְצַוָּה אֶתְכֶם הַיּוֹם, לֹאֲהַבָּה אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וּלְעַבְדוֹ בְּכָל לִבְבְּכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם.</p>	
<p>הברכה המובטחת (אז...) – י"ד-ט"ו וְנָתַתִּי מִטֶּר אֲרַצְכֶם בְּעֵתוֹ יוֹרֵה וּמִלְקוֹשׁ*, וְאֶסְפֶּת דָּגָנְךָ וְתִירְשֶׁךָ וְיִצְהַרְךָ*. וְנָתַתִּי עֵשֶׂב בְּשָׂדֶךָ לְבַהֲמֹתֶיךָ, וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ.</p>	
<p>ואם לא יתקיים התנאי, אז הרה – ט"ז הֲשִׁמְרוּ לָכֶם פֶּן יִפְתָּה לְבַבְכֶם, וְסִרְתֶּם* וְעַבַּדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם.</p>	
<p>העונש המובטח (אז...) – י"ז וְחָרָה אֶף* ה' בְּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהֶאֱדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת יְבוּלָהּ, וְאֶבְדְּתֶם* מִהַרְהָ מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר יְהוָה נָתַן לָכֶם.</p>	

פירושי מילים:

יוֹרֵה – הגשם הראשון, מִלְקוֹשׁ – הגשם האחרון
דָּגָן – חיטה, תִּירוֹשׁ – גפן, עֲנָבִים, יִצְהַר – זית.
וְסִרְתֶּם – תעזבו את אלוהים לעבוד אלוהים אחרים
וְחָרָה אֶף – יכעס
וְאֶבְדְּתֶם – תגורשו

המדרש הזה מבאר את התנאי לירידת גשמים בעזרת משל.
קראו את המדרש וענו על השאלות.

ר' שמעון בן יוחאי אומר:

מִשָּׁל לְמֶלֶךְ, שֶׁהָיוּ לוֹ בָּנִים וְעֶבְדִּים הַרְבֵּה, וְהָיָה הַמֶּלֶךְ דּוֹאֵג לְמִזּוֹן כָּלָם.
וּמִפְתַּח שֶׁל הָאוֹצָר (מחסני המזון) הָיָה בְּיַד הַמֶּלֶךְ.

כְּשֶׁהֵם עוֹשִׂים רְצוֹנוֹ – הוּא פּוֹתַח אֶת הָאוֹצָר, וְהֵם אוֹכְלִים וְשׁוֹבְעִים.

וּכְשֶׁאֵין עוֹשִׂים רְצוֹנוֹ – לוֹקַח הָאוֹצָר, וְהֵם מֵתִים בְּרָעַב.

כִּדְּ? שְׂרָאֵל: כְּשֶׁהֵם עוֹשִׂים רְצוֹנוֹ שֶׁל אֱלֹהִים, מִתְגַּשֵּׁם הַפְּסוּק "פִּתַּח ה' לִךְ אֶת אוֹצְרוֹ הַטּוֹב אֶת הַשָּׁמַיִם" (דברים כ"ח, י"ב), וּכְשֶׁאֵין עוֹשִׂים רְצוֹנוֹ שֶׁל אֱלֹהִים, מִתְגַּשֵּׁם הַפְּסוּק "וַחֲרָה אֶף ה' בְּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר" (דברים י"א, י"ז).

(על פי מדרש ספרי, דברים י"א, י"ב)

- כתבו את המשל במילים שלכם.
- מה הנמשל? מיהו המלך? מיהם הבנים והעבדים? מהו האוצר?
- מה על עם ישראל לעשות כדי לקבל את "האוצר הטוב"? הסבירו מה כולל תנאי זה לפי הבנתכם.

תפילתו של מי מורידה גשמים?

רב* הזדמן למקום אחד, שלא ירד בו גשם.
גזר תענית* ולא ירדו גשמים.
ירד לפניו שליח צבור* בתפלה.
אמר שליח הצבור "משיב הרוח" – ונשבה רוח,
אמר "מוריד הגשם" – וירדו גשמים.
אמר לו רב: מה מעשיך, שוודאי בזכותם נשמעה תפלתך מיד?
אמר לו האיש: מלמד ילדים אני,
ומלמד לבני עניים כבני עשירים,
ומי שאין לו כסף – איני לוקח ממנו כלום.
ויש לי ברכה של דגים,
וכל מי שמסרב ללמד, אני משחדו בדגים
ומשדלו עד שהוא בא וקורא.
(על פי תלמוד בבלי, תענית כ"ד, עמוד א')

פירושי מילים:

רב – שם של חכם
גזר תענית – ציווה על יום צום ותפילה לירידת גשמים
שליח צבור – חזן, האדם המנחה את תפילת הציבור בבית הכנסת
ירד... בתפילה – עמד והתפלל
משיב הרוח, מוריד הגשם – תפילות בקשה להורדת גשמים

תפילתו של מי מורידה גשמים? – מחזה

שלוש דמויות: רב, איש, גשם

הדמויות מציגות את עצמן לפני הכיתה:

רב: שמי רב ואני רב! קראו לי בשם רב כי ידעו שאהיה רב חשוב ומכובד, וכך באמת קרה!

איש: אני איש פשוט, אפילו שם לא נתנו לי בסיפור הזה.

גשם: אני גשם, וכל הסיפור התחיל בגללי. אחרי קיץ ארוך וחם בארץ ישראל קיבלתי פקודה שלא לרדת.

ביום הראשון היה נחמד להאריך את החופש הגדול. נשארתי בבית, בשמים, התכרבלתי בעננים וצפיתי בטלוויזיה

של כדור הארץ, אבל עברו יום ועוד יום, שבוע ועוד שבוע, ועדיין נאמר לי שלא לרדת לאדמה.

התחיל להיות משעמם בשמים וגם הצטערתי לראות עד כמה בני האדם מצפים לי.

רב אומר בקול: די! אי אפשר ככה! חייבים גשם. אני רב גדול, אני אגיד לכל העם לצום ולהתפלל לגשם, וגם אני

אתפלל, ואז בוודאי ירד הגשם.

רב מתפלל. (זו מצד לצד ומתפלל)

רב אומר לגשם: נו, גשם, אתה יכול כבר לרדת! הצום והתפילה עזרו?

גשם: לא.

רב מרימים ידיים לאוויר ואומר: אוף!

איש אומר לרב: אולי אני יכול לעזור. אני אתפלל אִתְךָ, אולי זה יעזור להביא גשם.

רב: טוב, בוא ננסה.

(רב ואיש מתפללים יחד)

איש מתפלל: הלוואי שירד גשם, שמים ישקו את האדמה, צמחים יוכלו לגדול, לבעלי חיים יהיה מים לשתות ולנו

יהיה מה לאכול. "ברוך אתה ה' משיב הרוח ומוריד הגשם".

(גשם מסתחרר ומסתובב משמיע קולות של רוח ואחר כך קולות של טפטוף גשם)

רב לאיש: וואו, איך הצלחת להוריד גשם? אתה בטח בן אדם מאוד מיוחד. ספר לי מה אתה עושה.

איש: אני מלמד ילדים קטנים לקרוא, ואם אין להוריהם כסף לשלם לי, איני לוקח כסף.

רב לאיש: זאת עבודה קשה. הרבה ילדים קטנים לא כך כך אוהבים ללמוד...

איש: נכון מאוד. לילדים האלה אני מבטיח שאם יבואו ללמוד נוכל לשבת לשיעור בחוץ, ובחוץ יש לי ברכת דגים.

הילדים יושבים ליד הברכה ולומדים, וככה גם הם וגם אני נהנים!

גשם: איזה יופי שיש אנשים טובים שעושים מעשים טובים ואכפת להם מאחרים. בזכותם אני יכול לרדת על

האדמה ולשמח את כולם וגם את עצמי!

שיעור רביעי: נטיעת עצים והקשר לארץ

לעצים חשיבות אקולוגית מכרעת לקיום היצורים החיים כולם (למשל, כמו כל הצמחים, בתהליך הפוטוסינתזה הם פולטים חמצן, מנקים את האוויר מזיהום ומפיקים גלוקוז המזין את עולם החי). במסורת היהודית יש לעצים מקום של כבוד – בני האדם נמשלים לעצים (למשל, "כי האדם עץ השדה" דברים כ', י"ט), ויש איסור לחרות עצים המועילים לאדם (איסור "בל תשחית"). בשיעור זה ננסה להבין מהו ייחודם של עצים לפי תפיסת חכמים, מה קשר בין נטיעת עצים להתיישבות בארץ ישראל, ומדוע נטיעת עצים קושרת את הנוטעים לארץ.

מטרות השיעור:

- התלמידים ילמדו את תפיסת חז"ל, שלפיה נטיעת עצים מבטאת קבלת אחריות לעתיד.
- התלמידים יכירו את הקשר הסמלי בין נטיעת עצים להתיישבות, בהיותה ביטוי להתחלה חדשה ולשייכות.
- התלמידים יבינו כיצד טיפול בעץ יוצר קשר בין המטפלים לעץ, לאדמה ולארץ.

האביזרים הדרושים:

מקרן ומחשב, או תמונה מודפסת (נספח א')
אמצעי להשמעת מוזיקה או להקרנת סרטון מהאינטרנט

מבנה השיעור:

חלק א': העץ כגשר בין העבר לעתיד
חלק ב': נטיעת עצים והתיישבות
חלק ג': השקעה יוצרת קרבה וזיקה

חלק א': העץ כגשר בין העבר לעתיד

תולים על הלוח (או מקרינים) תצלום של עץ (נספח א', או [בקישור הזה](#)), או מדפיסים את התמונה ומחלקים לכל זוג.

אומרים לתלמידים שעצים יכולים להגיע לגיל מבוגר מאוד, ויש עצים בני כמה מאות שנים. מבקשים מהתלמידים לחשוב "מה הסיפור" של העץ בתמונה: בן כמה הוא? מי נטע אותו ולמה? ואם הוא צמח בר – איך זה קרה? איך היה נראה העולם כאשר הוא התחיל לצמוח? מה קרה לו וסביבו מאז שניטע ועד היום? אילו אנשים עברו לידו? מה הם עשו? אילו סיפורים יש לעץ לספר מכל "החוויות" שחוה? נותנים לתלמידים זמן לחשוב ולכתוב לעצמם את סיפורו של העץ.

במקרא ובחז"ל מייחסים חשיבות רבה לעצים, לנטיעתם ולשמירתם. קוראים מדרש (נספח ב') השופך אור על אחת מהסיבות לנטיעת עצים לפי חז"ל. אפשר להמחיז את הטקסט בכיתה, או לצייר ציור המתאר את המתרחש בו.

מעשה באדר'ינוס המלך שהיה הולך ברחובות טבריה וראה זקן אחד שהיה נוטע נטיעות תאנים. אמר לו אדר'ינוס: בן כמה שנים אתה עכשו? אמר לו הזקן: בן מאה שנה. אמר לו: אתה, זקן בן מאה שנה, עומד וטורח ונוטע נטיעות?! וכי סבור (חושב) אתה לאכל מהן? אמר לו: אדוני המלך, הריני נוטע, אם אצכה – אכל מפרות נטיעותי, ואם לא אצכה – פשם שנגעו (טרחו בנטיעות) אבותי לי כך אני יגע לבני. (מתורגם ומעובד על פי מדרש ויקרא רבה כ"ה, ה')

העשרה למורה:

מדרש נוסף המדגיש את את ערך האחריות הדורית כבסיס לנטיעת עצים מרחיב את הרעיון הזה לכלל העם ומעניק לו נימה של מצוות עשה:

"וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל" (ויקרא י"ט, כ"ג); אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל: אף על פי שתמצאו אותה מלאה כל טוב, לא תאמרו: נשב ולא נטע. אלא... כשם שנכנסתם ומצאתם נטיעות שנטעו אחרים, אף אתם היו נוטעים לבניכם. שלא יאמר אדם: אני זקן, כמה שנים אני חי, מה אני עומד ומתייגע לאחרים? למחר אני מת... לפיכך לא יבטל אדם מן הנטיעות, אלא כשם שמצא – עוד יוסיף וייטע, אפילו יהיה זקן. (מדרש תנחומא, פרשת קדושים, ח')

על פי מדרש זה הסיבה לנטיעת עצים היא "אחריות דורית" – הדורות הקודמים נטעו למעננו עצים ואנו נהנים מהם בחיינו, ואנו נוטעים למען הדורות הבאים אחרינו. שואלים:

- איזו סיבה יש לבני אדם לנטוע עצים?
- מאיזו סיבה נטע הזקן בסיפור עצים?
- מה אנו למדים מכך על חשיבות נטיעת העצים?
- איזה ערך אנו לומדים מנטיעת עצים?

מסבירים שנטיעת עצים היא מעשה של קבלת אחריות על העתיד. לא תמיד מי שנוטע את העץ יהנה ממנו, אבל מפני שהעץ חי זמן רב, הוא יוצר קשר בין הדורות ומבטא את הדאגה של כל דור לדורות הבאים אחריו. העץ מבטא את הקשר בין

דור הסבים וסבתות שלנו לדורנו ולדור של נכדינו. מי שנוטע עץ עכשיו מיטיב עם כל הדורות שאחריו.

חלק ב': נטיעת עצים והתיישבות

על הפסוק "וְכִי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ וְנִטְעַתֶם כָּל עֵץ מֵאֲכָל" (ויקרא י"ט, כ"ג) נכתב מדרש הקושר בין מעשי בני ישראל כאשר נכנסו לארץ לבין מעשיו של אלוהים בבריאת העולם:

מתחילת בריאתו של עולם לא נתעסק הקדוש ברוך הוא אלא בַּמָּטֶע (בנטיעה).

כמו שכתוב: "וַיִּטֵּעַ ה' אֱלֹהִים גֶּן עֵדֶן מִקֶּדֶם" (בראשית ב', ח').

[ולכן] אף אתם, כשאתם נכנסים לארץ ישראל לא תתעסקו אלא במטע תחילה [כמו שכתוב]: "וְכִי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ וְנִטְעַתֶם כָּל עֵץ מֵאֲכָל" (ויקרא י"ט, כ"ג).

(ויקרא רבה, פרשה כ"ה פיסקה ג')

לפי המדרש, הדבר הראשון שעשה אלוהים לאחר בריאת העולם היה נטיעת עצים. על פי המתואר בספר בראשית נטע אלוהים עצים בגן עדן, ולכן נצטוו בני ישראל לטעת עצים מיד אחרי שייכנסו לארץ. מסבירים את הרעיון ושואלים:

- בשני המקרים מדובר בחיים חדשים במקום מסוים (אדם וחוה בגן עדן, בני ישראל בארץ ישראל). למה, להבנתכם, כדאי לטעת עצים כאשר מגיעים לגור במקום חדש?

מסבירים שמעבר למטרה המעשית (העצים מספקים מזון, צל ועץ לבניין ולבערה), יש לנטיעת עצים גם משמעות רגשית וסמלית. נטיעת העץ מסמלת את ה"נטיעה" האישית שלנו במקום החדש, ואת התקווה לקליטה, לצמיחה ולהשתרשות במקום החדש.

נטיעת עצים מבטאת גם שייכות למקום. בתנועה הציונית ובתרבות הישראלית הייתה לסמל הזה משמעות רבה, בעיקר במפעל ההתיישבות היהודית החדשה בארץ ישראל.

בהתיישבות הציונית בארץ ישראל קיבל ט"ו בשבט פרשנות נוספת ונעשה לחג של נטיעת עצים. שירים חדשים רבים שנכתבו לחג מבטאים את חשיבות הנטיעות, ובהם גם השיר "כי תבואו אל הארץ" שמילותיו מבוססות על פסוקים בתנ"ך.

כי תבואו אל הארץ

כִּי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ
וְנִטְעַתֶם כָּל עֵץ מֵאֲכָל
וְנָתַן הָעֵץ פְּרִי
וְהָאָרֶץ יְבוּלָה.

עַת לְנִטֵּעַ אֵילָנוֹת,
עַת לְנִטֵּעַ אֵילָנוֹת,
עַת לְנִטֵּעַ וְלִבְנוֹת.

וַיִּשְׁבְּתֶם אִישׁ תַּחַת גִּפְנוֹ
וְתַחַת תְּאֲנָתוֹ,
וְהֵייתֶם כְּעֵץ שְׁתוּל

עַל פְּלָגֵי מַיִם.

עֵת לְנִטְעַי אֵילָנוֹת,

עֵת לְנִטְעַי אֵילָנוֹת,

עֵת לְנִטְעַי וְלִבְנֹתַי.

וּבְנֵיתֶם חֲרֵבוֹת עוֹלָם

שְׁמָמוֹת תִּקְוָמְמוּ

וּחַיֵּיתֶם עַל אֲדָמַתְכֶם

לְבִטָּח וּלְעוֹלָם.

עֵת לְנִטְעַי אֵילָנוֹת,

עֵת לְנִטְעַי אֵילָנוֹת,

עֵת לְנִטְעַי וְלִבְנֹתַי.

מומלץ להשמיע את השיר או להקרין סרטון של ביצוע השיר. אפשר למצוא כמה וכמה עיבודים באתר ["זמרשת"](#).

חלק ג': השקעה יוצרת קרבה וזיקה

לא די בנטיעה לגידול עצים. עץ דורש השגחה וטיפול – השקיה, גיזום, הגנה ממזיקים ועוד. פעולות אלו יוצרות קשר בין מגדל העץ לעץ עצמו וגם מעוררות הקשרות למקום שהעץ גדל בו ואכפתיות גדולה יותר מהסביבה. מבקשים מהתלמידים להביא דוגמאות לצמחים ובעלי חיים שהם מגדלים ולרגשותיהם כלפיהם. שואלים אם יש קשר בין הטיפול לבין תחושות הקרבה והקשר שלהם לצמח או לבעלי החיים?

אם יש זמן, אפשר לקרוא פרק מהספר "הנסיך הקטן" המדבר על הקשר בין אהבה להשקעה (נספח ג'). מזכירים שקשר לדברים משקיעים בהם אינו מוגבל לעצים ובעלי חיים. למשל, סביר להניח שתלמידה שמשקיעה בכיתה, שומרת על נקינה ועוזרת לארגן פעילויות חברתיות, מרגישה קשר חזק יותר לכיתה. ההשקעה והעבודה הקשה נותנות ערך לדבר עצמו, כך גם ביצירות אמנות, בשיעורי בית ובחברויות שאנו משקיעים בהם במיוחד. מציעים לתלמידים להביא דוגמאות נוספות לכך.

סיכום

עצים מבטאים קשר בין העבר לעתיד, ונטיעתם תורמת לא רק לנו, אלא גם לדורות הבאים. לכן אחריות לעתיד מתבטאת, בין היתר, בנטיעת עצים. כשם שאנחנו הגענו לעולם שיש בו עצים שנטעו הדורות הקודמים ואנו נהנים מהם, כך אנו צריכים לחשוב אילו מעשים שלנו יכולים לתרום לדורות הבאים, וגם אילו מעשים יכולים להזיק להם.

נטיעת עץ היא מעשה סמלי, סמל להתחלה חדשה במקום מסוים, לשייכות. ואכן, לנטיעת עצים היה מקום חשוב במפעל הציוני, בהתיישבות היהודית החדשה בארץ ישראל. גם ט"ו בשבט קיבל בתקופה זו אופי חדש – חג הנטיעות.

כאמור, נטיעת עצים וטיפולם יוצרת קשר בין הנוטעים והמטפלים לבין העצים והמקום שבו הם ניטעו, וכך גם בדברים אחרים שאנו "משקיעים" בהם או מרבים לעסוק בהם.

האדם עץ השדה

בשיעור דיברנו על חשיבות הטיפוח של דבר מה (כמו עץ או בעל חיים), ועל תחושת השייכות שהיא יוצרת אצל המעניקים. פעולות הטיפוח של העץ בצעירותו מאפשרות לעץ לצמוח, ובסופו של דבר, שלא להזדקק עוד למי שנטעו אותו. לאחר זמן מה העץ מתחיל להעניק לבני האדם דברים שהם זקוקים להם, כמו מזון, צל, חמצן, חומר לבנייה ולבעירה ועוד.

אפשר לעסוק בדמיון בין העץ לאדם בעזרת המקור הזה:

כשם שלזריעה הנתונה באדמה דרוש עיבוד ועידוד, השקאה וכדומה במלאכות שבשדה, שרק על ידם מתעורר באדמה כוח הגידול, כך אצל האדם.

(הרב יעקב משה חרל"פ, מי מרום, חלק ה')

אפשר לשאול:

- איך אדם "גדל"? האם מדובר רק בעלייה בגיל ובהתפתחות גופנית?
- איך "מגדלים" אדם? אילו פעולות צריך לעשות כדי שהאדם יגדל?
- מי עושים את הפעולות האלה?
- האם גם האדם עצמו צריך להשתתף בגידולו? איך אפשר לעשות זאת?
- מבקשים מהתלמידים להביא דוגמאות שמתארות איך הם גדלו מאז שהיו קטנים יותר. במה הם השתנו? מה הם עושים היום שפעם לא היו עושים? מה לא יעשו היום ופעם היו עושים? מה עזר להם לגדול?

במרחב החקלאי

- עצים אוצרים בתוכם היסטוריה ארוכת שנים. התבוננות בטבעות העץ מלמדת אותנו על תולדות העץ – טבעות עבות נוצרו בתקופות שבהן היו לעץ די מים, ואילו טבעות דקות מעידות על תקופות של מחסור במים.
 - אפשר לראות את טבעות העץ בעץ כרות (אם ישנו בסביבה), או ב**תמונה** הזאת.
 - חושבים יחד איך העבודה בגינה קושרת אותנו לגינה. האם יש צמחים שאנו קשורים אליהם יותר מאחרים משום שטיפלנו בהם יותר? אפשר להציע לתלמידים לאמץ עץ בגינה או בסביבה הקרובה. האימוץ יכול לכלול כתיבת תעודת זהות לעץ ובה מידע בסיסי על העץ, הכנת שלט לעץ (ובו אפשר לציין גם מי אימץ אותו), וכמובן ביקורים דחופים, השקיה, ניקוי הסביבה וכדומה (עוד הצעות למשימות "אימוץ עץ" ראו בנספח ד').
 - כריתת עץ היא הרס לדורות. אפשר לדבר על חשיבותם האקולוגית של עצים לכל היצורים החיים. כפתיחה לנושא זה אפשר להביא את המקור הזה:
- בשעה שכורתין את האילן שהוא עושה פרי, הקול יוצא מסוף העולם ועד סופו ואין הקול נשמע. (פרקי דרבי אליעזר ל"ד)
- הרחבה בנושא אפשר למצוא בנספח ה'.

הזקן שנטע תאנים

מעשה באדרינוס המלך שהיה הולך ברחובות טבריה וראה זקן אחד שהיה נוטע נטיעות תאנים.

אמר לו אדרינוס: בן כמה שנים אתה עכשו?

אמר לו הזקן: בן מאה שנה.

אמר לו: אתה, זקן בן מאה שנה, עומד וטורח ונוטע נטיעות?! וכי סבור (חושב) אתה לאכל מהן?

אמר לו: אדוני המלך, הריני נוטע, אם אצקה – אכל מפרות נטיעותי,

ואם לא אצקה – כשם שיגעו (טרחו בנטיעות) אבותי לי כך אני יגע לבני.

(מתורגם ומעובד על פי מדרש ויקרא רבה כ"ה, ה')

• מה עורר את פליאתו של אדרינוס?

• כיצד הסביר האיש הזקן את מעשיו?

הנסיך הקטן והשושנה

"הנסיך הקטן" הוא סיפורו של ילד מכוכב אחר הנוחת על כדור הארץ. שם, בכוכב שלו, יש לילד שושנה משלו, שושנה שהוא מחבב, והוא חושב שהיא מיוחדת מאוד. כשהוא מגיע לכדור הארץ הוא מבקר בגן שושנים פורח ומגלה שהשושנה שלו היא שושנה רגילה ונפוצה. תחילה הוא מתאכזב, אך אחר כך הוא אומר לשושנים :

אתן יפות אבל ריקות...

כמוכן, עובר אורח (אדם שהולך בדרך) סתם, יחשוב שהשושנה שלי היא שושנה כמוכן.

אך היא לבדה חשובה יותר מכולכן יחד,

מפני שהיא השושנה שהשקיתי,

מפני שהיא השושנה שכיסיתי בכיפת זכוכית,

מפני שהיא השושנה שהגנתי עליה בפרגוד (וילון).

מפני שהיא השושנה שהרגתי את הזחלים שהיו עליה

(חוץ משניים או שלושה בשביל הפרפרים).

מפני שהיא השושנה שהקשבתי לקינות (בכיות)

ולהתפארויות שלה, ואפילו לשתיקה שלה, לפעמים...

מפני שהיא השושנה שלי.

(מתוך : אנטואן דה סנט אכזופרי, הנסיך הקטן, תרגמה אילנה המרמן, עם עובד, תל אביב 1993, עמ' 21)

- מה הרגיש הנסיך הקטן כלפי השושנה שלו?
- מה גרם לרגשותיו המיוחדים כלפי השושנה הזאת דווקא?
- נסו להסיק מסקנה כללית מהקטע הזה, התחילו במילים : כשאני נוטע/ת עץ או מטפלת/ת ב... אני מרגיש/ה...

לאמץ עץ

- צאו לסיור בסביבה הקרובה ובחרו עץ המוצא חן בעיניכם במיוחד (עץ שגדל בגינה הפרטית שלכם, ברחוב, בשכונה, בבית הספר או בגינת המשחקים הקרובה).
ייתכן שתמצאו עץ הזקוק לטיפול מיוחד.
ייתכן שתהיו מעוניינים לאמץ עץ יפה במיוחד, עתיק במיוחד או עץ בעל נוכחות מיוחדת בסביבה (עץ המצל על גינת המשחקים, למשל).
- כעת הגיע הזמן לברר איזה עץ זה – תוכלו להיעזר במגדיר עצים או לשאול מומחים בתחום.
- עתה אפשר להתחיל ולכתוב לעץ תעודת זהות בצורת אלבום (מחברת מעקב):
 - ציירו את העץ באלבום או הדביקו צילומים שלו.
 - אספו ושמרו באלבום חלקים שנשרו מהעץ: עלים, ענפים, פירות, פרחים או מחטים. שימו לב! אל תקטפו מהעץ, אלא אספו רק מה שנשר מהעץ לקרקע.
 - הכינו תמונה של עלה מהעץ – הניחו על העלה דף חלק וצבעו בעדינות את משטח הנייר שמתחתיו העלה בעיפרון רך או בצבע רך אחר, עד שצורת העלה תופיע על הנייר.
 - בקרו את העץ שלכם לפחות פעם בשבוע ותארו את מצבו בתעודת הזהות שלו: צבע העלים, נשירת העלים, עלים חדשים, ענפים שבורים, ציפורים ו"חברים" נוספים הקשורים לעץ (נמלים, חיפושיות וכדומה).
 - אספו מידע מדיד על העץ שלכם: גובהו, רוחב מוטת הענפים שלו וכדומה.
- שתפו את האחרים במידע שלכם על העץ: הכינו לוחית מידע והציבו אותה סמוך לעץ. המידע בלוחית יכול לכלול את שם העץ, שמו, גילו וכיצד באלה, וגם את שמות המאמצים.
ולא פחות חשוב – עודדו את חבריכם לאמץ עץ משלהם!

(על פי האתר "טבע עברי", פעילות "אמץ עץ")

מידע נוסף על כריתת עצים

כדי לדאוג לעתיד לא די בנטיעת עצים, גם שמירה על עצים קיימים והגנתם מפני עקירה וכריתה הכרחיות לשימור העבר והבטחת עתיד טוב יותר.

כל העצים בישראל הם "צמחים מוגנים" ואסור לכרתם או להשחיתם על פי חוק. בכמה ערים בארץ קמו התארגנויות של תושבים למען העצים, והחברים בהן מדווחים על עצים בסכנה. אלו הם דוד בן-גוריון בנאום בכנסת בנושא שמורות טבע בשנת 1962:

עץ בן 70 שנכרת – לא יוכל לבוא במקומו שום מבנה מועיל חדש. אין תמורה לעץ עתיק. המשמיד עץ כזה עוקר שורשי אדם. אין שום בניין או חשמל חשוב יותר מעץ איקליפטוס עבות, שקמה ישנה, חורש אלונים. הם שורשי האדם. בניין תוכל להקים כאן או שם – ולעץ בן 100 אין תמורה. אין זו רק ונדליות אלא ערעור העתיד. ובאיזו קלות עוקרים אצלנו. תמיד נמצא שעצים מפריעים למישהו או למשהו, לקו הישר של המדרכה או לחוטי החשמל או לאיזו כיכר קטנה שמישהו יזם בדמיונו קצר הכנפיים...

שיעור חמישי: חקלאות עם פנים לאחר

מצוות התלויות בארץ

קבוצת מצוות חשובה בהלכה היהודית נקראת "מצוות התלויות בארץ". מצוות אלו קשורות בארץ בשני רבדים: הן מצוות הקשורות לעבודת האדמה, לחקלאות, והן מחייבות רק בארץ ישראל. חלק ניכר ממצוות אלו הן מצוות חברתיות, כלומר מצוות המעודדות ערבות הדדית וסיוע לחלשים בחברה. בשיעור זה נכיר את המצוות "לקט", "שכחה" ו"פאה". מצוות אלו מחייבות את החקלאים להותיר בשדה מעט מהיבול, כדי שעניים יוכלו לבוא ולאסוף אותו בעצמם. בשיעור ניגע בסוגיית העוני בכלל, נלמד על המצוות ועל אופיין החברתי, ונכיר דרכים עכשוויות לפעול ברוח המצוות האלה.

מטרות השיעור:

- התלמידים יתוודעו לתופעת העוני ויבינו את חשיבות העזרה לחלשים.
- התלמידים יכירו את המצוות "לקט", "שכחה" ו"פאה" וילמדו על אופיין החברתי.
- התלמידים יקבלו השראה לפעול ברוח המצוות האלה, להימנע מבזבוז מזון ולתרום לנזקקים.

אביזרים:

פתקיות (חמש לכל תלמיד)
נייר דבק
מקרן ומחשב
דף עבודה (נספח א')

מבנה השיעור:

חלק א': פירמידת הצרכים
חלק ב': לקט, שכחה ופאה
חלק ג': מזון צדק

מהלך השיעור:

חלק א': עוני

לפני שנלמד על המצוות לקט, שכחה ופאה, נכיר את תופעת העוני. את החלק הזה יש ללמד ברגישות ובעדינות. כדאי להימנע מאמירות גורפות ומכלילות, ולהביא בחשבון שהמצב החברתי-כלכלי (הסוציו-אקונומי) של התלמידים בכיתה אינו אחיד.

כותבים על הלוח ברכה מתפילת שחרית (מברכות השחר):
"בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם שְׁעָשָׂה לִי כָּל צָרָכֵי".
מבקשים מהתלמידים להציע דוגמאות לצרכים שיש להם. מחלקים לתלמידים חמישה פתקים דביקים (או פתקים רגילים, ואחר כך אפשר להדביקים בנייר דבק), ומבקשים מהם לכתוב על כל פתק צורך אחד שלהם (בין שהוא מסופק, בין שהוא אינו מסופק, בסך הכול חמישה צרכים). הנחו אותם לחשוב על כל מיני דברים שהם צריכים, לא רק על צרכים חומריים (אפשר לתת דוגמאות, כמו יום חופש, להצליח במבחן וכדומה).

על הלוח מציירים פירמידה, מחלקים אותה לחמש שכבות, ובכל שכבה כותבים סוג אחר של צרכים, כמו באיור.

העשרה למורה

תאוריית הצרכים של מאסלו – הסבר קצר:

הרעיון המובע בפירמידת הצרכים הזאת מיוחס לפסיכולוג האמריקאי אברהם מאסלו (1908-1970). לפי תפיסה זו, רק לאחר שהצורך הנמוך יותר בפירמידה מסופק יכול האדם להתקדם הלאה ולשאוף לסיפוק הצורך הגבוה יותר. לכל בני האדם צרכים קיומיים, צרכים גופניים בסיסיים, כמו די מזון ושעות שינה, והם נמצאים בתחתית הפירמידה. רק אדם שיש לו הצרכים האלה יכול להרשות לעצמו להקדיש משאבים כדי לדאוג לביטחונו: לקורת גג, לכסף מספיק, להגנה מסכנות למיניהן וכו'. אם צרכים אלו מסופקים האדם מתפנה לדאוג לצרכים הקשורים בשייכות ובאהבה – הצורך בחברים ובמשפחה ובתמיכתם. בשלב הבא באים הצרכים הקשורים בכבוד ובהערכה – למשל, הצורך בהכרה, בהצלחה בלימודים, בהישגים בספורט ועוד. כשכל צורכי האדם "הנמוכים" מסופקים הוא יכול לדאוג לסיפוק הצורך הגבוה ביותר – הצורך במימוש עצמי – למשל, להביא לידי ביטוי כישרון שיש לו, להגשים חלום וכדומה.

מזמינים כל תלמידה ותלמיד להדביק פתק או כמה מהפתקים שכתבו במקום המתאים בפירמידה. בודקים באיזה שלב בפירמידה מתמקדים רוב הפתקים. האם בשלבים שאמצע הפירמידה? האם רבים הזכירו גם את הצרכים הבסיסיים, כמו מזון? האם יש ילדים שמעסיק אותם הצורך במימוש עצמי?
מסבירים שקבוצות שונות של אנשים יענו אחרת לשאלה מהם הצרכים שלהם, על פי תרבותם ועל פי המצב החברתי-כלכלי שלהם. לדוגמה אנשים החיים בעוני, שעליהם נדבר בשיעור, יתמקדו בוודאי בצרכים הבסיסיים יותר.

מקריניים [סרטון](#) המציג פערים חברתיים בחברה בישראל (מספיק לצפות 05:20 דקות).

לנשים המוצגות בסרטון צרכים שונים. בעקבות הצפייה שואלים:

- איפה כל אחת מהנשים שנראו בסרטון נמצאת בפירמידת הצרכים?
- מה אתם חושבים על ההבדלים הגדולים האלה בין הצרכים? איך זה גורם לכם להרגיש?
- מה אפשר לעשות כדי לצמצם את הפערים האלה?

ההיכרות עם צרכים של אנשים החיים בעוני עוזרת לנו לדעת כיצד לעזור להם. העזרה לאנשים החיים בעוני היא חלק חשוב מהחברה הראויה לפי התפיסה היהודית. בשיעור נלמד על האחריות החברתית המשותפת שלנו לעזור למלא את צורכיהם הבסיסיים של אנשים החיים בעוני.

הערה חשובה:

יש שתי דרכים מקובלות להגדיר עוני ולמדוד אותו: השיטה **המוחלטת** והשיטה **היחסית**. לפי השיטה המוחלטת, עני הוא מי שהכנסתו אינה מספקת כדי לספק לעצמו סל מוצרים בסיסי (בעיקר מזון, מחסה ולבוש). לעומת זאת, לפי השיטה היחסית, העוני משקף אישויון כלכלי וחברתי, ולכן עני הוא מי שהכנסתו נמוכה במידה ניכרת מההכנסה המאפיינת את כלל האנשים בחברה. בחברות שפע כמו מדינת ישראל (ומדינות רבות אחרות) הגדרת העוני ("קו העוני") היא יחסית, כלומר גם אנשים שיש להם הצרכים הבסיסיים הדרושים למחייה, אך הם אינם יכולים להשיג דברים אחרים הנחשבים בסיסיים בחברה שהם חיים בה (כמו השכלה, אמצעי תקשורת מקובלים ועוד) נחשבים אנשים החיים בעוני.

קוראים פסוק מספר ישעיהו ומסבירים אותו:

הָלוֹא פָּרַס לְרַעֲב לַחֲמֶךָ וְעֲנִיִּים מְרוּדִים תָּבִיא בְּיַתְּךָ,
כִּי תִרְאֶה עָרֶם וְכִסִּיתוּ וּמִבְּשָׂרְךָ לֹא תִתְעַלֵּם.
(ישעיהו נ"ח, ז')

הנביאים עודדו את עם ישראל לנהוג בחסד עם עניים. הנביא ישעיהו אומר שהאדם צריך לחלוק את לחמו עם הרעבים, להכניס לביתו אנשים חסרי בית ולתת מלבוש למי שאין להם בגד, והוא מסיים באמירה "וּמִבְּשָׂרְךָ לֹא תִתְעַלֵּם". המשמעות הפשוטה של המילה **בְּשָׂרְךָ**, הפשט, היא שאר בשר, קרוב משפחה, אך אפשר להרחיב את הפרשנות: גם העניים וגם מי שיש להם די כסף עשויים **מבשר** אחד, הם שווים ודומים, מלבד העניין הכלכלי. לכן האדם מצווה שלא להתעלם מהדומה לו, מבן מינו, והוא מחויב לנהוג בו בכבוד ולעזור לו כמו שהיה רוצה שיכבדו אותו ויעזרו לו.

חלק ב': לקט, שכחה ופאה

עובדים בזוגות או ביחידים על דף עבודה (נספח א'). דף העבודה עוסק בפסוקים מהתורה המצווים על המצוות "לקט", "שכחה" ו"פאה". מסבירים שהתורה עוסקת הרבה באנשים המוחלשים בחברה ומצווה לעזור להם ולנהוג בהם בכבוד. לקט, שכחה ופאה הן שלוש מצוות שהחקלאים מצווים בהן ועיקרן עזרה לעניים. הפסוקים שבדף העבודה הם אלה:

לקט ופאה:

וּבְקִצְרְכֶם (כשאתם קוצרים) אֶת קְצִיר אֲרָצְכֶם
לֹא תִכְלֶה פֶּאת שְׂדֵךְ בְּקִצְרְךָ, וְלִקְט קְצִירְךָ לֹא תִלְקֹט.

שְׂכָחָה:

כִּי תִקְצַר קִצְרֵךְ בְּשִׂדְךָ וְשָׂכַחְתָּ עֹמֵר בְּשִׂדְךָ
לֹא תָשׁוּב לְקַחְתּוֹ – לִגְרַתְּ לִיתוֹם וְלֹאֲלִמְנָה יִהְיֶה,
לְמַעַן יִבְרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל מַעֲשֵׂה יְדֶיךָ.
[...]

וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם –
עַל כֵּן אֲנֹכִי מִצְוֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת הַדָּבָר הַזֶּה.
(דברים כ"ד, י"ט-כ"ב)

מסכמים את העבודה בדף העבודה במליאה. מסבירים ש"גר יתום ואלמנה" הם הקבוצות החברתיות שלפי תפיסת התורה זקוקות לסיוע יותר מאחרים. בתקופת המקרא לרבים מהגרים (אנשים שגרו בארץ ישראל אך לא היו שייכים לעם ישראל) מהיתומים ומהאלמנות לא הייתה תמיכה חברתית רחבה, ולכן הם היו עניים. משום כך התורה מצווה לעזור להם דווקא ולהותיר להם את הלקט, הפאה והשכחה. לפי הנאמר בפסוקים האלה, על החקלאיים להותיר בשדה מזון שיוכלו העניים לאסוף. על החקלאים לעשות זאת בדרך מכוונת ובדרך לא מכוונת: מכוונת – כאשר קוצרים את השדה עליהם להשאיר פינה (פאה) אחת לא קצורה, שממנה יוכלו העניים לקצור; לא מכוונת – כאשר נופלות שיבולים בודדות לאדמה (לקט), אסור להרים אותן והם נשארות לעניים. כמו כן, אם נשכחו אלומות שיבולים בשדה (שכחה), אסור להם לשוב ולאסוף אותן, וגם הן נותרות לעניים.

שואלים:

- מה דעתכם על השיטה הזאת של עזרה לאנשים החיים בעוני – האם היא טובה בעיניכם יותר מנתינת כסף (צדקה)?
- במה שונה שיטה זו מנתינת צדקה בכסף? (במצוות האלה על העניים לבוא לשדה ולעבוד בעצמם כדי לספק לעצמם מזון, הם לא יכולים לעשות זאת בסתר, והנתינה היא של מזון דווקא – ולא של בגדים או של כסף)

חלק ג': מזון צדק

המצוות לקט, פאה ושכחה, ועוד מצוות חקלאיות אחרות, הן מצוות הנהוגות רק בארץ ישראל, כלומר חקלאים יהודים בחוף לארץ אינם נדרשים לקיים אותן. ייתכן שהסיבה לכך היא שהן מצוות חברתיות, ובשביל לקיים יש צורך במבנה חברתי מסוים ובמידה מסוימת של שלטון עצמאי. כידוע, המבנה החברתי-כלכלי שהתקיים בארץ בתקופת המקרא איננו דומה לסדר החברתי, הכלכלי והמדיני בחברה שלנו היום, בישראל בפרט ובעולם המערבי בכלל. החברה המערבית המודרנית אינה חברה חקלאית. אנשים אינם מפיקים את מזונם בעצמם משדותיהם, אלא מרווחים כסף בדרכים מגוונות ואתו רוכשים את מזונם. גם האנשים החיים בעוני בימינו אינם מגיעים לשדות ללקט את התבואה שהשאירו להם החקלאים, אלא מקבלים סיוע מהמדינה ומגופים אחרים בדרכים "ישירות" יותר (כמו חלוקת סלי מזון), ובעיקר בדרכים עקיפות (באמצעות תשלום קצבאות, הנחות בקבלת שירותים וכדומה).

מסבירים לתלמידים את הקשר של מצוות אלו לארץ ישראל ושואלים :

- איך, לדעתכם, אפשר בכל זאת לקיים היום את המצוות האלה?
- אם האנשים החיים בעוני אינם מגיעים עוד לשדות בעצמם – מה אפשר לעשות כדי להביא את המזון אליהם?

צופים בסרטון של ארגון "לקט ישראל".

לפי הנתונים שבסרטון, כמות המזון הלא־מנוצל בעולם היום היא יותר ממיליארד טונות בכל שנה: כל מנה עשירית במסעדה, כל עגלת סופר חמישית, 45% מיבול הפירות והירקות, 30% מהדגנים, 20% ממוצרי החלב והבשר. בסך הכול כשליש מהמזון בעולם. ובאותה עת, כידוע, אנשים רבים בעולם אינם מסוגלים לספק לעצמם מזון מספיק. מצב זה מעיד על חוסר צדק בתחום המזון.

בעקבות הצפייה בסרטון שואלים :

- כיצד "לקט ישראל" וארגונים אחרים הפועלים בתחום זה עוזרים לפתור את הבעיה הזאת, להפחית את חוסר הצדק המשווע?

מסבירים לתלמידים שחלק מבזבז המזון מתרחש גם בגללנו, הצרכנים – אנחנו נוטים לקנות יותר ממה שאנחנו צריכים ולזרוק לפח מזון טוב למאכל. מה אפשר לעשות כדי להימנע מבזבז מזון בסביבה הקרובה שלנו?

דוגמאות :

העשרה למורה

מזון צדק (Food Justice) הוא מונח ותנועה עולמית הפועלת להגברת הביטחון התזונתי של אנשים ממעמד חברתי-כלכלי נמוך. במסגרת הפעילות של התנועה מוקמות גינות קהילתיות המגדלות מזון בריא באזורים שבהם לאנשים אין נגישות כלכלית למזון טרי. נושאים אחרים העומדים על סדר היום של התנועה הם הבטחת זכויות הוגנות לפועלים חקלאיים, הקטנת מרחק השינוע של המזון ושמירה על איכות הסביבה, גידול מזון בריא שאינו מכיל רעלנים מריסוס, שמירה על הקרקע ועל בעלי החיים בתהליך ייצור המזון, ועוד נושאים רבים. בכיתה ו' יוקדש שיעור שלם לנושא זה. חפשו ברשת Food Justice, ויש גם [עמוד פייסבוק](#) פעיל בארץ העוסק בנושא.

- אם מביאים לבית הספר אוכל ולא רוצים לאכול אותו, במקום לזרוק לפח אפשר להציע אותו לילדים אחרים.

- כאשר הולכים לקנות אוכל עם ההורים, אפשר לבקש רק את מה שבאמת אוכלים ולא לפי חשק רגעי.

מעלים יחד רעיונות לדרכים נוספות לנהוג בצדק בתחום המזון.

כיצד יכולים מעשים אלו להועיל לאנשים החיים בעוני? למשל, אפשר לאסוף בבית

הספר מזון עודף מארוחות צהריים ולהעבירו לארגון צדקה, כל משפחה יכולה להעביר מוצרי מזון עודפים למשפחות נזקקות. המזון שאוספים ארגוני הצדקה הוא בדרך כלל מוצרי מזון סגורים באריזתם, ולרוב מזון לא מבושל. בתי הספר של תל"י מקיימים [פעילות משותפת עם "לקט ישראל"](#).

סיכום

לצערנו, עוני היא תופעה חברתית לא מבוטלת במדינת ישראל, וחשוב להיות מודעים לה ורגישים כלפי האנשים המתמודדים אתה. המודעות למצבם של האנשים החיים בעוני ולצורכיהם מאפשרת לנו לעזור להם יותר. פסוק התורה שקראנו מציעים דרך אחת של עזרה לעניים, במצוות לקט, שכחה ופאה. על פי המצוות האלה, החקלאים נדרשים להשאיר פינה לא קצורה בשדה לעניים ואף להותיר מאחור שיבולים שנפלו בזמן איסוף התבואה

ואלומות שנשכחו בשדה. העניים מוזמנים לבוא לאסוף מהשדה את המזון בכוחות עצמם. אף על פי שעיקר הסיוע לאנשים החיים בעוני היום הוא בדרכים עקיפות, והם אינם מגיעים עוד בעצמם לאסוף מזון מהשדות, ארגון "לקט ישראל" וארגונים אחרים פועלים לאיסוף עודפי מזון בעבורם ברוח המצווה המקראית. פעולתם של הארגונים האלה חושפת אי-צדק גדול – אף שלרבים אין מה לאכול, מזון רב מתבזבז ומושמד. גם אנחנו יכולים לתרום למניעת בזבז מזון ולנסות שלא לזרוק מזון ראוי למאכל. אפשר להציע אותו לאנשים בסביבתנו הקרובה, ובנסיבות מסוימות אף לאסוף כמויות ניכרות ממזון שעתיד להיזרק ולהעבירן לנזקקים.

האדם עץ השדה

כישרונות ויכולות "מבוזזים" גם הם שפע שיכול ללכת לאיבוד, כמו מזון שמושלך אל הפח. לכל אחד ואחת מאתנו יכולות שאיננו מביאים לידי ביטוי ואיננו חולקים אותם עם הסביבה. לדוגמה, ילדה שמציירת יפה, אבל אינה משתמשת בכישרון שלה, לא לצרכיה האישיים ולא כדי לתרום לסביבה. מבקשים מהתלמידים לכתוב לעצמם מהם הכישורים והיכולות שלהם, ושואלים אם, לפי הרגשתם, הם משתמשים בכל היכולות שלהם, או שיש דברים שהם לא מראים לאחרים או לא משתמשים בהם. בעקבות התשובות אפשר לשאול: מדוע אנו נמנעים לפעמים מלהשתמש בכישורים שלנו? מי מפסיד מכך? מה יכול לגרום לנו לבטא את היכולות שלנו גם בציבור, בחברה? לפעמים כשאנחנו יודעים שיכולת שיש לנו יכולה לעזור למישהו אחר אנחנו מתאמצים יותר להשתמש בה, גם אם יש לנו סיבות להימנע מכך בנסיבות אחרות (כמו בושה). מביאים דוגמאות למקרים שבהם התלמידים השתמשו ביכולות שלהם כדי לעזור לאחרים.

במרחב החקלאי

- בתקופה זו בשנה סביר להניח שכבר יש יבול כלשהו במרחב החקלאי (ירקות או פירות). אפשר לתרום את היבול לנזקקים, או לארגן שוק שיימכרו בו היבולים מהגינה וגם מוצרים אחרים (למשל, יצירות שהתלמידים יכינו), ואת הכסף שייאסף לתרום לנזקקים.
- אם יש גינה קהילתית באזור בית הספר, או שדה חקלאי בשיתוף הקהילה (CSA – שדה שמוכרים את תוצרתו ישירות לצרכנים), כדאי לבקר במקום ולהיפגש עם הפעילים בו.
- בגינה שמטפלים בה נכון לא מתבזבז דבר. גם גידולים שלא צלחו, ואפילו עשבים שוטים, מקבלים תפקיד מועיל חדש – הם משמשים לייצור מזון משומר (שמראהו חשוב פחות) לייצור דשנים ולקומפוסט. כדאי להראות לתלמידים דוגמאות לניצול כזה. הימנעות מבזבז מבטאת את האחריות שלנו לסביבה ואת ראיית האחר. בניגוד לתפיסה שעודפים הם עדות לשפע ולהצלחה כלכלית, אפשר לטעון שהם אות קלון לחברה על אי-הצלחתה לנהל את משאביה בתבונה, קל וחומר בחברה שיש בה מי שיכולים ליהנות מהעודפים האלה.
- אפשר לספר את הסיפור התלמודי על רב עוקבא ואשתו (נספח ב') העוסק בחשיבות העזרה המיידית לנזקקים באמצעות נתינת מזון ולא רק בכסף. בעקבות הסיפור אפשר לדון בצרכים של האנשים החיים בעוני ובמה שחסר להם. האם עוני מתבטא רק במחסור במזון? אילו עוד צרכים אנשים החיים בעוני אינם מצליחים לספק לעצמם? מדוע, לפי הסיפור, נתינת מזון עדיפה על נתינת כסף? מה דעתכם על כך? מה אפשר ללמוד מהרעיון הזה על הדרכים צדקה? אפשר לדבר על סוגים נוספים של עזרה לאנשים החיים בעוני, כמו סיוע בשיקום מתלות כלכלית (שמעניקים ארגונים כמו "פעמונים"), העסקה הוגנת, מתן שירותים בחינם או בעלות סמלית (כמו צהרונים) ועוד.

חקלאות עם פנים לאחר – דף לימוד

קראו את הפסוקים המלמדים על המצוות "לקט", "שכחה" ו"פאה" וענו על השאלות.

<p>שְׁכַחָה:</p> <p>כִּי תִקְצַר קְצִירְךָ בְּשָׂדֶךָ וְשָׁכַחְתָּ עֹמֵר בְּשָׂדֶךָ לֹא תִשׁוּב לְקַחְתּוֹ – לִגְר לִיתוֹם וְלֹא לְמִנְהַ יִהְיֶה. לְמַעַן יִבְרַךְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מַעֲשֵׂה יְדֶיךָ. [...]</p> <p>וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם – עַל כֵּן אֲנֹכִי מְצַוְךָ לַעֲשׂוֹת אֵת הַדָּבָר הַזֶּה. (דברים כ"ד, י"ט-כ"ב)</p>	<p>לְקַט וּפָאָה:</p> <p>וּבְקִצְרְכֶם (בזמן שאתם קוצרים) אֵת קְצִיר אֶרְצְכֶם לֹא תִכְלֶה פֶּאֶת שְׂדֶךָ בְּקִצְרְךָ, וְלִקַּט קְצִירְךָ לֹא תִלְקַט. לְעֹנֵי וְלִגְר תַּעֲזֹב (תשאיר) אֹתָם, אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם. (ויקרא כ"ג, כ"ב)</p>
--	--

א. מתחו קו בין המילה לפירושה:

אלומה, קבוצת שיבולים קשורות זו לזו	לֹא תִכְלֶה...
פינה אחת בשדה שלא קוצרים	לְקַט
שיבולים הנופלות בזמן הקציר	גֵר
אדם שגר בארץ ישראל אך אינו שייך לעם ישראל	עֹמֵר
לא תקצור את השדה כולו	פָּאָה

ב. הסבירו במילים שלכם את המצוות "לקט", "שכחה" ו"פאה".

_____ לְקַט

_____ שְׁכַחָה

_____ פָּאָה

ג. מי האנשים האמורים ליהנות מהיבול הנשאר בשדה לפי ספר ויקרא, ומיהם לפי ספר דברים? מה משותף לכולם?

ד. מהם הטעמים (הסיבות) למצוות האלה על פי הפסוקים? סמנו את הפסוקים המביאים את הטעמים והסבירו אותם.

מר עוקבא ואשתו

היה היה אדם ושמו מר עוקבא, ובשכנותו גר עני אחד. מר עוקבא דאג לעני ורצה לעזור לו, וכדי שהעני לא יתבייש שהוא מקבל עזרה עשה זאת מר עוקבא בחשאי: בכל יום בא לפתח ביתו של העני שלשל ארבעה מטבעות בחריץ הדלת והסתלק.

פעם אחת אמר העני בלבו: מעניין מי נותן לי בכל יום מטבעות? אחכה ליד הדלת ואגלה מיהו. באותו יום הלכו יחדיו מר עוקבא ואשתו. כאשר קרבו אל הדלת ראה העני דרך החריץ שהם מתקרבים ופתח את הדלת כדי לראותם.

מר עוקבא ואשתו ראו שהדלת נפתחת ומיד הסתובבו לאחור והסתלקו כדי שלא יתגלו. מר עוקבא ואשתו התחבאו בתנור אבן גדול. התנור דלק קודם לכן, ורצפתו הייתה עדיין חמה. רב עוקבא צעק: רגליי נכוו! ואשתו השיבה לו: שים את רגליך על שלי, אני לא נכוויתי בחום התנור. עשה מר עוקבא כהצעתה, אך מחשבה מצערת חלפה במוחו – לאשתי קרה נס ורגליה לא נכוו. מדוע? הלוא שנינו עושים מעשים טובים ועוזרים לאחרים. בלי ששם לב אמר מר עוקבא את מחשבתו בקול. שמעה זאת אשתו ואמרה לו: אל תצטער, מובן שעושה אתה מעשים טובים. רוצה אתה לדעת מדוע אירע הנס לי ולך לא? ההבדל בינינו הוא שאתה מביא לעניים כסף והם צריכים ללכת ולקנות לעצמם את מזונם ועד אז הם רעבים. ואילו אני, כיוון שאני נמצאת בבית, אני יכולה להביא להם אוכל ממש – וכך הם שבעים מיד וטוב להם.

(על פי תלמוד בבלי, כתובות ס"ז, עמוד ב')

- מדוע רגלי האישה לא נכוו?
- מה ההבדל בין הצדקה שנתן מר עוקבא לעניים לצדקה שנתנה אשתו?
- האם, לדעתכם, עדיף לתת מזון מלתת כסף? נמקו את דעתכם.

שיעור שישי: כמה גישות לעבודת האדמה

השיעור השישי יעסוק בעבודת האדמה משלוש נקודות מבט: תפיסת המסורת היהודית, הרואה בעבודת האדמה בארץ ישראל מצווה; תפיסת החלוצים, שראו בעבודת האדמה ערך ואמצעי להגשים את מטרות הציונות, והתפיסה הסביבתית, השואפת לאיזון ולהרמוניה בעבודת האדמה.

מטרות השיעור:

- התלמידים ילמדו על תפיסת המסורת היהודית את עבודת האדמה בארץ ישראל ועל היותה מצווה.
- התלמידים יכירו את תפיסת החלוצים את עבודת האדמה.
- התלמידים ידונו בהבדלים בין הגישה הסביבתית לעבודת האדמה לבין גישת החלוצים.

האביזרים הדרושים:

”ערכת אדמה” – לכל תלמיד: צלחת, שקית אדמה, קיסמים, איורים (נספח א')

נייר דבק

מחשב, מקרן ורמקולים

מבנה השיעור:

חלק א': עבודת האדמה ביהדות

חלק ב': עבודת האדמה אצל החלוצים

חלק ג': היחס לאדמה לפי הגישה הסביבתית

מהלך השיעור:

חלק א': עבודת האדמה ביהדות

מחלקים לכל תלמיד "ערכת אדמה". בערכה צלחת, שקית עם אדמה, קיסמים, ואיורים של אנשים, צמחים, בניינים, כבישים, פרחים, בעלי חיים וכו' (נספח א').
אומרים לתלמידים שהם זכו לקבל מהמדינה חלקת אדמה, ושהם יכולים לבחור מה לעשות בה ואיך לנצל אותה. הם יכולים לבנות עליה, לגדל בה עצי פרי, למלא אותה בפרחים, ואפילו להשאיר אותה כפי שהיא.
התלמידים מתבקשים לשפוך את האדמה שבשקית לצלחת, ואחר כך לגזור את האיורים של הפרטים שהיו רוצים שיהיו באדמה שלהם ולהציבם בחלקה על פי רצונם. את הפרטים שהם רוצים להציב במאונך אפשר להדביק לקיסמים בנייר דבק ולנעוץ את הקיסמים באדמה.
במקום "ערכת האדמה" אפשר לצייר חלקת אדמה על דף ולהדביק על הדף מה שרוצים שיהיה בחלקה הזאת.

תלמידים המעוניינים להציג את עבודותיהם מוזמנים להראות אותן לכיתה. מצביעים על ההבדלים בהעדפות של כל אחד מהתלמידים.

מסבירים שהפעילות הזאת הראתה לנו שאפשר להשתמש באדמה לשימושים רבים ושונים, ולכל אדם גישה קצת אחרת. בשיעור הזה נכיר כמה גישות לעבודת אדמה – גישת המסורת היהודית, גישת הציונות והגישה הסביבתית. מובן שיש עוד גישות שלא נלמד עליהן הפעם.

מתחילים בגישת התורה. קוראים את הפסוק בספר ויקרא ממנו למדים הפרשנים שמצווה לעבוד את אדמת ארץ ישראל:

וְכִי תִבְאוּ אֶל הָאָרֶץ וְנִטְעַתֶם כָּל עֵץ מֵאֵכֶל. (ויקרא י"ט, כ')

שאלים:

- על פי הפסוק, מתי מצווים בני ישראל לטעת עצים?
- איזה סוג של עצים יש לנטוע על פי הפסוק?
- מה יכולה להיות, לדעתכם, הסיבה לציווי על בני ישראל לטעת עצים דווקא לאחר כניסתם לארץ ישראל?
- למה התורה לא ציוותה על בניית בתים או סלילת דרכים? מה מסמלת הנטיעה ועל איזה צורך היא עונה?

חכמים העמיקו בשאלות האלה והסבירו את גישתם במשל. קוראים את המשל (נספח ב'):

משל לתרנגולת: כאשר אפרוחיה קטנים היא אוספת אותם תחת כנפיה ומחממת אותם ונותנת אוכל בפייה. משגדלו, אם אחד מהם ינסה להתקרב אליה כדי לקבל מזון, היא תנקר בראשו ותאמר לו: לך עדור באשפה, מצא את מזונך בעצמך.

כך, כשהיו ישראל במדבר ארבעים שנה היה המן יורד והבאר עולה והשלו מצוי וענני כבוד מקיפים אותם ועמוד ענן נוסע לפניהם. כיוון שנכנסו לארץ ישראל, אמר להם משה: כל אחד ואחד יטעון מכוסו ומעדרו על כתפו ויצא לנטוע לו נטיעות.

כשם שכתוב: "כי תבאו אל הארץ ונטעתם" (ויקרא י"ט, כ').

(על פי מדרש רבה כ"ה, ה')

שאלים:

- על פי המשל, מהי הסיבה לציווי לנטוע עצי מאכל מיד עם הכניסה לארץ ישראל?

מסבירים שהצורך הראשון של בני ישראל כשנכנסו לארץ ישראל היה מזון, ולכן הם צוו לעבוד את האדמה ולהוציא ממנה את מזונם.

סיבה נוספת לעבוד את האדמה במקורות היהודיים היא קיום מצוות **יישוב הארץ**. שואלים את התלמידים: על סמך שמה של המצווה, "יישוב הארץ", מהי המצווה ואיך היא קשורה בעבודת אדמה?

גם עבודת האדמה עצמה נחשבת מצווה, כפי שאמר החת"ם סופר (מרכז אירופה, 1762-1839):

העבודה בקרקע היא גופה (עצמה) מצוה, משום ישוב ארץ ישראל ולהוציא פירותיה הקדושים, ועל זה ציוותה התורה: "ואספת דגנך". (חידושי החת"ם סופר, סוכה ל"ו).

המצווה לעבוד את אדמת ארץ ישראל נובעת מהמצווה ליישב את הארץ. כדי שיהיה אפשר לחיות בארץ צריך להיות מסוגלים להפיק ממנה מזון ולהתפרנס ממנה. גם החלוצים הציונים שאפו ליישב את הארץ וראו בעבודת האדמה אמצעי ליישם זאת.

חלק ב': עבודת האדמה אצל החלוצים

מספרים על יהודה ראב (הונגריה 1858, פתח תקווה 1948), שהיה ממקימי המושבה פתח תקווה, כדוגמה לחלוצים הראשונים שבאו ליישב את הארץ בסוף המאה ה-19. בתקופה זו חיו בארץ ערבים ובני עמים אחרים שפיתחו את יישוביהם ועיבדו את אדמותיהם, אך היו גם אזורים לא היו מיושבים שהאדמה בהם לא הייתה מעובדת. החלוצים ראו בעבודת האדמה חלק חשוב מהחזון הציוני שהביא אותם לארץ – הם רצו להקים בארץ ישראל ריבונות יהודית, ולכן, לפי השקפתם, היו צריכים להתחיל בעיבוד האדמה, בגידול מזון ובהקמת יישובים יהודיים.

החלוצים הקימו יישובים חקלאיים יהודיים חדשים אחרי שנים רבות שבהן רוב היהודים לא חיו בארץ ישראל ולא עסקו בחקלאות, ולכן מעשיהם נחשבו "חלוציים" וראשוניים. למשל, יהודה ראב היה הראשון שחרש את האדמה באדמות המושבה היהודית החדשה פתח תקווה. קוראים את התיאור של ראב את החריש הראשון (נספח ג'):

התלם העברי הראשון בפתח תקווה

ביום ד' דחנוכה שנת התרל"ט (1878) ירד הגשם הראשון. היה זה גשם בכמות זעומה, אף על פי כן החלטנו לצאת לחריש ולזריעה, כי העונה התאחרה. יומיים לאחר רדת הגשם רתמנו את השוורים ונצא לחרוש... בתור חקלאי מנוסה בנעוריו, נפל הגורל עליי לנעוץ את המחרשה הראשונה ולמתוח את התלם הראשון... השני לכבוד היה ר' יהושע שטמפפר, אשר בתופסו במחרשה נתרגש ופרץ בבכי, ויאמר בערך כך: "אשרינו שזכינו לכך, היותנו מהלכים אחרי התלם הראשון שחורשת מחרשה יהודית באדמת הנביאים, לאחר שנעדרנו מארץ אבותינו משך שנות הגלות הארוכה. ברוך אתה ה'... שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה". כולנו נרעדנו לשמע הדברים, וכשעינינו דומעות מהתרגשות ומשמחה, תפסנו חליפות את המחרשה מיד ליד, בלהט ובדביקות של יהודים לספר התורה בהקפות של שמחת תורה.

(יהודה ראב, התלם הראשון, ירושלים תשמ"ח, עמ' 63)

העשרה למורה

ברכת "שהחיינו" היא ברכה שמברכים על דברים מיוחדים שזכינו לעשות או לחוות. הברכה מבטאת הודיה על כך שהאדם חי ויכול לקיים את המצווה. לדוגמה, מברכים שהחיינו בחגים – על שזכינו לחגוג אותם, על אכילת פרי חדש בעונה, על לבישת בגד חדש ועוד.

יהודה ראב, יהושע שטמפפר ושותפיהם להקמת פתח תקווה היו אנשים מאמינים ולכן הרגישו צורך לברך שהחיינו על שזכו לעבוד את אדמת הארץ.

כאשר החלו החלוצים לעבוד את אדמת ארץ ישראל, אף שרובם היו חילונים, היו רבנים ציונים שתמכו בהם, משום שלתפיסתם הם קיימו מצווה. הרב אלקלעי, ממבשרי הציונות, אמר אז ש"עבודת האדמה היא המצווה הראשונה לעולי הגולה".

ההתרגשות המתוארת בקטע משקפת את החשיבות הרבה שהחשיבו החלוצים כל פעולה ופעולה של עבודת האדמה. שואלים :

- מה הייתה, לדעתכם, מטרת החלוצים בעבודת האדמה? מדוע הקנו לה חשיבות, ומה חשבו שהיא יכולה לעזור להם לממש?

החזון הציוני של יישוב ארץ ישראל התבטא גם בבנייה ובסלילת כבישים.

צופים בסרטון שבו מושמע השיר "שיר בוקר" של נתן אלתרמן (מילות השיר בנספח ד'). מבקשים מהתלמידים לרשום לעצמם בזמן הצפייה את הפעולות שעושים החלוצים באדמת ארץ ישראל לפי השיר.

נתן אלתרמן

שיר בוקר

בְּהַרִים כָּבֵר הַשֶּׁמֶשׁ מְלַהֶטֶת
וּבְעֶמֶק עוֹד נוֹצֵץ הַטֶּל,
אֲנִי אוֹהֵבִים אוֹתָךְ, מוֹלְדֹת,
בְּשִׂמְחָה, בְּשִׁיר וּבְעֶמֶל.

מִמּוֹרְדוֹת הַלְבָנוֹן עַד יָם הַמֶּלַח
נֵעֲבֵר אוֹתָךְ בְּמַחְרָשׁוֹת,
אֲנִי עוֹד נֹטֵע לָךְ וְנִבְנֶה לָךְ,
אֲנִי נִיפֵה אוֹתָךְ מְאוֹד.

נִלְבִּישְׁךְ שְׁלֵמַת בְּטוֹן וְמָלֵט
וְנִפְרֵשׁ לָךְ מְרַבְדֵי גָנִים,
עַל אֲדָמַת שְׂדוֹתֶיךָ הַנִּגְאָלֶת
הַדָּגוּ יִרְנִין פְּעֻמוֹנִים.

הַמְדַבֵּר – אֲנִי דֹרְךְ בּוֹ נְחֻצְבָה,
הַבְּצוֹת – אֲנַחְנוּ נִיבְשֶׁן.
מֵה נִתֵּן לָךְ עוֹד לְהוֹד וְשִׁבְע,
מֵה עוֹד לֹא נִתְּנוּ וְנִתֵּן.

[...]

אם קָשָׁה הִיא הַדָּרֶךְ וּבִגְדָתָהּ,
אם גַּם לֹא אֶחָד יִפֹּל חָלָל,
עַד עוֹלָם נֶאֱהָב אוֹתָךְ, מוֹלְדָתָהּ,
אָנוּ לָךְ בְּקָרֵב וּבְעֵמֶל!

לאחר הצפייה קוראים יחד את מילות השיר ומסבירים את המילים הקשות להבנה. התלמידים צריכים להצביע כאשר קוראים על פעולה שנעשית לאדמה או על האדמה.
שאלים:

- מה התחושה שמתקבלת מהשיר? מהמנגינה שלו, מהמילים, ממכלול הפעולות?

לפי השיר משימות החלוצים הן סלילת דרכים במדבר, ייבוש את הביצות, כיסוי הארץ בבטון ובמלט (בניינים, כבישים, מדרכות), וגם נטיעת העצים, שתילת גינות, חריש האדמה וגידול שדות דגן. השיר משקף את התפיסה הציונית שרווחה לפני קום המדינה וגם אחריה (ובמידה מסוימת היא רווחת גם היום), שיש לפתח את הארץ פיתוח אינטנסיבי – כלומר לבנות ולנטוע הרבה ומהר. תוצאות העשייה הזאת ניכרים היטב בימינו. שיעור ניכר מאדמת הארץ הן אדמות מעובדות (שדות חקלאיים, יישובים ודרכים), ושיעור נמוך למדי הן שטחים פתוחים שנתרו במצבם הטבעי.
עורכים דיון:

- האם טוב שהאדמת הארץ עובדה בצורה כזאת? האם היה צריך לאזן אחרת בין שמירת המרחבים הטבעיים, לבין פעולות של חריש, נטיעה, סלילה ובנייה?

נותנים לתלמידים להעלות טיעונים לכאן ולכאן, ומסייעים להם בטענות. מצד אחד, פיתוח הארץ הכרחי כדי לספק את צרכיה של האוכלוסייה הגדלה (בתים, דרכים, מזון), מצד שני, הפיתוח פוגע בעוד ועוד שטחי טבע, ובעקבותיו במגוון הביולוגי ובשמירת המינים המקומיים.

חלק ג': היחס לאדמה לפי הגישה הסביבתית

בהמשך לחלק הקודם לומדים בזוגות מכתב שכתב צ'יף אמריקאיילידי ("אינדיאני") לנשיא ארצות הברית בתגובה לבקשת המתיישבים האירופים ה"לבנים" באמריקה לרכוש את אדמות שבטו (נספח ה'). הצ'יף סיאטל מתאר את ההבדלים בין התרבות המבקשת להשתמש באדמה ולנצלה לצרכיה, לבין התרבות החיה בהרמוניה עם הטבע.

הערה: יש עדויות לכך שאולי מכתב זה אינו מקורי, אך אנו נתייחס אליו ככזה כדי להציג גישה שונה לאדמה מזו של התרבות שלנו.

מסבירים בקצרה על כיבוש אמריקה ועל הסכסוך בין הילידים למתיישבים האירופים. לאחר שקולומבוס וימאים אירופים אחרים "גילו" את אמריקה בסוף המאה ה-15, במאה ה-16 החלה הגירה של אירופים ליבשת. ביבשת חיו עמים וקבוצות אתניות שונות שנקראו בהכללה "אינדיאנים". האירופים שהיגרו לאמריקה, רובם ספרדים ואנגלים, נלחמו בעמים הילידים והשמידו רבים מהם כדי להתיישב בה וליהנות מאוצרותיה. תרבותם של הילידים כיבדה את האדמה וייחסה לה איכויות רוחניות, ולכן היא התנגשה עם התרבות האירופית שראתה באדמה בעיקר מקור פרנסה, והעדיפה פיתוח יישובים, פיתוח חקלאי וסלילת דרכים.

את הגישה שהציף סיאטל מייצג (שאינה רק גישה אינדיאנית) אפשר לכנות "גישה הרמונית" ליחסי האדם והאדמה (הרמוניה = מצב של התאמה ואיזון). בכל תרבות יש אנשים המעדיפים לחיות בהרמוניה עם הטבע, כלומר לא לעבד את האדמה יותר מהנדרש לסיפוק הצרכים הבסיסיים של בני האדם, לצד אנשים המעדיפים פיתוח מאסיבי יותר כדי לספק צרכים אנושיים. גם ביהדות ובחברה הישראלית אפשר למצוא את שתי הגישות.

חוזרים ל"חלקות האדמה" שהכינו התלמידים בתחילת השיעור. בודקים אילו גישות באות לידי ביטוי בעבודות התלמידים. האם יש חלקות אדמה המשלבות את שתי הגישות?

הרחבה למורה

כל סיפור היסטורי, ובוודאי סיפורים שיש בהם סכסוך, אפשר לספר מכמה נקודות מבט. כאלה הם גם הסיפורים על ההתיישבות האירופית באמריקה וגם סיפורה של ההתיישבות הציונית בארץ ישראל. מנקודת מבטם של האמריקאים החדשים התיישבותם ביבשת נעשתה בשיתוף פעולה עם הילידים, ואילו מצדם של הילידים עלו (ועדיין עלות) טענות על פגיעה מכוונת בתרבות הילידית ועל הרג המוני שלהם כדי להשתלט על אדמותיהם. במקרה של ההתיישבות הציונית, המתישבים הציוניים הגיעו "לגאול" אדמה שעל פי תפיסתם הייתה שוממת, אף שלמעשה חיו בה ערבים ועיבדו את אדמותיהם. בחלק מהמקרים קנו היהודים את האדמות כדון, ובחלק מהמקרים הוקמו יישובים יהודיים על אדמות שהבעלות היהודית עליה לא הוסדרה. בעיני החלוצים מעשיהם נועדו לפתח אדמה שלא היה מי שיפתח מלבדם, ובעיני הערבים תושבי המקום הארץ הייתה כבר מאוכלסת ואף מפותחת מבחינה חקלאית. קיומן של נקודות מבט שונות במקרה הישראלי-פלסטיני הוא נושא רגיש ומעורר מחלוקת. אם מעוניינים לדון בנושא, יש לעשות זאת בעדינות ומתוך היכרות עם הלכי הרוח בכיתה והתחשבות בהם.

סיכום

הגישות שהכרנו שונות זו מזו, אך כולן רואות בעבודת האדמה עניין חשוב. לפי הגישה היהודית, עבודת האדמה היא מצווה שמטרתה ליישב את הארץ ולחיות מפירותיה. החלוצים והתפיסה הציונית הושפעו מהמסורת היהודית ופיתחו אותה. השיר של נתן אלתרמן מבטא את הגישה שעל פיה יש לעבד את האדמה ככל האפשר לצורכי פיתוח רחב ומהיר של היישוב היהודי המתחדש בארץ ישראל. מכתבו של הציף מייצג תפיסה אחרת, תפיסה המעדיפה פיתוח אנושי זהיר ומועט וחיים בתוך הטבע על פני חיים בערים. לשתי הגישות האחרונות יש מקום גם בתרבות היהודית והישראלית בימינו, וחשוב לדון בשאלה כיצד רצוי לנהוג.

האדם עץ השדה

כל אחת מהגישות ליחס לעבודת האדמה נובעת מיחס רגשי עמוק לאדמה. כך היא התפיסה שעבודת האדמה היא מצווה, כפי שביטא אותה החת"ם סופר, כך התפיסה הציונית-חלוצית, כפי שהיא משתקפת בתיאור של יהודה ראב, וכך היא גם התפיסה ההרמונית שמייצג מכתבו של הציף סיאטל. כל אדם נקשר לאדמה מכיוון אחר. לכל אחד ואחת סיבה אחרת לאהוב את הטבע או משהו בטבע – את האדמה עצמה, צמח, בעלי חיים, את הטיול בטבע וכולי.

מבקשים מהתלמידים לדמיין משהו אחד שמרגש אותם בטבע, לחשוב עליו, לצייר אותו בדמיונם בבירור, ואז לכתוב עליו. אפשר לכתוב מכתב, כמו הציף, או תיאור, כמו ראב, או בכל דרך אחרת. שואלים את התלמידים איזו חשיבות הם מעניקים לעבודת האדמה בכלל, ואם הם היו רוצים לעבוד עבודת אדמה גם אם לא היה שיעור כזה בבית הספר.

במרחב החקלאי:

אפשר לפתוח את המפגש במרחב החקלאי עם קטע מדברי א"ד גורדון העוסק בחשיבות העבודה (נספח ה'). גורדון אומר שתחיית העם יכולה להגיע רק על ידי "עבודה בתוך הטבע". הוא גם אומר שכל בני האדם צריכים לעבוד. שואלים את התלמידים לדעתם על דברי גורדון: היום רוב האנשים אינם עובדים עבודת אדמה, איך לדעתם זה משפיע עליהם, אם בכלל? איך משפיעה עבודת האדמה על מי שעובד בה? מבקשים מהתלמידים לשתף בחוויות שלהם מהעבודה במרחב החקלאי, אם הם מרגישים שהן היו משמעותיות להם או השפיעו עליהם.

מדברים על חוויית הקשר והשייכות – כאשר אנחנו עובדים ומטפלים בגינה אנחנו מרגישים קשר חזק יותר אליה. מבקשים מהתלמידים לחשוב איך המחויבות לגינה משפיעה על הקשר שלהם לגינה. האם יש בגינה חלקים שחשובים להם במיוחד כי השקיעו בהם יותר? בעלי חיים שהתחברו אליהם מפני שדאגו להם? הרעיון הזה יכול לסייע גם בשיחת עידוד, אם יש צורך לדרבן את התלמידים להשקיע יותר בעבודה במרחב החקלאי.

בשיעור דיברנו על שתי גישות מרכזיות כלפי עבודת האדמה – פיתוח והרמוניה. לשתי הגישות יש יתרונות וחסרונות. מדברים עם התלמידים על איזון בין שתי הגישות, על הניסיון ליצור מרחב חקלאי שאינו משתמש באדמה שלא לצורך או בדרכים שעלולות לפגוע בה, ועל ההשתדלות להשאיר בסביבה גם שטחים לא מעובדים. בשיטת הפרמקלצ'ר (שיטה לתכנון חקלאות בת קיימא). משלבים בין שטחים מעובדים לשטחי בר, ולמעשה הם נחוצים זה לזה. אפשר ללמד על רעיון האזורים לפי שיטת הפרמקלצ'ר ([למידע נוסף על רעיון האזורים ועל תכנון בר קיימא](#)).

משל התרנגולת

וְכִי תֵבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ, וְנִטְעַתֶם כָּל עֵץ מֵאֵכָל. (ויקרא, פרק י"ט פסוק כ"ג)

תְּרַנְגֵּלְתָּ זֶה,

כְּאֲשֶׁר אֶפְרוּחֶיהָ קֹטְנִים,

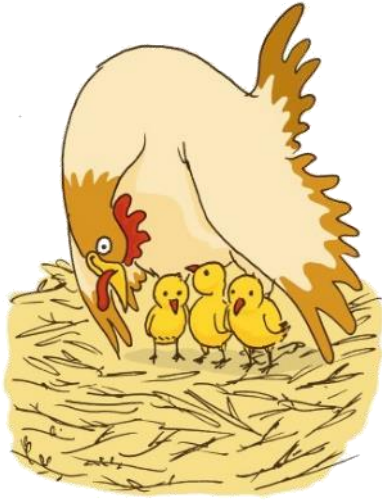
הִיא מְאֻסָּפֶת אוֹתָם וּמְכַנִּסָּה אוֹתָם תַּחַת כְּנָפֶיהָ,

וּמְחַמֶּמֶת אוֹתָם וְעוֹדְרֶת לְפָנֶיהֶם (לעזור להם למצוא אוכל).

וְכֹאֲשֶׁר הֵם גְּדֹלִים,

אִם אֶחָד מֵהֶם רוֹצֵה לְגַשֵּׁת אֵלֶיהָ,

הִיא נוֹקֶרֶת* בְּרֹאשׁוֹ וְאוֹמְרֶת לוֹ: "לֵךְ עֲדֵר בְּאֶשְׁפְּתַי".

כִּדְ כְּשֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל בְּמִדְבַּר אַרְבַּעִים שָׁנָה

הָמָן* יוֹרֵד וְהַבָּאָר* עוֹלָה וְהַשָּׁלוֹ* מְצוּי לָהֶם,

וְעַנְי כְּבוֹד* מְקִיפִין אוֹתָם וְעַמּוּד עָנָן* מְסִיעַ לְפָנֵיהֶם.

כִּינּוֹן שְׂנַכְנִסוּ לְאָרֶץ יִשְׂרָאֵל

אָמַר לָהֶם מֹשֶׁה: "כָּל אֶחָד וְאֶחָד מִכֶּם יִטְעֵן מִכּוֹשׁוֹ* וַיֵּצֵא וַיִּטַּע לוֹ

נְטִיעוֹת".

(על פי מדרש ויקרא רבה כ"ה, ה')

פירושי מילים:

נוֹקֶרֶת – מְנַקֶּת

הָמָן, הַבָּאָר, הַשָּׁלוֹ, עַנְי כְּבוֹד וְעַמּוּד עָנָן – מזונות ואמצעי הגנה שאלוהים סיפק לבני ישראל במדבר

יִטְעֵן מִכּוֹשׁוֹ – ייקח את המכוש שלו

לפי המסופר בתורה, אלוהים סיפק לבני ישראל מזון ומים בדרכים ניסיות:

הָמָן הָיָה יוֹרֵד עַל הָאֲדָמָה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הָיוּ מְלַקְטִים וְאוֹכְלִים אוֹתוֹ.

באר מים ליוותה אותם לכל מקום וסיפקה להם מים.

עוֹף הַשָּׁלוֹ נִיתַן לָהֶם כְּאֲשֶׁר בִּיקְשׁוּ בָשָׂר.

אוֹלָם הַנְּסִים הָאֵלֶּה פִּסְקוּ כְּאֲשֶׁר נִכְנְסוּ לָאָרֶץ.

- מדוע כאשר נכנסו בני ישראל לארץ אמר להם משה לצאת לנטיעות?
- לפי הבנתכם את המשל, מדוע דאג אלוהים להאכיל את בני ישראל במדבר באמצעות ניסים, אבל הפסיק לעשות כן כאשר הגיעו לארץ?

התלם העברי הראשון בפתח תקווה

ביום ד' דחנוכה שנת התרל"ט (1878) ירד הגשם הראשון. היה זה גשם בכמות זעומה, אף על פי כן החלטנו לצאת לחריש ולזריעה, כי העונה התאחרה. יומיים לאחר רדת הגשם רתמנו את השוורים ונצא לחרוש... בתור חקלאי מנוסה בנעוריו, נפל הגורל עליי לנעוץ את המחרשה הראשונה ולמתוח את התלם הראשון... השני לכבוד היה ר' יהושע שטמפפר, אשר בתופסו במחרשה נתרגש ופרץ בבכי, ויאמר בערך כך:

"אשרינו שזכינו לכך, היותנו מהלכים אחרי התלם הראשון שחורשת מחרשה יהודית באדמת הנביאים, לאחר שנעדרנו מארץ אבותינו משך שנות הגלות הארוכה. ברוך אתה ה'... שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה".

כולנו נרעדנו לשמע הדברים, וכשעינינו דומעות מהתרגשות ומשמחה, תפשונו חליפות את המחרשה מיד ליד, בלהט ובדביקות של יהודים לְסַפֵּר התורה בהקפות של שמחת תורה.

(יהודה ראב, התלם הראשון, ירושלים תשמ"ח, עמ' 63)

- "שהחיינו" היא ברכה שמברכים לפני עשיית מצווה. בברכה אנו מודים על שזכינו לחיות ולקיים את המצווה. על איזו מצווה ברכו החלוצים בקטע הזה לפני חרישת התלם הראשון?
- החלוצים לא היו אנשים דתיים ברובם, אך גם הם חשבו שיש ליישב את ארץ ישראל. הם לא ראו בה מצווה דתית, אלא ערך שנבע מהשקפתם הלאומית. כיצד עבודת האדמה מממשת, לדעתכם, את ערך ההתיישבות של החלוצים?

שיר בוקר

נתן אלטרמן

בְּהַרִים כָּבֵר הַשֶּׁמֶשׁ מְלַהֶטֶת
 וּבְעֵמֶק עוֹד נוֹצֵץ הַטֵּל,
 אֲנִי אוֹהֵבִים אוֹתָךְ, מוֹלְדָת,
 בְּשִׂמְחָה, בְּשִׁיר וּבְעֵמֶל.

מִמְוֹרְדוֹת הַלְּבָנוֹן עַד יָם הַמֶּלַח
 נֵעֵבֵר אוֹתָךְ בְּמַחְרָשׁוֹת,
 אֲנִי עוֹד נִטֵּעַ לָךְ וְנִבְנָה לָךְ,
 אֲנִי נִיפָה אוֹתָךְ מְאוֹד.

נִלְבִּישׁךְ שְׁלֵמַת בְּטוֹן וְמֶלֶט
 וְנִפְרֵשׁ לָךְ מְרַבְדֵי גָנִים,
 עַל אֲדָמַת שְׂדוֹתֶיךָ הַנִּגְאָלָת
 הַדְּגוּן יִרְנִין פְּעֻמוֹנִים.

הַמְדַבֵּר – אֲנִי דִרְךָ בּוֹ נִחְלָבָה,
 הַבְּצוֹת – אֲנַחְנוּ נִיבְשֶׁן.
 מַה נִּתֵּן לָךְ עוֹד לְהוֹד וְשִׁבְעַ,
 מַה עוֹד לֹא נִתְּנוּ וְנִתֵּן.

[...]

אִם קֹשֶׁה הִיא הַדְּרִיךְ וּבוֹגְדָת,
 אִם גַּם לֹא אֶחָד יִפֹּל חֶלֶל,
 עַד עוֹלָם נֹאֵהֵב אוֹתָךְ, מוֹלְדָת,
 אֲנִי לָךְ בְּקֶרֶב וּבְעֵמֶל!

"כל חלק מאדמה זו קדוש לבני עמי"

כל חלק מאדמה זו קדוש לבני עמי. כל מחט אורן בוהקת, כל חוף חולי, כל הערפילים בעובי היער, כל קרחת יער, כל זמזום חרק קדוש בזיכרונם של בני עמי.

אנו יודעים כי האדם הלבן אינו מבין את דרכינו. כל חלקת אדמה זהה עבורו לאחרת, שכן הוא זר הבא בלילה ולוקח מן האדמה את שהוא צריך. הארץ אינה אחותו, אלא אויבתו, ומשכבש אותה, הוא נע הלאה... מראה עריכם מכאיב לעיני האדם האדום... אין מקום שקט בערי האדם הלבן. אין מקום להאזין לעלי האביב או למשק כנפי חרק.

... מהו טעם החיים אם אין אדם יכול לשמוע את המיית התור או את ויכוחי צפרדעים סביב האגם בלילה? האדם האדום מעדיף את הצליל הרך של הרוח שהצטללה מגשם בצוהרי יום, או שבושמה במחטי אורן; האוויר יקר לאדם האדום, שכן הכול חולקים נשימה אחת: החיות, העצים ובני האדם. נראה כי האדם הלבן אינו מבחין באוויר שהוא נושם; כגוסס ימים רבים – הוא אדיש לצחנה. כל הדברים קשורים זה בזה. מה שקורה לארץ קורה לבני הארץ..."
(מכתב המיוחס לציף סיאטל, ראש שבט הסואמיש. נכתב בתגובה לבקשת נשיא ארצות הברית לרכוש את אדמות השבט בשנת 1854)

- הציף סיאטל טוען שיש הבדל בין יחס של "האדם הלבן" (אירופים שכבשו את אדמות אמריקה) לאדמה לבין יחסו של "האדם האדום" (ילידי אמריקה, ה"אינדיאנים" שחיו ביבשת אמריקה). מהם ההבדלים שהוא מציין?
- מה מפריע לציף בערים של "האדם הלבן"? במה שונים החיים בערים האלה מהחיים שהוא חי?
- מה דעתכם על דבריו של הציף? האם אתם מסכימים עם ההבחנה שהוא מבחין בין צורת החיים של "האדם הלבן" לצורת החיים של "האדם האדום"? הסבירו.
- באיזו צורת חיים הייתם מעדיפים לחיות? קרוב לטבע? בתוך עיר? ביישוב כפרי? בצורת יישוב אחרת? תארו יום בחיי אדם באחת מצורות היישוב האלה.

עבודת כפיים / אהרון דוד גורדון

תחיית העם, התחדשותו לעם עובד ויוצר,
לא תוכל לבוא אלא על ידי עבודה,
עבודה בכל צורותיה,
אבל בעיקר על ידי עבודת כפיים,
ובייחוד על ידי עבודה בתוך הטבע.
כל בני העם צריכים לעבוד.

(א"ד גורדון, מתוך נאום הפתיחה בוועידת היסוד של התאחדות "הפועל הצעיר" ו"צעירי ציון", שהתקיימה
בפראג בחודש ניסן תר"פ, 1920)

שיעור שביעי: שמיטה ורעיון חברת הצדק

השיעור האחרון יאגד ערכים שנלמדו השנה בתכנית בתחומי הקיימות והחברה דרך הלימוד על מצוות השמיטה והרעיונות שבבסיסה. שמיטה היא מצווה התלויה בארץ, כלומר מצווה שיש לקיים רק בארץ ישראל, והיא מצווה חברתיות-סביבתיות, כמו לקט, שכחה ופאה (ראו השיעור החמישי). מצוות השמיטה מבטאת הדדיות ואחריות הן כלפי הטבע הן כלפי בני אדם והחברה. בשיעור הזה נלמד כיצד מצוות השמיטה מועילה לסביבה ולחברה, וכיצד אפשר לפעול ברוחה גם היום ולהבינה כזמן להתפתחות אישית, חברתית וסביבתית.

מטרות השיעור:

- התלמידים ילמדו על חשיבות השמיטה לאדמה ולסביבה.
- התלמידים יבינו את הפן החברתי של מצוות השמיטה ואת השפעתה על מבנה החברה והקהילה.
- התלמידים יחשבו כיצד אפשר ליישם את רעיון השמיטה גם בימינו.

אביזרים:

מחשב ומקרן
פרס שאפשר לחלק כל התלמידים

מבנה השיעור:

חלק א': השמיטה טובה לאדמה
חלק ב': השמיטה טובה לחברה ולקהילה
חלק ג': לא לשכוח לעצור

מהלך השיעור:

חלק א': השמיטה טובה לאדמה

פותחים את השיעור בהסבר על מצוות השמיטה. צופים [בסרטון בנושא](#) (רק עד 10: 3).

לפי התורה, פעם בשבע שנים "שומטים" את האדמה, כלומר "משחררים" את הבעלות עליה לשנה אחת. באותה השנה החקלאים אינם בעלי הקרקע, הם לא עובדים את האדמה, לא מגדלים עליה גידולים ולא אוספים את היבול שגדל בה לפרנסתם. כל מי שרוצה יכול לקחת לעצמו מהיבול הצומח בה, השערים פתוחים לכולם – לעניים, ואף לבעלי החיים.

קוראים את הפסוק המצווה על השמיטה:

וְשֵׁשׁ שָׁנִים תַּזְרַע אֶת אֲרְצְךָ, וְאָסַפְתָּ אֶת תְּבוּאָתָהּ. וְהִשְׁבִּיעַתָּ תְּשֻׁמְטָנָהּ וְנִטְשָׁתָהּ (לא תעבוד את האדמה), וְאָכְלוּ אֲבִינִי (עניי) עִמָּךְ, וְיִתְרָם (ואת היתר) תֹּאכַל חֵיַת הַשָּׂדֶה. (שמות כ"ג, י"א)

שואלים את התלמידים מהי, לדעתם, מטרתה של מצוות השמיטה. למי השמיטה מועילה?

קוראים את הסיפור העץ הנדיב מאת של סילברסטיין (נספח א'). הסיפור מספר על ילד שלוקח מעץ את כל משאביו עד שהוא נותר גזע כרות בלבד (אפשר גם [להקריא סרטון](#)). על פי הסיפור, העץ שמח להעניק לילד מה שהיה צריך ("העץ היה מאושר"), אבל בכיתה כדאי לבקר את תיאור הזה ולשאול אם לא נכון יותר לראות בנתינה הזאת ניצול לא מתחשב של הילד את המשאבים של העץ ואת רצונו להעניק.

שואלים את התלמידים:

- האם, לדעתכם, היה העץ מאושר באמת לתת את כל מה שהיה לו?
- איך הייתם מרגישים עם נתינה מהסוג הזה, נתינה שבה צד אחד רק לוקח וצד אחד רק נותן?

סביר להניח שיעלו דעות לכאן ולכאן. נותנים מקום לדעות השונות ומבקשים להציע הצעות: איך יוכל העץ להמשיך לתת בלי שימצא את עצמו חסר כול?

כדאי להסב את תשומת לב התלמידים לתיאור רגשות העץ לאחר שהילד לקח את הגזע שלו לבנות סירה: "וְהָעֵץ הָיָה מְאֹשֵׁר... אֲבָל לֹא מְאֹשֵׁר מִמֶּשִׁי". נדמה שגם הסופר מנסה לטעת בקוראים ביקורת כלפי התנהגותו של הילד. אפשר לשאול את התלמידים מה גרם לעץ להיות מאושר אחרי הקטע הזה, והאם האושר שבסוף הסיפור שונה מהאושר שהרגיש העץ במהלך הסיפור.

מסבירים שאפשר לקרוא את הסיפור כמשל לבעיה סביבתית מהותית – בני האדם "לוקחים" מהטבע עוד ועוד משאבים לצרכיהם, אולם הצריכה הזאת פוגעת ביסודות אחרים בטבע, וייתכן שהמשאבים האלה אינם מצליחים להתחדש, ואולי לא יספיקו גם לדורות הבאים.

עם זאת, יש להדגיש שלהבדיל מהעץ בסיפור, הטבע אינו "בוחר" לתת לנו את המשאבים שלו, ואינו "מאושר" לתת מהם. ה"אינטרס" של הטבע הוא לשמור על משאביו.

העשרה למורה

מפרשים רבים נתנו טעמים למצוות השמיטה. הרמב"ם בפירושו ציין גם טעם חקלאי לשנת השמיטה:
"שתוסיף הארץ תבואתה ותתחזק בעמדה שמוטה" (רמב"ם, מורה נבוכים ג', ל"ט).
כלומר, גם על פי הרמב"ם מטרת השמיטה היא לסייע לפוריות האדמה.

מצוות השמיטה מציעה התמודדות מסוימת עם הבעיה הזאת.

שואלים את התלמידים איך, לדעתם, שנת השמיטה היא פתרון מסוים לצריכה הבלתי מוגבלת של משאבי הטבע.

מסבירים שעל פי המצווה, בשנה השביעית לא רק שלא "לוקחים" מהטבע, אלא גם נותנים לטבע לחדש את המשאבים שלו. שנת המנוחה של האדמה מאפשרת את השימוש באדמה בשש השנים הבאות. בלי המנוחה הזאת, האדמה מאבדת מאיכותה. במשך שש שנים החקלאים משתמש במשאבים של האדמה להצמחת הגידולים שלהם

מתוך חשיבה על צרכיהם, והצמחים יונקים את המינרלים מהאדמה, ולאט לאט מרוקנים את "מחסני" המינרלים. בשנה שבה לא מעבדים את האדמה ולא מגדלים עליה גידולים חדשים האדמה מקבלת מינרלים חדשים מצמחים שנוקבים ונעשים חלק ממנה (קומפוסט טבעי), וכך היא מצליחה להתחדש. אם לא נותנים לאדמה לנוח ולהתחדש (כמו בחקלאות התעשייתית) האדמה מאבדת מאיכותה, וכדי להמשיך לגדל בה גידולים איכותיים יש להזין אותה במינרלים מלאכותיים.
מכאן ששנת השמיטה מבטאת אכפתיות מאדמה ורצון ליהנות מפירותיה בלי לנצל אותה עד תום.

העשרה למורה

גישות פרמקלציר (חקלאות בת קיימא) המחברות בין הידע החקלאי והסביבתי למורשת התרבותית היהודית מסבירות שלאדמת בור שלא עובדה או שמשאביה נוצלו עד תום, לוקח כשבע שנים "להבריא" ולהגיע לשיא היבול בתהליך שיקום של שיטת הפרמקלציר. לפי תפיסה זו, האדמה בשנה השביעית מניבה בכוחות בעצמה, בלי טיפול ודאגה מצד החקלאי, וכך, לכאורה, אפשר לקיים שמיטה (עוד על הקשר בין פרמקלציר לשמיטה כדאי לקרוא בדברי [טליה שניידר](#)).
גישות אחרות בתחום החקלאות בת הקיימא מוצאות פתרונות אחרים להזנת הקרקע בלא תקופת מנוחה לאדמה, ובהן שימוש ב"זבל ירוק", בקומפוסט ובדישון לפני הזריעה ואחריה.
דוגמה נוספת: אם מגדלים בחלקה לסירוגין – בכל עונה זן אחר – הצמחים הגדלים בחלקה בעונת החורף לוקחים מהאדמה משאבים שונים מהמשאבים שלהם זקוקים הצמחים הגדלים בחלקה בעונת הקיץ, וכך נמנע ניצול מתמשך של אותם המשאבים והאדמה יכולה להספיק "להתאושש" ולהתחדש.

חלק ב': שמיטה טובה לקהילה

אומרים לתלמידים שהבאתם להם פרס, והם יכולים לקבל אותו בשתי דרכים: הם יכולים להחליט כבר עכשיו שכל התלמידים יקבלו את הפרס ויתחלקו בו שווה בשווה, או להחליט שהפרס יינתן לתלמידה אחת או תלמיד אחד – למי שיזכה בתחרות מסוימת. אם יבחרו בדרך הראשונה, הם מסתכנים בכך שלא יהיה אפשר לחלק פרס בין כולם, ואם יהיה אפשר לחלקו – אולי כל אחד יקבל רק קצת. ואם יבחרו בדרך השנייה, הם יצטרכו לקבוע את כללי התחרות ולשחק על פיהם, ורק תלמיד אחד יקבל את הפרס.

נותנים זמן לדיון: מאפשרים לתלמידים להתלבט ולהביע את דעותיהם בעד או נגד כל אחת מהאפשרויות ולבסוף עורכים הצבעה. אחרי ההצבעה מחלקים את הפרס על פי השיטה שנבחרה. לאחר קבלת הפרס דנים ביתרונות ובחסרונות של כל אחת מהאפשרויות מבחינה ערכית. בודקים אילו ערכים עמדו על הפרק – אילו ערכים מייצגת כל גישה ולמה נבחרה הדרך שנבחרה.

שואלים:

- האם יש דברים שלא תרצו לחלוק עם אחרים ודברים שכן? באילו מצבים תחלקו ובאילו לא?

מסבירים שאף על פי שאנחנו רוצים להיות נדיבים עם אחרים, אנחנו רוצים גם לדאוג לעצמנו. מצוות שמיטה מלמדת אותנו דרך אחת לעשות זאת – לעומת רוב השנים שבהן יש פערים כלכליים גדולים בין האנשים, בשנת השמיטה מתבטלת הבעלות הפרטית על האדמות ו כל האדמות שייכות לכולם.

עובדים על דף עבודה בנושא הקשר בין בעלות על רכוש לאלימות דרך האגדה על קין והבל (נספח ב'). בחלק השני של דף העבודה לומדים על גישות שונות לרכוש בעזרת המשנה.

במליאה מבקשים דוגמאות למצבים שבהם בעלות על אדמה מביאה לאלימות. כדאי להתמקד בדוגמאות מחיי הילדים (איך אנחנו מגיבים אם לוקחים לנו משהו ששייך לנו, או נכנסים לחדר שלנו בלי רשות?). אפשר גם להביא דוגמאות מיחסים בין יישובים ובין מדינות.

שואלים את התלמידים למה, לדעתם, מידת החסידות (התנהגות לפנים משורת הדין) "שלי שלך ושלך שלך" נחשבת למידה נעלה יותר מ"שלי שלך ושלך שלי", או מ"שלי שלי ושלך שלך"? מה הקושי לנהוג על פי המידה הזאת?

המידה המנחה בשנת השמיטה היא המידה "שלי שלך ושלך שלי" דווקא, ולא מידת החסידות. בשנת שמיטה מתבטלת לשנה הבעלות על האדמות והכול יכולים ליהנות ממה שגדל בהן. מצב זה יכול להביא לאחוה – האחר נהנה משלי ואני עצמי נהנה משל האחר. מכיוון שלכל אחד יש משהו אחר לחלוק (תפוחים, מלפפונים, חיטה וכו') יש יותר שפע ומגוון לכולם. אפשר להשוות עם התלמידים את המצב הזה לכיתה שבה כולם מביאים מהכישורים ומהיכולות שלהם, לעומת מצב שבו אחדים רק נותנים ואחרים רק מקבלים (כמו בעץ הנדיב). שנת השמיטה אינה מעודדת נתינה קיצונית וגם לא רכושנות קיצונית (שלפי המדרש על קין והבל מובילה לאלימות), אלא מידה מאוזנת ומקובלת שבה כולם מסוגלים להתקיים בכבוד, והיא יוצרת מציאות של אחווה והדדיות. ההוכחה הברורה ביותר שהשמיטה מנסה ליצור איזון ולא רק לכפות נתינה היא העובדה שהבעלות על האדמה אינה מתבטלת לגמרי אלא שבה לאחר שנת השמיטה. יש איזון בין שש השנים הללו לבין הרצון לאפשר לכולם ליהנות מהשפע במשך שנה אחת.

שואלים את התלמידים:

- מה ניתן לעשות בשש השנים שבין שמיטה לשמיטה כדי לשמור על תחושת האחוה והנתינה, בלי לוותר לגמרי על הבעלות על האדמות והרכוש?
(אפשר להזכיר את המצוות לקט, פאה ושכחה, שעליהם למדנו בשיעור החמישי)

חלק ג': לא לשכוח לעצור

שואלים את התלמידים האם יש דברים שהם רוצים לעשות אבל מרגישים שאינם יכולים כי אין להם זמן? מבקשים מהם לכתוב לעצמם דבר אחד שהיו עושים לו היה להם כל הזמן שהם רוצים.

מבררים אילו דברים התלמידים רשמו: האם מעשים שהם הנאה אישית, הנאה משפחתית או עשייה למען

אחרים?

שואלים:

• למה חסר לנו זמן?

• מה "גונב" מאתנו זמן בחיי היום-יום?

ליד מה שכתבו קודם מבקשים מהתלמידים לשרטט טבלה ולכתוב בה את הפעילויות העיקריות שלהם וכמה זמן הם משקיעים בהן: בית הספר, עזרה בבית, מחשב, טלוויזיה, חוגים וכו'.

אפשר לקרוא את דבריו של ד"ר אביעד הכהן על הדרכים לשמור שמיטה בחברה המודרנית:

אדם מישראל מתנתק בשנת השמיטה מן האדמה... בתרגום ללשון מודרנית, ניתן לומר כי בשנת השמיטה חייב אדם להתנתק משגרת יומו, מעמלו, ממסך המחשב שאליו הוא מרותק, ממפעלו ובית עסקו, ולהקדיש את השנה לעבודת האדם. להגשים את אחריותו החברתית. (אביעד הכהן, פרשיות ומשפטים בפרשת השבוע, תל אביב תשע"א, עמ' 264)

מסבירים ששנת השמיטה יכולה ללמד אותנו לקחת פסק זמן מהשגרה. גם בשנים שאינן שנת שמיטה כדאי להפסיק מדי פעם את השגרה ולהשקיע זמן בדברים אחרים שחשובים לנו. אחרי שהתלמידים בדקו כמה זמן הם משקיעים בכל דבר בחי היום-יום שלהם, שואלים: איך אפשר למצוא זמן לדברים שאנחנו רוצים לעשות אך דוחים מחוסר זמן? האם אפשר לצמצם את זמן העיסוק בעיסוקים הקבועים כדי לפנות זמן לדברים אחרים? במה למשל?

שנת שמיטה יכולה להיות שנה של עצירה, התבוננות והגשמת חלומות, כל אדם למען עצמו, אבל גם למען החברה כולה. צופים [בסרטון קצר](#) שהיה חלק מפרויקט שמיטה ישראלית בשנת השמיטה של 2015. הסרטון מציע לקיים "שעת שמיטה", בדומה לרעיון של "[בנק הזמן](#)", שבו כל אחד נותן שעה מזמנו לעשות משהו למען מישהו אחר ויכול לקבל בתמורה שעה שמישהו אחר תרם. לדוגמה, מישהו תרם שעה של לימוד יוגה ומישהו אחר תרם שעה של שיעור מתמטיקה – אין צורך להתחלף דווקא, אלא השעה "נרשמת" בבנק ואפשר להשתמש בה כשצריך ולמה שרוצים.

שואלים:

• לפי הסרטון, במה שונה שנת השמיטה היום משנת השמיטה בעבר?

• איזה רעיון מציע הסרטון לקיום שנת שמיטה היום?

גם רעיון "שעת השמיטה" לא צריך להיות מוגבל לשנת השמיטה עצמה.

מבקשים מהתלמידים לכתוב אילו יכולות וכישרונות מיוחדים יש להם, ושואלים אותם אם הם היו מוכנים לתרום מזמנם בקביעות (שעה בשבוע או בחודש), למשל, בעזרת הכישרון המיוחד שכתבו שיש להם.

אפשר להזכיר לתלמידים שכמו השמיטה גם השבת היא גם זמן למנוחה מהשגרה (גם היא מצוינת במחזור של שבע, ואכן השמיטה נקראת "שבת הארץ"). גם בשבת אפשר למצוא זמן לעשות דברים שלא מספיקים במהלך השבוע – כמו לבלות "זמן איכות" עם עצמנו, עם המשפחה או עם חברים, וגם להתנדב ולעזור למי שצריך.

העשרה למורה

בשנת השמיטה האחרונה תשע"ה (2015) נשמעו קולות רבים בחברה הישראלית ובקהילות יהודיות בחו"ל שקראו לחדש את רעיון השמיטה, להתאימו לימינו, ולעצב שמיטה שאינה דתית ואינה חקלאית. במסגרת זו פותחו פרויקטים מעניינים, ויש לקוות שהם ימשכו גם בשנות השמיטה הבאות. להרחבה ראו [סרטון שנעשה ב"בית אבי חי" על שמיטה מודרנית](#), וכן [ספר דיגיטלי המסכם את פרויקט "שמיטה ישראלית" של עמותת "טבע עברי"](#).

סיכום

כפי שראינו, מצוות השמיטה מועילה בכמה מישורים – היא מועילה לאדמה משום שהיא מאפשרת לה לחדש את משאביה הטבעיים, ומלמדת את בני האדם לנהוג בכבוד ובאחריות כלפי הסביבה וכל משאבי הטבע; היא תורמת ליצירת חברה הוגנת משום שהיא מאתגרת את המבנה החברתי-כלכלי הקיים; והיא מועילה לאדם משום שהיא מעודדת אותו לקחת פסק זמן מהשגרה ולבחון מה הוא יכול לעשות עוד למען עצמו ולמען אחרים.

האדם עץ השדה

מאזינים לשיר "[שנת שמיטה](#)" וקוראים את מילותיו (נספח ג'). שואלים:

- מה שומטת הזמרת לפי השיר?
 - למה הכוונה במשפט "להשתחרר ולוותר על השליטה"? שליטה במה? במה אנחנו מנסים לשלוט בחיים שלנו?
 - אילו התנהגויות ונטיות אפשר "לשחרר"? איזה תכונות אצלכם הייתם רוצים לשחרר או לקחת מהן הפסקה?
- מסבירים ששחרור של משהו לא חייב להיות ויתור עליו, אפשר גם "להוריד מינון" של משהו שעושים הרבה, או לעשות הפסקה זמנית מהרגל, ממנהג או מהתנהגות שמפריעים לנו.

במרחב החקלאי

- במרחב החקלאי מדגימים את חשיבות השילוב בין עבודה למנוחה. אי אפשר לעבד את האדמה כל הזמן, עודף עבודה יכול להרוס את החלקה לא פחות מהזנחה. למשל, לא טוב להשקות צמח יתר על המידה. בין השקיה להשקיה הצמח צומח ומתפתח בלי התערבותנו! כמו כן, כפי שהאדמה צריכה לנוח, גם החקלאי צריך לנוח, מנוחה והתבוננות מהצד הן חלק עבודתו של החקלאי.
- מלמדים על קומפוסט (בעברית: דְּשׁוֹנָת): – כיצד היבול שגדל באדמה שב לאדמה ומזין אותה מחדש. לשם כך אפשר לעבור בין חלקות הנמצאות בשלבים שונים במעגל הקומפוסט: חלקות שכבר יש בהן גידולים, חלקות זרועות, וערמת הקומפוסט במצביה השונים. מסבירים ששנת השמיטה היא זמן שבו האדמה מזבלת את עצמה ומשיבה לעצמה את המינרלים שעברו ליבולים שגדלו בה.

- שנת שמיטה היא גם הזדמנות להתבונן ולתכנן מה נכון לכל חלקה על פי ניסיון השנים הקודמות ומתוך התבוננות במה שהשתנה והתחדש. החקלאי בודק איפה הכי טוב לגדל כל גידול לפי מידת אור השמש וכמויות המים והאדמה, איפה יהיה נוח לשתול שתילים, להתקין מערכות מים, לגדל בעלי חיים ולסלול שבילים כך שיועילו זה לזה וכו'. תכנון טוב יפחית את העבודה בעתיד (מתכנני פרמקלצ'ר מתבדחים שחקלאי פרמקלצ'ר עובד בעיקר מהערסל שבגינה שלו והמערכת מתפעלת את עצמה). את הרעיון הזה אפשר ליישם לא רק בשנת השמיטה. בסיומה של כל עונה חקלאית ובפתיחתה של עונה חדשה כדאי להקדיש זמן לסיכום, ללמידה ולהסקת מסקנות: מה צמח ומה לא צמח וכו'. אפשר לעשות אותו הדבר עם החלקה הכיתתית ולחשוב אילו לקחים יש כדי ללמוד לשנה הבאה.
- מדברים עם התלמידים על תחילת השנה, ושואלים אותם אם יש דברים שאם היו מתכננים אחרת בשיעור הראשון היו משפיעים על כל מהלך השנה? אפשר לשוחח על השנה החולפת בכלל, על התוצרים, על הקשיים ועל ההישגים, ולהזכיר שהחופשה המתקרבת היא הזדמנות לעבד את הדברים לקראת השנה הבאה.

העץ הנדיב

מאת: ש' סילברסטיין

תרגום: יהודה מלצר

פעם אחת היה עץ... והוא אהב ילד קטן אחד. וכך יום הילד היה בא ואוסף את העלים של העץ ועושה מהם כתרים ומשחק במלך היער. הוא היה מטפס על הגזע ומתנדנד לו על הענפים ואוכל תפוחי עץ. והם היו משחקים במחבואים. וכשהילד היה מתעייף, הוא היה נרדם בצלו של העץ. והילד אהב את העץ מאוד מאוד. והעץ היה מאשר. אך הזמן חלף לו, והילד הלך וגדל. ולעתים קרובות העץ נשאר לבדו.

ואז הילד בא יום אחד אל העץ, והעץ אמר: "בוא ילד, בוא תטפס על הגזע שלי, תתנדנד על הענפים ותאכל תפוחים ותשחק בצלי ותהיה מאשר".

"אני יותר מדי גדול בשביל לטפס ולשחק", אמר הילד. "אני רוצה לקנות דברים ולעשות חיים. אני רוצה קצת כסף. אתה יכול לתת לי קצת כסף?"

"אני מצטער", אמר העץ, "אבל אין לי כסף יש לי רק עלים ותפוחים. קח את התפוחים שלי, ילד, תמכור אותם בעיר. כך יהיה לך כסף ותהיה מאשר".

ואז הילד טפס על העץ וקטף ממנו את התפוחים ולקח אותם אתו.

והעץ היה מאשר. אבל הילד הלך ולא חזר הרבה זמן... והעץ היה עצוב...

ואז יום אחד הילד חזר והעץ רעד מרב שמחה ואמר: "בוא ילד, בוא תטפס על הגזע שלי, ותתנדנד על הענפים ותהיה מאשר".

"אני יותר מדי עסוק בשביל לטפס על עצים", אמר הילד. "אני רוצה בית, שיהיה לי חם", הוא אמר. "אני רוצה אשה ואני רוצה ילדים, ובשביל זה אני צריך בית. אתה יכול לתת לי בית?"

"אבל אין לי בית", אמר העץ, "היער הוא ביתי. אבל אתה יכול לקצץ את הענפים שלי ולבנות בית. אז תהיה מאשר".

הילד קצץ לעץ את ענפיו ולקח אותם אתו לבנות את ביתו. והעץ היה מאשר. אבל הילד הלך ולא חזר הרבה זמן... וכשהוא חזר העץ היה כל-כך מאשר שבקשי הצליח לדבר. "בוא ילד", הוא לחש, בוא תשחק".

"אני יותר מדי זקן ועצוב בשביל לשחק" אמר הילד. "אני רוצה סירה שתקח אותי הרחק הרחק מכאן. אתה יכול לתת לי סירה?"

"כרות את הגזע שלי ותעשה לך סירה", אמר העץ. "כך תוכל להפליג למרחקים ותהיה מאשר".

הילד כרת לעץ את הגזע ובנה לו סירה והפליג למרחקים. והעץ היה מאשר... אבל לא מאשר ממש ואחרי הרבה זמן הילד חזר שוב.

"אני מצטער, ילד", אמר העץ, "אבל לא נשאר לי שום דבר לתת לך, הלוואי שיכלתי לתת לך משהו, אבל לא נשאר לי כלום. אני סתם גזע כרות זקן. אני מצטער..."

"אני לא צריך הרבה עכשיו", אמר הילד, "רק מקום שקט לשבת ולנוח. אני עייף מאוד".

"אם כך", אמר העץ וזקף את עצמו פמה שרק הצליח, "אם כך, גזע כרות זקן הוא פן טוב בשביל לשבת ולנוח. בוא, ילד, שב לך ותנוח", והילד ישב. והעץ היה מאשר.

דף עבודה: שלי – שלך

א. על מה רבו קין והבל? – מדרש

על מה הייתה המריבה בין קין והבל?
 קין והבל אמרו זה לזה: העולם כולו הוא ירשה לנו,
 כי אין לנו עוד אחים. הבה נחלק את העולם בינינו.
 קין לקח לעצמו את הקרקע פלה: הרים, גבעות, ים ומישור,
 והבל לקח לעצמו את כל הדברים שעל הקרקע:
 בעלי החיים השונים ותוצרתם – חלב, ביצים וצמר.
 לאחר שהסכימו ביניהם, אמר קין אל הבל: האדמה היא שלי,
 באיזו רשות אתה דורף עליה? קום וצא מאדמתתי!
 השיב הבל אל קין: הבגדים שאתה לובש עשויים מצמר כבשים,
 ולכן הם שכיכים לי! פשט מיד את הבגדים והחזר לי אותם!
 וכך החלו לריב: האחד אומר – פשט בגדיך,
 השני אומר – צא מאדמתתי,
 ומתווד המריבה קם קין על הבל אחיו ונהרגהו.
 (על פי בראשית רבה כ"ב, ח')

- על פי המדרש, מה היה ההסכם שעשו ביניהם קין והבל?
- למה, לדעתכם, הם לא הצליחו לעמוד בהסכם?
- כיצד אתם מסבירים את הקשר בין ההסכם שערכו קין והבל לבין הרצח?
- יש הטוענים שבעלות על רכוש או אדמה מובילה לרכושנות ולקנאות, ובמקרים קיצוניים גם לאלימות. האם הטיעון הזה מחזק את המסר של המדרש או מערער אותו? מה דעתכם על הטיעון הזה? נמקו.
- מה אפשר לעשות כדי להימנע מקנאות ומרכושנות בלי לוותר על בעלות על רכוש?

ב. גישות שונות לרכוש

ארבע מדות באדם.

האומר שלי שלי ושליך שליך, זו מדה בינונית. ויש אומרים, זו מדת סדום (מידה רעה).
 שלי שליך ושליך שלי, עם הארץ (התנהגות מקובלת ורווחת בקרב האנשים).
 שלי שליך ושליך שליך, חסיד (מקפיד יותר מהמקובל).
 שלי שלי ושלי שליך, רשע:
 (משנה אבות ה', י')

- המשנה מביאה ארבע גישות אפשרויות של האדם לרכוש שלו ולרכושו של האחר. הסבירו את ארבע הגישות.
- איזו גישה דומה למה שאמור לקרות בשנת השמיטה?
- האם מצוות השמיטה מעודדת אותנו לוותר לחלוטין על בעלות על רכוש? (חשבו מה קורה גם בשש השנים שאחרי השמיטה).

שנת שמיטה

מילים ולחן: חני דינור

ולפעמים אני חושבת שלבד זה טוב
להתרחק ממה יגידו ואת האגו לעזוב
להתרפק על הר קרח, להרגיש קרוב
ולחשוב... או שבעצם לא לחשוב.

להשתחרר ולוותר על השליטה
ולהחליט שהשנה זו שנת שמיטה
להתגבר על הפחדים, על ההיסוס
ולהרפות בגב כל שריר תפוס.

ולפעמים אני צוללת ורוחי כבדה
והשמחה שלי נודדת לארץ אבודה
נזכרת שהבטחתי פעם לא לומר נואש
ולחזור מעומק חשכה לאור.

להשתחרר ולוותר על השליטה...

יש עוד תנודות משחור ללבן
יש עוד טלטול מה"שם" אל ה"כאן"
אבל כבר צומח איזון מעודן והדרך יותר בהירה.

להשתחרר ולוותר על השליטה...